EPIKTETAS

Διατριβαί. Απόφθεγμα. Ἐγχειρίδιον

POKALBIAI
FRAGMENTAI
VADOVĖLIS

FILOSOFIJOS KLASIKA

Mažoji serija

pradai

EPIKTETAS

POKALBIAI
FRAGMENTAI
VADOVĖLIS

Vilnius
pradai
2001

UDK ~~1(37)(09)~~
Ep258

Antras pataisytas ir papildytas leidimas
Pirmas leidimas — 1986 m.

Iš senosios graikų kalbos vertė
VANDA KAZANSKIENĖ

Sudarė
ANTANAS RYBELIS

ISBN 9986-943-29-9

POKALBIAI

ARIANO[1] LAIŠKAS GELIJUI[2]

Arianas linki Lucijui Gelijui sėkmės.

(1) Nei aš parašiau Epikteto pokalbius, kaip kas nors būtų padaręs, nei pats juos išleidau, nes, kartoju, jų ir neparašiau. (2) Tačiau viską, ką girdėjau jį kalbant, stengiausi užrašyti tais pačiais žodžiais, norėdamas, kiek įmanoma, išsaugoti ateityje sau pačiam atsiminimus[3] apie jo mąstymo būdą ir visišką atvirumą. (3) Todėl, suprantama, šitie užrašai panėši į žodžius, kuriuos žmogus sako kitam, veikiamas momento, o ne į tuos, kuriuos vėliau parašo, manydamas, kad juos skaitys kiti. (4) Pats nežinau, kaip be mano žinios ir valios tie užrašai buvo išleisti visuomenei. (5) Bet nesidedu į širdį, kad galiu pasirodyti nemokąs rašyti, o Epiktetui nė tieka tos nesvarbu[4], jei kas peiks jo samprotavimus: ir dėstydamas juos, aiškiai tenorėdavo vieno – kreipti klausytojų mintis į pačius geriausius dalykus. (6) Tad jei šie svarstymai būtent taip ir veiks, manau, jie bus kaip tik tokie, kokie privalo būti filosofų žo-

džiai; (7) o jei ne, tegu skaitytojas žino: kalbant pačiam [Epiktetui], klausytojai visada imdavo galvoti taip, kaip jis norėdavo. (8) Tačiau jei šitie pokalbiai patys savaime tokio poveikio neturi, galbūt esu kaltas aš, o gal taip ir turi būti. Lik sveikas!

PIRMA KNYGA[1]

I. Apie tai, kas nuo mūsų priklauso ir kas nepriklauso

(1) Tarp visų sugebėjimų[2] nerasite nė vieno, tyrinėjančio patį save, taigi – nustatančio vertingumą ar bevertiškumą. (2) Kokią tyrinėjimo sritį gali užgriebti sugebėjimas rašyti? Tik tiek, kad pažintų raides. O sugebėjimas muzikuoti? Tik tiek, kad pažintų melodiją. (3) Ar nors vienas jų tyrinėja pats save? Anaiptol! Juk rašant ką nors draugui, gramatika pasakys, kokias rašyti raides, tačiau rašyti draugui ar nerašyti – nepasakys. Taip pat ir muzika pasako apie melodijas, o ar reikia dabar dainuoti bei skambinti, ar ne – nenurodys. (4) O kas nurodys? Sugebėjimas, kuris tyrinėja ir pats save, ir visa kita. Koks? Sugebėjimas protauti[3]; tokį tik jį vienintelį gauna žmogus: suprantantį patį save – kas esąs, ką galįs, ko vertas – ir visus kitus sugebėjimus. (5) Juk kas gi, jei ne jis, pasako, kad auksas gražus? Pats auksas juk nepasisako! Šitai, aišku, nurodo sugebėjimas naudotis vaizdiniais[4]. (6) Kas, jei ne jis, sprendžia apie muzikavimą, rašymą bei

kitus sugebėjimus, pritaria, kad reikia jais naudotis, nurodo tinkamą laiką? Niekas kitas.

(7) Tad, kaip ir buvo verta, dievai padarė priklausomą nuo mūsų patį stipriausią bei svarbiausią – sugebėjimą teisingai naudotis vaizdiniais, – o visa kita – nepriklausoma nuo mūsų. (8) Nejaugi todėl, kad nepanorėjo? Aš manau, jei tik būtų pajėgę, ir visa kita būtų mums atidavę, – tiesiog negalėjo. (9) Kaipgi būtų buvę įmanoma, kad čia mums netrukdytų išorinis pasaulis? Mums – gyvenantiems ant žemės, susietiems su tokiu kūnu[5], bendraujantiems su tokiais žmonėmis? (10) O ką sako Dzeusas?

– Epiktetai, jei tik būtų buvę galima, būčiau padaręs laisvą, nekliudomą ir tavo kūnpalaikį bei turtuką. (11) O dabar (tenebūna tau paslaptis) tai – ne tavo nuosavybė, o tik puikiai išminkytas molis. (12) Kadangi tikrai negalėjau, daviau tau dalelytę mūsų – štai šį sugebėjimą siekti ir vengti[6], linkti ir grasytis[7], trumpai tariant – naudotis vaizdiniais. Jei rūpinsies šiuo sugebėjimu ir laikysi vieninteliu savo turtu, niekas niekada tau nekliudys ir netrukdys, tu nedejuosi, nepriekaištausi, niekam nepataikausi. (13) Ką? Gal, tavo manymu, šito maža?

– Labai daug.

– Tai pakanka?

– Meldžiuosi už tai dievams.

(14) Tuo tarpu mes, tegalėdami turėti vienintelį rūpestį ir vienintelį prisirišimą, rūpinamės daug kuo ir prisirišame prie daug ko: kūno, turto, brolio, drau-

go, vaiko, vergo. (15) O kadangi prisirišame prie daugio, štai tas daugis ir slegia mus, drasko į visas puses. <...>

– (21) Tad kuo reikia vadovautis šičia?

– Ar tai mano, ar ne, ar man galima, ar negalima, – daugiau niekuo. (22) Man reikia mirti. Negi būtina dar ir dejuoti? Mane turi sukaustyti grandinėmis. Negi būtina dar ir ašaras lieti? Manęs laukia tremtis. Nejaugi tau kas nors kliudo juoktis, būti linksmam ir ramiam?

– (23) Pasakyk paslaptį!

– Nepasakysiu: šitai priklauso nuo manęs.

– Pala, sukaustysiu tave!

– Žmogau, ką tu kalbi? Mane? Sukaustysi mano kojas, o nugalėti mano laisvos valios[8] negali nė pats Dzeusas.

– (24) Įmesiu tave į kalėjimą!

– Štai šitą kūnpalaikį.

– Nukirsdinsiu tau galvą!

– O ar aš tau nors kartą esu sakęs, kad tiktai mano kaklas neperkertamas?

(25) Štai šitokiais dalykais reikia rūpintis filosofui, apie šitai rašyti kiekvieną dieną, šičia lavintis.

(26) Trazėja[81] sakydavęs:

– Man geriau būti šiandien nužudytam negu rytoj ištremtam.

(27) O ką jam atsakė Rufas?[82]

– Jei tu renkiesi, kas sunkiau, – kam toks kvailas pasirinkimas; o jei tai, kas lengviau, – iš kur

gavai tokią teisę? Vis dar nenori įprasti tenkintis tuo, kas duota?

(28) Ką tokiais atvejais sakydavo Agripinas?[83]

– Pats sau kliuviniu aš nebūsiu!

Štai jam pranešė:

– Tave teisia senate.

– (29) Sėkmės! Tačiau jau penkta valanda! – tuo laiku buvo įpratęs sportuoti, o baigęs praustis šaltu vandeniu, – eime pasimankštinti!

(30) Kai jau baigė sportuoti, kažkas atėjęs pasakė:

– Tave nuteisė.

– Paskyrė tremtį ar mirties bausmę?

– Tremtį.

– O turtą?

– Palieka.

– Tad eime į Ariciją[84] papietauti!

(31) Štai kas yra įprasti rūpintis tuo, kuo dera, išsiugdyti linkimą ir grasą nekliudomus ir pergalingus. Man reikia mirti. Jei tučtuojau – tai mirštu; jei kiek vėlėliau – pirma papietausiu, metui atėjus, o paskui numirsiu.

II. Kaip visada išsaugoti tai, kas atitinka kiekvieno būdą[9]

(1) Protingai būtybei nepakeliama tik tai, kas neprotinga[10], o kas protinga – pakeliama. (2) Mušimas savo prigimtimi nėra nepakeliamas.

– Kuo būdu?

– Pasižiūrėk: spartiečiai muša manydami, kad tai protinga[11].

– O pasikarti argi nėra nepakeliama?

– (3) Juk kai kokiam nors žmogui tai pasirodo esant protinga, jis paėjėja tolėliau ir kariasi[12]. (4) Trumpai sakant, jei gerai pasižiūrėsime, suprasime, kad niekas taip neslegia gyvos būtybės kaip neprotingumas, ir prie nieko jos taip netraukia kaip prie protingumo.

(5) Protingumą ir neprotingumą kiekvienas supranta savaip, taip pat kaip ir gėrį bei blogį, naudą bei nenaudingumą. (6) Kaip tik tam mums labiausiai ir reikia išsilavinimo[13], kad išmoktume taikyti išankstines bendrąsias protingumo ir neprotingumo sąvokas[14] kiekvienu konkrečiu atveju, išlaikydami darną su prigimtimi[15]. (7) O skirdami protingumą nuo neprotingumo paisome ne tiktai aplinkinių žmonių vertinimo, bet ir – kad tai atitiktų kiekvieno žmogaus būdą. (8) Juk vienam atrodo protinga paduoti naktinį puodą: jam svarbu tik tai, kad nepadavęs gaus pylos ir negaus valgyti, o padavęs – nepatirs nieko nei žiauraus, nei nepakeliamo. (9) O kitam žmogui atrodo nepakeliama ne tik kitam paduoti, bet ir leisti, kad kitas paduotų. (10) Todėl neklausinėk manęs: „Paduoti naktinį puodą ar ne?“ Aš tau pasakysiu, kad geriau gauti valgyti negu negauti ir kad blogiau gauti pylos negu negauti. Tad jei savastį matuoji šitokiu matu, eik ir paduok.

– (11) O jei manau, kad tai ne man?

– Štai šitai spręsti reikia tau pačiam, o ne man. Juk tik tu pažįsti save: kiek pats sau atrodai esąs vertas, už kiek save parduodi, – juk kiekvienas parsiduoda už skirtingą kainą.

(12) Kaip tik todėl Florui[15], svarstančiam, ar eiti į Nerono spektaklį, kad ir pats kuo nors prisidėtų, Agripinas patarė: „Nueik“. (13) O kai tas paklausė, kodėl pats neinąs, paaiškino: „Kad aš nė negalvojau eiti“. (14) Juk iš tikrųjų žmogus, kuris sprendžia panašius klausimus, suveldamas į daiktą savo nusistatymą ir vertinimą iš pašalies, ima panašėti su užmirštančiaisiais savastį, kas jai tinka. (15) Todėl kai manęs klausi, ką verčiau pasirinkti – mirtį ar gyvybę, aš sakau:

– Gyvybę.

– Sunkumus ar malonumus?

Sakau:

– Malonumus.

– (16) Tačiau jei nevaidinsiu tragedijoje, man nukirsdins galvą!

– Tai eik ir vaidink, o aš to nedarysiu.

– Kodėl?

– Todėl, kad tu vertini save tiktai kaip vieną nytį tarp daugelio kitų, suaustų chitone.

– (17) O kaipgi kitaip?

– Tau labai svarbu būti panašiam į kitus žmones, lygiai kaip nytis svajoja neišsiskirti iš kitų nyčių. (18) O aš noriu būti purpurine juosta, tąja neplačia, spinduliuojančia, kurios dėka ir visas

drabužis atrodo dailus bei puošnus. Todėl kam tu man sakai: „Būk kaip visi“? Kaipgi tuomet bebūsiu purpurine juosta?

(19) Visa šitai žinojo ir Helvidijus Priskas[152], o žinodamas taip ir elgėsi. Kai Vespasianas[153] pareikalavo, kad nebeateitų į senatą, jis atsakė:

– Tavo valioj uždrausti man būti senatoriumi, tačiau kol juo esu, privalau dalyvauti posėdžiuose.

– (20) Tada atėjęs bent jau tylėk, – paliepė.

– Neklausk mano nuomonės, ir tylėsiu.

– Tačiau aš privalau klausti.

– O aš privalau pasakyti, ką manau esant teisinga.

– (21) Žinok, jeigu pasakysi, nužudysiu tave.

– O kada aš tau sakiau, kad esu nemirtingas? Ir tu padarysi savo, ir aš savo. Tavo darbas – nužudyti, mano – numirti nesudrebėjus; tavo darbas – ištremti, mano – išvykti tremtin be liūdesio.

Tad ką gero padarė Priskas, būdamas vienas? O ką gero duoda purpurinė juosta drabužiui? Nieko, tiktai ji – purpurinė, išsiskiria iš viso audinio ir yra gražus pavyzdys kitoms nytims. (23) Tuo tarpu tūlas, jei, esant panašioms aplinkybėms, cezaris palieptų nebevaikščioti į senato posėdžius, būtų ėmęs lankstytis: „Ačiū tau, kad mane tausoji“. Štai šitokiam nė nebūtų reikėję drausti dalyvauti senate; juk aišku, kad jis sėdėtų kaip molio puodas, o jei ir atvertų burną, tai veblentų tik tai, ko geidautų cezaris, ir dar nuo savęs pridėtų. <...>

– (30) Kažkas paklausė:

– O kaip sužinosime, kas atitinka kiekvieno būdą?

– O iš kur, – tarė jis, – jautis pats vienas žino esąs pasiruošęs ir šoka ginti visą bandą, kai puola liūtas? Argi neaišku, jog kartu su pasiruošimu ateina ir pajautimas, kad esi pasiruošęs? (31) Tad štai ir kiekvienas mūsų, kai tik įsigys tokį pasiruošimą, puikiausiai žinos jį turįs. (32) O susyk netampama nei jaučiu, nei tauriu žmogumi: reikia grūdintis, rengtis, o ne pulti kaip akis išdegus prie to, kam visai nesi tikęs.

(33) Tačiau, žmogau, pasisvarstyk, už kiek parduodi savo valios laisvę. Žiū, tik nenusipigink. O dideli ir išimtiniai dalykai veikiau pritinka kitiems žmonėms – Sokratui[16] ir panašiems.

– (34) Tad kodėl ne visi ar bent jau ne dauguma tampame tokie, jei tam esame gimę?

– O argi visi arkliai išauga eiklūs, o šunys – uoslūs? (35) Tad ką, jei aš negabus, dėl to ir pasimesiu rūpinęsis šituo? Anaiptol! (36) Epiktetas ne geresnis už Sokratą; net jei ir blogesnis, man šito pakanka[17]. (37) Juk aš nebūsiu nė Milonu, nors nėra taip, kad visai nežiūrėčiau savo jėgos; nebūsiu nė Kroisu, tačiau man nėra nesvarbus mano turtas; juk ir apskritai mes neapleidžiame kokio nors baro vien todėl, kad jaučiame čia nepasieksią aukštumų.

III. Kokias galima padaryti išvadas vadovaujantis tuo, kad dievas yra visų žmonių tėvas

(1) Manau, jei nors vienas žmogus pajėgtų iki galo, kaip tikrai pridera, įsijausti į nuomonę[18], kad visi esame kilę iš dievo ir turime pagrindinį vaidmenį[19], kad dievas yra žmonių ir dievų tėvas, – toks žmogus nė iš tolo nepanorėtų galvoti apie save nekilniai ar žemai. (2) Juk jei tave įsūnys cezaris, niekas nebeatlaikys tavo išdidaus žvilgsnio; o žinodamas, kad esi Dzeuso sūnus, argi nepasikelsi ligi žvaigždžių? (3) Bet dabar mes taip nesielgiame. Kadangi mūsų prigimtis dvejopa: kūnu esame gyvūnų bendrai, o protu ir mintimi – dievų, tai vieni ir linksta prie anos prigimties – nelaimingos bei mirtingos, ir tik nedaugelis – prie dieviškos ir laimingos. (4) Iš tikrųjų, kadangi neišvengiamai čia kiekvienas vadovaujasi savo supratimu, tik nedaugelis, kurie suvokia esą gimę būti ištikimais, sąžiningais, kad ramiai vadovautųsi savo vaizdiniais, tie nė neprimeta sau nieko žemo bei nekilmingo. Tuo tarpu daugelis mąsto tiesiog priešingai. (5) „Kas aš esu? Vargšas nelaimėlis“, arba: „Apgailėtinas mano kūnėkas“. (6) Iš tiesų apgailėtinas, bet juk tu turi ir kažką stipresnį už kūnėką. Tad kodėl gi, nežiūrėdamas stipresniojo, priskretai prie to savo kūno?

(7) Per štai šitą giminystę pasukę tuo keliu vieni iš mūsų tampame panašūs į vilkus – klastingi, kenksmingi, pavojingi, kiti į liūtus – žiaurūs, nir-

tingi, nesutramdomi, o didžiausioji dalis – į lapes bei kitus dar vargesnius bei niekingesnius žvėriūkščius. (8) Vis inkščiantis netikusio būdo žmogus yra tikra lapė ar koks kitas dar nelaimingesnis bei žemesnis gyvūnas. (9) Todėl žiūrėkite, pasisaugokite, kad netaptumėte vienu iš tokių vargetų.

IV. Apie tobulėjimą

(1) Išmokęs iš filosofų, kad linkstama prie gėrio, o grasomasi blogio, ir dar išmokęs, kad ramybė[20] ir beaistriškumas[21] ateina tik pas tą, kursai nežino nesėkmės linkdamas, nesuklumpa grasydamasis, besitobulinąs žmogus[22] pats savo noru atsisako arba bent atideda tolesniam laikui linkimą, o grasosi tik to, kas priklauso nuo laisvos valios. (2) Jis žino, kad, grasydamasis nuo laisvos valios nepriklausančių dalykų, tikriausiai sukluptų savojoje grasoje ir būtų nelaimingas. (3) O jei dorybė žada šitai – suteikti laimę, beaistriškumą, ramybę, – tai artėti prie dorybės, be abejo, reiškia artėti ir prie kiekvieno paskutiniųjų. (4) Juk visada, kad ir iš kokios srities būtų koks nors tobulumas[23], tobulinimasis reiškia artėjimą prie jo.

(5) Tad kodėl, visi panašiai apibūdindami dorybę, pažangos ieškome (ir nusakome ją esant) kitur? (6) Ką laiduoja dorybė? Ramybę. Tad kas daro pažangą? Kurs yra prisiskaitęs Chrisipo[24] darbų? (7) Juk dorybė anaiptol nereiškia prisigrūsti galvą

Chrisipo veikalų. Jei būtų taip, tai ir tobulėjimas atitinkamai būtų ne kas kita, kaip įsiminti daugelį Chrisipo darbų. (8) Tačiau mes vieningai sutariame, kad dorybė teikia viena, o artėjimas prie jos ir tobulėjimas – kita. <...>

(18) Tad kurgi yra pažanga? Jeigu kas iš jūsų, nusišalinęs nuo išorinių dalykų, atsikreipia į savo valios laisvę, stengdamasis tobulinti ir lavinti valią, kad atitiktų prigimtį, būtų prakilni, laisva, nekliudoma, netrukdoma, garbinga, kukli; (19) jeigu jis jau yra išmokęs, kad, siekdamas ar vengdamas nuo jo nepriklausančių dalykų, negali išlikti nei garbingas, nei laisvas, kad būtinų būtiniausiai suklups, bus blaškomas kartu su tais dalykais, bus priverstas priklausyti nuo kitų žmonių, galinčių čia sukliudyti; (20) galų gale, jei atsikėlęs iš ryto laikosi tokio įpročio: praustis kaip tinka garbingam žmogui, valgyti – kaip tinka kukliam, jei visą laiką bet kokiomis aplinkybėmis eina savo svarbiausias pareigas taip, kaip bėgikas treniruojasi bėgiodamas, kaip deklamatorius lavina savo balsą, – (21) štai koks yra iš tikrųjų besitobulinąs žmogus, kursai iškeliavo iš namų[25] gerai apsigalvojęs. (22) O jei jis visas jėgas atiduoda knygoms įsiminti, stropiai šito imasi ir tik dėl to yra palikęs namus, sakau jam: grįžk iš čia namolei, neužleisk savo tenykščių reikalų. (23) Juk tai, dėl ko jis yra iškeliavęs iš namų, – niekalai. <...>

V. Prieš akademikus[26]

(1) Jei koks žmogus, – sako jis[27], – prieštarauja visiškai akivaizdiems dalykams, nėra lengva rasti argumentą, kuris įtikintų jį. (2) Ir šitaip būna ne dėl jo stiprybės ar įrodinėjančiojo silpnumo – kaip galima argumentu paveikti žmogų, kuris klysdamas užkietėjo kaip akmuo?

(3) O toks „suakmenėjimas" būna dvejopas: akmenėja protas arba imlumas tiesai, kai žmogus nusistato arba nepriimti savaime suprantamų dalykų, arba neatsisakyti prieštaravimų. (4) Daugybė žmonių bijomės kūno mirties ir ko neišsigalvojame, kad tik ko panašaus neatsitiktų; tačiau mums nė motais, kad apmiršta siela. (5) Bet, prisiekiu Dzeusu, kai sielos būsena pasidaro tokia, jog žmogus nieko nebesupranta ir nieko nebesuvokia, manome, kad jo reikalai prasti. <...> (7) O kokia ugnimi, kokia geležim paveikti šitą žmogų, kad pats pajustų esąs apmiręs? Net ir pajutęs dedasi nieko nejaučiąs. Dar blogiau už numirėlį – tas prieštaravimo nemato, prasti jo reikalai. (8) O šitas ir matydamas nei judinasi, nei tobulėja; jo padėtis dar prastesnė. (9) Jo kuklumas[28] ir imlumas tiesai – amputuoti, o proto išgalės ne išpjautos, o sulaukėjusios. Ir tai vadinti jėga? Jokiu būdu! (10) Nebent jėga vadintume palaidūnų įprotį atvirai daryti ir kalbėti visa, kas šauna į galvą.

VI. Apie numatymą[29]

(1) Už kiekvieną vyksmą pasaulyje lengva šlovinti numatymą, jei tik žmogus turi dvi ypatybes:

sugebėjimą suvokti, kas su juo dedasi, ir dėkingumą. (2) O jei ne, tai vienas nepastebės vyksmo reikalingumo, o antrasis nejaus už tai dėkingumo, kad ir pamatęs. (3) Kiek būtų naudos, jei dievas, sukūręs spalvas ir visa, kas matoma, nebūtų davęs galios šitai išvysti? Visiškai jokios. (4) Arba priešingai: jei būtų davęs tokią galią, o visa aplinka nepaklustų šitam sugebėjimui regėti, – kokia nauda būtų šiuo atveju? Visiškai jokios. (5) O jei, sukūręs ir viena, ir kita, nebūtų padaręs šviesos? Ir šitaip jokios naudos. (6) Tad kas gi suderino pirma su antra, o antra su pirma? Kas pritaikė kardą prie makščių, o makštis prie kardo? Niekas? (7) Bet mes juk esame įpratę vien iš dirbinių išvaizdos spręsti, kad tai vieno ar kito meistro darbas, o ne kaip pakliuvo sulipdytas daiktas. (8) Tad nejaugi kiekvienas dirbinių nurodo meistrą, o matomi dalykai, regėjimas bei šviesa – nenurodo? (9) O vyriška ir moteriška lytis ir abiejų potraukis suartėti bei gebėjimas naudotis tam pritaikytais organais – negi tai nenurodo kūrėjo? (10) Na, čia tai šitaip! O štai toks mąstymo[30] sutvarkymas, kad per jį, susidūrus su pojūčių objektais, mumyse ne tik lieka tų objektų atspaudai, bet ir iš jų pačių kažką atimame bei paimame ir įgauname galimybę gretinti bei lyginti vienos rūšies dalykus ir, dievaži, pereiti nuo vienų prie kitų, jau nebe visiškai panašių, – negi ir šito nepakanka žmonėms išjudinti bei paveikti, kad neatsižadėtų kūrėjo? (11) Tada tegu jie mums išdėsto, kas visa tai padaro, arba kaip visi tie – nuostabūs

ir meistriški – dalykai dedasi savaime, be jokio apgalvojimo.

(12) Tai ką? Argi tik mums būdingas toks vyksmas? Yra daug dalykų, kuriais naudojasi tiktai protaujanti būtybė, bet mumyse rasi daug bendro ir su neprotingomis būtybėmis. (13) Tad nejaugi ir šios supranta, kas vyksta? Ne, juk viena yra naudotis, o kita – suprasti. Dievui reikėjo, kad jos naudotųsi vaizdiniais, o mes – dar ir suprastume. (14) Todėl anoms užtenka vien ėsti, gerti, miegoti, santykiauti ir kitko, ką daro kiekvienas gyvis, neturintis proto; tačiau mums, kuriems jis davė dar ir sugebėjimą suprasti, šito jau nebepakanka. (15) Ir jei nesielgsime tinkamai, darniai su savo prigimtimi bei sandara, nepasieksime savų tikslų. (16) Juk kieno sandara sutvarkyta skirtingai, tų ir darbai bei tikslai skirtingi. (17) Tai štai, kas sutvarkytas vien naudotis, tam ir pakanka vienaip ar kitaip naudotis. O kas sutvarkytas dar ir suprasti šitą naudojimąsi, tas, nesielgdamas atitinkamai, niekados nepasieks tikslo. (18) O koks jų tikslas? Kiekvieną tų gyvių dievas surėdė taip, kad vienas būtų valgomas, kitas praverstų dirbant žemę ar kad teiktų sūrį, – kiekvieną vis kitam tokio pobūdžio reikalui; ir kam gi jiems dar suprasti vaizdinius, sugebėti juos skirti? (19) O mes, žmonės, esame dievo pašaukti jį patį bei jo darbus stebėti, ir ne tik stebėti, bet ir paaiškinti juos. (20) Todėl gėda žmogui pradėti ir baigti tuo, kuo baigia neprotingi gyviai; jau veikiau tuo reikia pradėti, o baigti tuo, kuo baigė ir mūsų pri-

gimtis. (21) O baigė ji tyrinėjimu, supratimu, gyvenimo pobūdžiu, derančiu su prigimtimi. (22) Tad žiūrėkite, kad nenumirtumėte, taip ir nepamatę šito!

(23) Jūs keliaujate į Olimpiją pasižiūrėti Feidijo kūrinio[31], ir kiekvienas laiko nelaime numirti jo nepamačius. (24) O kur nereikia nė kojos iš namų iškelti, nes čia pat, greta visi kūriniai, jums nekyla joks noras pasižiūrėti ir suprasti? (25) Taip ir nepajusite, nei kas jūs tokie, nei kas yra tai, ką stebėti jums yra duota?

– (26) Bet gyvenime pasitaiko ir nemalonumų bei sunkumų.

– O Olimpijoje nebūna? Ar ten neleipstate iš karščio? Ar nesate visą laiką kamšatyje? Ar nesiprausiate kaip pakliuvo? Ar neperšlampate, kai lyja? Ar nekenčiate nuo triukšmo, riksmo ir kitų nemalonumų? (27) Tačiau, manau, palyginę visa tai su reginio puikumu, pakeliate tai ir susitvardote. (28) Na, nejaugi nesate gavę jėgų, kurios leistų pakelti visa, kad ir kas atsitiktų? Argi neturite kilniadvasiškumo?[32] Neturite ištvermės? (29) Ir ką man, prakilniam žmogui, rūpi, kas gali atsitikti? Kas mane išmuš iš vėžių, sudrums ramybę ar nuliūdins? Nejaugi nepasinaudosiu savo galia, kurią tam ir esu gavęs, o kentėsiu ir dejuosiu dėl to, kas atsitinka? <...>

(32) Kuo, manai, būtų tapęs Heraklis, jei nebūtų buvę tokio liūto, hidros, danieliaus, tų neteisingų ir sužvėrėjusių žmonių, kuriuos jis pašalino ir apvalė žemę? (33) Ir ką jis būtų veikęs, nesant viso šito? Argi neaišku, kad būtų miegojęs, susisupęs į pata-

lus? Pirmiausia nebūtų tapęs Herakliu, šitaip ramutėliai ir prabangiai snūduriuodamas visą gyvenimą. O jei ir būtų tapęs, kokia iš jo būtų buvusi nauda? (34) Kam būtų prireikę jo rankų ir apskritai – jo jėgos, ištvermės, kilnumo, jei nebūtų jo blaškę ir grūdinę panašios aplinkybės bei realybė? (35) Tai ką? Jam pačiam būtų reikėję pasirūpinti ir susirasti, iš kur atsivedus į savo šalį liūtą, šerną ar hidrą? (36) Paikumas ir kvailystė! O tai, kad jie buvo ir pasitaikė ant kelio, labai pravertė Herakliui iškilti ir užsigrūdinti.

(37) Todėl žiūrėk man ir tu, šitai žinodamas atsižvelk į savo jėgas, kiek jų turi, ir pasakyk apžiūrėjęs: „Dabar, Dzeusai, duok aplinkybę, kokią tik nori. Turiu tavo duotą pasiruošimą ir veržiuosi pasipuošti tuo, nors ir kas su manimi įvyktų“. (38) Bet ne, sėdite tirtėdami, kad tik kas neatsitiktų, o kai atsitinka – verkšlendami, kentėdami ir dejuodami; (39) galop dar dievus imate kaltinti. Kas gi gali išeiti iš tokio silpnadvasiškumo – vien tik nepagarba dievams[33]. (40) O juk dievas davė mums šitas galias, kurių dėka pakeliame visa, kad ir kas būtų, netrikdomi ir nežeminami jojo. Kaip ir tinka karaliui bei tikram tėvui, jis davė mums visa tai nekliudoma, neprievartaujama, nevaržoma; ir kad visa priklausytų tiktai nuo mūsų, čionai net pats sau nepasiliko jokios galios vėliau kliudyti ar varžyti. (41) Turėdami tai kaip laisvą nuosavybę, nesinaudojate ir netgi nežinote, ką iš ko esate gavę. (42) Tik sėdite kentėdami ir dejuodami, vieni per savo apaki-

mą nematydami davusiojo ir neatpažindami geradario, o kiti – iš silpnadvasiškumo žosdami ir kaltindami dievą. (43) Tačiau aš įrodysiu, kad tau užtenka progų bei pasiruošimo būti kilniadvasiškam ir drąsiam, o dėl ko tau reikėtų skųstis bei kaltinti – įrodyk tu man.

VII. Apie kintančių, sąlyginių ir panašių samprotavimų reikalingumą[34]

(1) Daugelis žmonių nė nenumano, kad žinios apie kintančius[35], sąlyginius[36], išryškėjančius klausinėjant[37] ir apskritai panašius samprotavimus susijusios su priederme. (2) Juk realioje tikrovėje visada ieškome, kaip dorybingam žmogui rasti išeitį ir sau priderančią elgseną. (3) Tad tegu jie pasako, kad išprusęs žmogus[38] nenusileis ligi klausinėjimo ir atsakinėjimo, o jei ir nusileis, jam nereikės rūpintis, kuo būdu klausimuose-atsakymuose elgtis ne kaip pakliuvo, o gerai apgalvojus. (4) Arba, jei nei viena, nei antra galimybė nėra priimtinos, jie turi sutikti, kad reikia padaryti šiokią tokią apžvalgą tų topų[39], apie kuriuos dažniausiai sukasi klausimai ir atsakymai.

(5) Juk ko reikalaujama iš teiginio? Tiesą pripažinti, melą atmesti, neaiškiais atvejais susilaikyti. (6) Ar šitai žinoti pakanka?

– Pakanka, – sako.

– Vadinasi, kas nori neapsirikti piniginiuose reikaluose, tam užtenka išgirsti, kad tikrus pinigus reikia imti, o netikrų neimti?

– Neužtenka.

– (7) Tad ko gi dar reikia?

– O ko gi kito, jei ne sugebėjimo pažinti bei atskirti tikras drachmas nuo netikrų!

– (8) Vadinasi, nepakankamai pasakyta ir apie teiginius – dar būtina mokėti įvertinti juos ir skirti teisingą nuo klaidingo ir neaiškaus?

– Būtina.

– (9) Ko dar, be šito, reikalaujama iš teiginio?

– Iš to, ką priėmei kaip sąlygą, padaryk teisingą išvadą.

– (10) Na, o čia jau užtenka žinoti šitai?

– Neužtenka. Dar reikia žinoti, kaip iš teiginių išplaukia išvada: kartais iš vieno teiginio išplaukia viena išvada, o kartais viena išvada išplaukia iš keleto teiginių.

– (11) Tad turbūt dar ir šitai reikia turėti galvoje tam, kas ketina sumaniai dalyvauti samprotavime: pačiam patikrinti kiekvieną dalyką, kuris priimamas kaip prielaida, ir pačiam daryti išvadas iš prielaidų, kad nebūtų klaidinamas neva įrodančiais sofistų gudravimais?

(12) Štai šitaip jau ir pradėjome pratintis prie abstrakčių samprotavimų bei jų rūšių, išaiškėjo jų reikalingumas.

(13) Bet kartais būna štai kaip: padarėme prielaidas, remdamiesi sveiku protu; iš jų išplaukė išvada, – nors ji klaidinga, bet vis vien išplaukė. (14) Tai ką man tokiu atveju daryti? Priimti melą? Bet kaipgi galima? (15) Gal pasakyti: „Aš neteisingai

priėmiau prielaidas?“ Bet juk ir taip negerai! O gal teigti, kad išvada neišplaukia iš prielaidų? Tačiau ir šitaip nevalia. (16) Tad ką gi šičia daryti? O gal čia panašu į tokį atvejį: kai skoliniesi, dar būdamas skolingas iš anksčiau, paskutinioji skola dar ne viskas – prie jos reikia pridėti ir ankstesniosios skolos likutį, o ne laikyti jį panaikintu. Gal taip ir čia: kad galėtum pritarti išvadai, negana padaryti prielaidas, dar reikia ir nuolatos laikytis jųjų. (17) Ir, žinoma, jei jos ligi galo išlieka tos pačios, tai ir mums būtina ligi galo pritarti joms ir priimti iš jų išplaukiančią išvadą. (18)[40]. (19) Juk jau ir nebe mūsų, ir nebe pagal mus yra toji išvada, kurios prielaidų esame atsisakę. (20) Tad reikia susipažinti ir su tokiomis prielaidų ypatybėmis, su tokiu jųjų keitimusi bei mainymusi, kuris joms leidžia išmušti iš teisingo kelio žmones, nenumatančius išvadų iš anksto, kol dar tebesikeičiama klausimais ir atsakymais, daromi sprendimai ir panašiai. (21) Kuriam tikslui? Kad, dalyvaudami šitokiame samprotavime, nesielgtume prieš priedermę, neapgalvotai ir kaip pakliuvo.

(22) Tas pats pasakytina ir apie sąlygas bei sąlyginius samprotavimus. Juk kartais būtina ieškoti tam tikros prielaidos tarsi prieigos nuosekliam samprotavimui. (23) Tad ar su kiekviena siūloma sąlyga reikia sutikti, ar ne su kiekviena? O jei su kiekviena, tai su kokia? (24) Vėlgi sutikus, ar visada privalu jos prisilaikyti, ar kartais reikia ir atsisakyti, išvadas priimti, o prieštaravimų nepriimti?

– Taip.

– (25) Bet kažkas sako: „Aš padarysiu taip, kad tu, priėmęs įmanomą dalyką, būsi atvestas prie neįmanomo“. Ar išmintingas žmogus nesileis į kalbas su tokiu žmogumi, vengdamas svarstyti bei ieškoti? (26) Bet kas gi kitas labiau išmano samprotavimą, moka geriau klausinėti ir atsakyti ir, dievaži, yra neapgaunamas bei nepasiduodąs sofistų gudrybėms? (27) Be abejo, būtinai leisis, bet negi nekreips dėmesio į tai, kad samprotautų gerai apgalvodamas ir ne bet kaip? Kaip jam pavyks išlikti tokiam, kokį įsivaizduojame? (28) O ar gali jis išlikti nuoseklus be štai šitokio lavinimosi bei pasiruošimo? (29) Tegu tai įrodo, ir atpuls visos šios teorijos – bus ne vietoj, nesuderinamos su išmintingo žmogaus samprata.

(30) Tad kodėl gi mes – tingūs, lengvabūdžiai, lėtapėdžiai – vis išsisukinėjame, kad tik nereikėtų dieną naktį dirbti lavinant savo protą?

– (31) Tai negi aš savo tėvą nužudžiau, jei susipainiojau tokiuose samprotavimuose?

– Verge tu verge, kur čia tau tėvas, kad jį nužudytum? O ką tu padarei? Tą vienintelę čia galimą klaidą. Lygiai tą patį ir aš pasakiau Rufui, priekaištaujančiam, kai nepastebėjau kažkokios spragos samprotavime: „Negi aš padegiau Kapitolijų?“ O jisai: „Žmogėne, šiuo atveju Kapitolijus ir yra ta spraga“. (33) Argi tokia ir tegali būti klaida – supleškinti Kapitolijų ar nužudyti tėvą, o bet kaip, neapgalvojus, kaip užėjo ant seilės, naudotis savo

vaizdiniais, akylai nesekti samprotavimo, įrodymų, sofistinio gudravimo, trumpai tariant, nežiūrėti, kas šiuose klausimuose bei atsakymuose yra pagal mus ir kas ne pagal mus, – nejaugi tai nėra klaida?

VIII. Apie tai, kad neišsilavinusių žmonių sugebėjimai nėra nepavojingi

(1) Kiek yra būdų lygiaverčiams teiginiams tarpusavyje keisti, tiek pat atsiranda būdų keisti epicheiremų[41] ir entimemų[42] pobūdžiui svarstymo eigoje. (2) Štai vienas toks būdas: jei pasiskolinai ir negrąžinai, tai esi man skolingas pinigų; jei nesiskolinai ir negrąžinai, aišku, nesi man skolingas pinigų. (3) Nėra žmogaus, kuriam labiau už filosofą derėtų sumaniai šituo naudotis. Mat jei entimema yra nepilnas silogizmas, tai aišku, kad žmogus, prityręs spręsti pilnus silogizmus, nė kiek ne mažiau išmanys ir nepilnus.

(4) Tad kodėl gi čia nei patys lavinamės, nei prusiname kitus? (5) O todėl, kad dabar net ir nesilavindami bei neatitraukiami (bent jau mano!) nuo rūpinimosi dorove, vis vien nė kiek nepriartėjome prie dorybingumo. (6) Tad kaipgi atrodytų, jei dar ir šituo užsiimtume? O labiausiai todėl, kad atsirastų ne tik užsiėmimas, atitraukiantis nuo būtinesnių dalykų, bet ir proga nepaprastai aukštintis bei didžiuotis. (7) Juk sugebėjimas vesti ginčą ir įtikinančiai įrodinėti yra didžiulė jėga, ypač jei jis išlavintas pratybomis bei įgavęs šiokį tokį kalbos

sklandumą. (8) Ir apskritai bet koks sugebėjimas, tekęs neišlavintiems ir silpniems žmonėms, ypač pavojingas tuo, kad skatina žmogų didžiuotis savimi, būti pasipūtėliu. (9) O kaip įtikinti jaunuolį, besididžiuojantį tokiais dalykais, kad jam netinka būti priedėliu prie šitų savo sugebėjimų, kad jie turi papildyti jįjį? (10) Argi toksai žmogus nevaikštinėja priešais mus pasipūtęs ir išpuikęs, paniekinęs visus šiuos samprotavimus ir šiukštu nepakęsdamas, kad kas užkabintų jį, primindamas, jog yra ką užmiršęs ar kur nukrypęs nuo tiesos?

– (11) O ką? Platonas nebuvo filosofas? Ar gal Hipokratas nebuvo medikas? Tai negi Hipokratas medikas todėl, kad jo toks puikus stilius? Tad kam tu painioji dalykus, atsitiktinai derėjusius tuose pačiuose žmonėse? (13) Taip, Platonas buvo gražus ir tvirtas; tai negi ir man reikia viską metus imti siekti, kaip čia tapus gražuoliu arba galiūnu, tarsi šito būtinai reikia filosofijai, jeigu kas nors buvo ir gražus, ir filosofas? (14) Negi nenori suvokti ir pradėti skirti, per ką žmonės tampa filosofais, o kokie jų bruožai yra atsitiktiniai? Tarkim, jei aš būčiau filosofas, negi ir jums reikėtų pradėti šlubuoti? (15) Tai kaip? Ar aš nepripažįstu šių sugebėjimų? (16) Šiukštu! Juk aš neneigiu sugebėjimo regėti. (16) Ir vis dėlto, jei paklausi, kas yra žmogaus gėris, galiu tau atsakyti tiktai šitaip: tam tikra valios laisvė.

IX. Kokias galima padaryti išvadas vadovaujantis tuo, kad esame giminiški dievui

(1) Jei filosofų kalbos apie dievo ir žmogaus giminystę yra tiesa, žmonėms belieka sekti Sokratu: klausiamam, iš kokio esi krašto, niekados nesakyti „atėnietis“ ar „korintietis“, o tiktai – „pasaulio gyventojas“. (2) Juk kodėl sakaisi esąs iš Atėnų, o ne iš tos palėpės, kur gimstant buvo numestas tavo kūnpalaikis? (3) Nejaugi neaišku, kad laikai save atėniečiu ar korintiečiu kaip tik remdamasis kažkuo svarbesniu ir apimančiu ne tik tą tavo palėpę, bet apskritai viską, iš kur dar prieš tave yra atėjusi tavo protėvių giminė? (4) Todėl jei žmogus suvokė ir perprato pasaulio tvarką: kad visų didžiausias, svarbiausias ir visa apimantis dalykas yra ši žmonių ir dievo bendrija[43] – dievo pasėtos sėklos[44] kliuvo ne tik mano tėvui bei seneliui, bet ir visa kam, kas randasi ir auga ant žemės, tačiau visų pirma teko protingoms būtybėms, (5) nes tik jos gimusios bendrauti su dievu, būdamos susijusios su juo protu, – (6) tai kodėl gi tokiam žmogui nevadinti savęs pasaulio gyventoju? Kodėl nelaikyti savęs dievo sūnum? Ir kodėl bijoti, nors ir kas atsitiktų žmogui? (7) Giminystė su cezariu ar kokiu kitu Romos galinguoju laiduoja gyvenimą be pavojų, pažeminimo ir be menkiausios baimės. O tai, kad dievas – kūrėjas, tėvas ir rūpintojas, – nejaugi šitai neišlaisvina mūsų iš liūdesio ir baimės?

– (8) Iš kur gausiu sau pavalgyti, – sako, – nieko neturėdamas?

– O pabėgėliai vergai? Kuo jie kliaujasi, bėgdami nuo valdovų? Gal savo žeme, tarnais ar sidabriniais daiktais? Niekuo, tiktai savimi – ir nebūna nevalgę. (9) Tad nejaugi filosofui svetimoj šaly teks kliautis tik kitais, o pačiam sėdėti rankas susidėjus ir nemėginti pasirūpinti savimi, būti silpnesniam bei baukštesniam už neturinčius proto žvėris, kurių kiekvienas pats sau pakankamas: nei jam trūksta įprasto maisto, nei kas jam trukdo gyventi įprastai bei pagal prigimtį.

(10) Aš tikrai manau, kad pagyvenusiam žmogui reikia pasilikti čia ir stengtis ne nustumti mintis apie savo menkumą bei nereikšmingumą, (11) o žiūrėti, kad tavęs nepergalėtų tokie jaunikliai, kurie, sužinoję apie giminystę su dievais ir kad mes savo kūnu bei tuo, ko reikia jam aprūpinti gyvenime, esame sukaustyti tarsi kokiomis grandinėmis, tučtuojau užsiplieskia nusikratyti kūno, kaip kokio nemalonaus, nereikalingo bei sukaustančio sunkulio, ir išeiti pas giminaičius. (12) Tokiu atveju, jei tarp jūsų atsirastų bent šio to vertas mokytojas bei lavintojas, jam tektų vesti štai šitokį ginčą.

Štai jūs ateinate ir sakote: „Epiktetai, nepakeliama, kad esame surišti su šiuo kūnpalaikiu – jį valgydiname, girdome, ilsiname, švariname ir dar vedžiojame bendrauti su tokiais ir tokiais. (13) Negi nėra visa tai beprasmiška, visai mums nesvarbu, negi mirtis nėra ne blogis? Negi mes nesame dievo

giminaičiai ir negi ne iš ten atėję? (14) Tad leisk mums išeiti ten, iš kur esame atėję, leisk pagaliau išsilaisvinti iš šių grandinių – kaustančių, slegiančių. (15) Čia plėšikai, čia vagys, čia teismai, čia vadinamieji tironai, kurie dingojasi valdą mus, nes jų valioj yra mūsų kūnas ir to kūno gausa. Leisk, mes įrodysime, jog jie nieko nevaldo".

(16) O aš tokiu atveju sakau: „Žmonės, palaukite dievo. Kada jis duos ženklą ir atleis jus nuo šitos pareigos, tada ir keliaukite pas jį; o kol kas jūs turite ištverti, gyvendami šioje žemėje, kurią jis jums yra paskyręs. (17) Juk šito gyvenimo tarpsnis visai trumpučiukas ir tikrai nesunkus štai šitaip nusiteikusiems. Juk koks tironas, koks vagis, koks teismas gali būti baisus žmogui, kuris tiek tevertina savo kūną bei jo gausą? Pasilikite, neišeikite neapgalvotai".

(18) Maždaug toks turėtų būti pokalbis tarp lavintojų ir gabesniųjų mokinių. (19) O dabar kas darosi? Leisgyvis mokytojas, leisgyviai ir jūs. Jei šiandien prisikirtote, sėdite aimanuodami dėl rytdienos – iš ko pavalgysite. (20) Verge tu verge, jei turėsi, tai ir turėsi, o jei ne – išeisi: durys atdaros[45]. Ko graužiesi? Ko čia plūsti ašaromis? Ko šunlaižiauji? Ko pavydite vienas kitam? Kam garbstai turčius, prisiplakusius prie valdžios, ypač jei jie žiaurūs ir tūžmingi? (21) Ką jie mums padarys? Į tai, ką jie gali padaryti, mes nekreipiame dėmesio; o kas mums svarbu – šitai ne jų nosiai! Tad kas gi galėtų parodyti savo valdžią šitaip nusistačiusiam žmogui? (22)

Kaip į tai žiūrėdavo Sokratas? Lygiai taip, kaip pridera žmogui, patikėjusiam savo giminyste su dievu. Jis kalba:

– (23) Jeigu dabar man pasakytumėt, kad paleidžiate mane su ta sąlyga, jog nebevedžiosiu tokių šnekų, kokias ligi šiol vedžiojau, nebekamuosiu nei mūsų jaunuolių, nei senių, (24) atsakyčiau jums: juokingi esate manydami, kad jei jūsų karvedys pastatys mane į kurią nors rikiuotę, iš jos pasitraukti man bus nevalia, reikės ten ir pasilikti – sutikti verčiau tūkstantį kartų mirti nei ją apleisti; o jei dievas yra paskyręs man tam tikrą būstą ir verslą – šitai palikti man tinka.

(25) Štai koks yra žmogus – iš tiesų dievo gentainis! (26) Na, o mes – tarsi kirminai, tarsi išnaros, tarsi begėdiški organai taip galvojame apie save, kai baiminamės, kai geidžiame: tiems, kurie turi galimybę mums padėti tuose dalykuose, mes meilikaujame ir jų bijome.

(27) Vienas žmogus paprašė mane parašyti jo reikalais į Romą; daugumai atrodė, kad jam nepasisekė: anksčiau buvęs ženklus ir turtingas, vėliau viską prarado ir gyveno šičia[46]. (28) Aš ir parašiau už jį nužemintą laišką. Perskaitęs tą laišką, grąžino man ir pasakė:

– Man norėjosi tavo pagalbos, ne gailesčio: mano padėtis niekuo nėra bloga. <...>

(3) Bet kai žmogus bailus ir nusižeminęs, nieko kito nebelieka – prisieina rašyti dėl jo laiškus kaip dėl lavono: „Būk maloningas, atiduok mums tokio ir

tokio gaišeną ir kaušą kraujuko“[47]. (34) Juk iš tiesų toksai žmogus tėra gaišena ir kaušas kraujuko – ir niekas daugiau. O jei būtų šis tas daugiau, suprastų, kad žmogus per kitą žmogų nelaimėlis nepasidaro.

X. Apie tuos, kurie rimtai kopia karjeros laiptais Romoje

(1) Jei mes taip pat uoliai kibtume į savo darbą kaip senatoriai Romoje, kurie rimtai kuo nors užsiima, greičiausiai ir patys šio to pasiektume. (2) Pažįstu vieną vyresnį už mane žmogų, kuris dabar Romoje atsakingas už grūdų tiekimą. Kai grįždamas iš tremties užsuko čionai, oi, kaip jis man griaudėjo apie savo pirmykštį gyvenimą, skelbaudamas, kad grįžęs ateityje žiūrės tik kaip ramiai, be jokių aistrų nugyventi likusias gyvenimo dienas: kiek ten jų besą likę. (3) O aš jam sakiau:

– Tau nieko neišeis! Vos pajutęs Romos kvapą, užmirši visus šiuos pažadus.

Ir dar pridėjau, kad jei dar ir į rūmus koks takelis bus pasiūlytas, jis pulte puls tenai, tirtėdamas iš laimės ir dėkodamas dievui.

– (4) Epiktetai, jei sužinosi, kad aš nors koją būsiu ten įkėlęs, – galvok apie mane, ką nori, – sakė jis.

(5) Na, ir kaipgi jis pasielgė? Nespėjo įvažiuoti į Romą, o jau gavo nuo cezario lentelę; vos ją gavęs, užmiršo viską pasaulyje, o jau paskui darbas darbą

ėmė spirti. (6) Norėčiau dabar susitikęs priminti jam žodžius, kuriuos man suopė pravažiuodamas, ir pasakyti: „Aš pranašas kur kas geresnis už tave“.

(7) Ką aš tuo noriu pasakyti? Kad gyvam sutvėrimui reikia būti neveikliam? Šiukštu! Bet štai kad ir aš, jau dienai išbrėškus, tarsi per miglas prisimenu, kokius rašinius reikia perskaityti. (8) Paskui tuoj pat pradedu save guodžiuoti: „O kas man rūpi, kokį pranešimą perskaitys toks ir toks? Svarbiausia pačiam gerai išsimiegoti“. (9) Tuo tarpu negi galima lyginti anų rūpesčius su mūsiškiais? Jei sužinosite, kuo anie užsiėmę, išsyk suprasite. Visas jų darbas – nuo ryto lig vakaro skaičiuoti, visapusiškai nagrinėti, tartis dėl mitalo, žemės sklypelių, apie didžiausias laimes šiose srityse. (10) Tad negi galima lyginti, sakysim, tokius gautus prašymus: „Labai prašau, leisk man išvežti parduoti grūdelius“ ir „Labai prašau, paaiškink, kaip pagal Chrisipą sutvarkytas pasaulis, ir kokia vieta jame tenka mąstančiai gyvai būtybei; paaiškink dar ir tai, kas esi tu bei kas tau yra gėris ir blogis“. (11) Negi tokie dalykai gretintini? Nejaugi jie verti to paties dėmesio? Negi vienoda gėda nesirūpinti pirmaisiais ir antraisiais?

(12) Tai kaip? Ar tik mes esame silpnavaliai snūdžiai? (13) Pirmų pirmiausia tokie esate jūs, jaunimas. Nėra kalbos, kad ir mes, žilagalviai, matydami jus mušant dinderį, patys salstame prie jūsų prisidėti. Tačiau daug mieliau prisijungčiau, matydamas jūsų smalsumą bei gyvą mintį.

XI. Apie artimo meilę[48]

(1) Kartą pas jį[49] atėjo valdžios žmogus, kurį, išsiteiravęs apie viską, paklausė, ar turįs vaikų ir žmoną. (2) Šiam atsakius teigiamai, dar pasmalsavo, kaip jam su jais sekasi.

– Vienas vargas, – atsakė.

(3) O šis:

– Kodėl? Juk žmonės tuokiasi ir gimdosi vaikų ne savo vargui, o didesnei laimei.

Tas pasakė:

– (4) O aš baisiausiai vargstu su varliūzais. Kai neseniai sirgo dukrytė ir, kaip man rodėsi, jos gyvybei grėsė pavojus, nebegalėjau išbūti prie jos sergančios: lėkte išlėkiau iš namų ir negrįžau, kol nepranešė, kad jau pasveikusi.

– (5) Kodėl? Ar tariesi teisingai pasielgęs?

– Pagal prigimtį, – atsakė.

– Tai įrodyk man, – tarė, – kad pagal prigimtį, o aš įrodysiu tau, kad viskas, kas dedasi pagal prigimtį, būna teisinga.

– (6) Šitai, – pasakė, – patiriame visi ar bent dauguma tėvų.

– Aš ir nesakau, – tarė, – kad taip nebūna; mes ginčijamės, ar tai teisinga. <...>

– (10) Tad kokiu kriterijumi reikia vadovautis, kai kyla ginčas, kad vienas ar kitas dalykas yra pagal prigimtį, teisingas ar neteisingas?

– Nežinau, – atsakė.

paliekamas būtum? Jeigu šitaip, tai belieka manyti, kad taip pasielgei toli gražu ne iš meilės.

(27) Tai kaip? Argi nebuvo nieko, kas tave pastūmėjo ir paskatino palikti vaikelį? Ir kaip galima? <...> (30) O kas gi tai? Argi kas nors kita negu „kad mums taip pasirodė"?

– Nieko kito.

– O jeigu mums būtų pasimatę kitaip, kaipgi būtume pasielgę kitaip negu pagal savo nuožiūrą? <...> (32) Tada bėgai – „kad taip pasirodė"; priešingai, ir pasilikęs būtum – „kad taip pasirodė". Ir dabar vyksti į Romą, kad tau taip dingojasi: jei atrodytų kitaip, tai ir nevyktumei. (33) Trumpai kalbant, ne mirtis, ne tremtis, ne vargas ar panašūs dalykai verčia mus kažką daryti ar nedaryti – tiktai mūsų supratimas[50] ir nuomonės. (34) Įtikinau tave, kad taip ir yra, ar ne?

– Įtikinai, – tarė.

– Kokios kiekvienu konkrečiu atveju būna priežastys, tokie ir padariniai. (35) Taigi nuo šios dienos, neteisingai pasielgę, kaltinsime ne ką kita, o tik savo nuomonę, dėl kurios pasielgėme būtent šitaip, ir stengsimės šalinti iš savęs tokias nuomones labiau negu iš savo kūno išpjauti auglį ar skaudulį. (36) Lygiai tą patį laikysime ir teisingų darbų priežastimi. (37) Ir nebekaltinsime ateityje nei tarno, nei kaimyno, nei žmonos, nei vaikų, kad per juos mus ištiko kokia nelaimė, būdami įsitikinę, kad, nesant atitinkamos mūsų pačių nuožiūros, nebūtumėm pasielgę netinkamai. O turėti tokią nuožiūrą ar ne –

šičia tik mes patys esame viešpačiai, o ne išorinės aplinkybės. <...>

XII. Apie pasitenkinimą[51]

(1) Kai kalbama apie dievus, yra žmonių sakančių, kad dievybės iš viso nesą; kiti sako, kad dievybė esanti, tačiau neveikli, niekuo nesirūpinanti ir neužsiimanti numatymu; (2) treti – kad ir esanti, ir užsiimanti numatymu, tačiau tik dideliuose – dangiškuose dalykuose, o žemiškųjų – visai neliečianti; ketvirti – kad jai rūpi ir žemiški žmonių reikalai, tačiau tik bendri, o ne konkretūs kiekvieno žmogaus rūpesčiai; (3) penkti (tarp jų ir Odisėjas bei Sokratas) sako, kad dievai regi „mano žingsnį kiekvieną"[52].

(4) Visų pirma būtina panagrinėti kiekvieną iš tų nuomonių: ar ji pasakyta laikantis sveiko proto, ar ne. (5) Mat jei dievų nėra, kaipgi būtų galima turėti tikslą jais sekti? O jei jie yra, bet niekuo nesirūpina, kur čia būtų sveikas protas? (6) O jei ir yra, ir rūpinasi, tačiau nieko neduoda žmonėms ir, dievaži, nieko neduoda konkrečiai man – kurgi ir šiuo atveju būtų sveikas protas?

(7) Tad visa tai apgalvojęs, dorybingas žmogus pajungia savo mintis visatos tvarkytojui, kaip geri piliečiai – polio įstatymui. (8) Besilavinantis [dorovės klausimais] žmogus turi pradėti mokytis, turėdamas tokį nusistatymą: „Kaip man visu kuo sekti

– (11) Tačiau juk nežinoti kriterijų spalvoms, kvapams, na, dar skoniui skirti gal ir nedidelis nuostolis, o kiek, tavo manymu, nustoja žmogus, nemokantis skirti gėrio ir blogio, kas pagal prigimtį ir kas jai prieštarauja?

– Aišku, kad labai daug.

– (12) Nagi pasakyk, ar visa, kas tūlam atrodo pritinkama, yra ir teisinga? Ar visos judėjų, egiptiečių, romėnų nuomonės apie valgymą yra teisingos?

– Kaip? Tai neįmanoma!

– (13) Manau, jei teisūs egiptiečiai, tai kiti – neišvengiamai neteisūs; jei tiesa judėjų pusėje – klysta kiti.

– Aišku, kaipgi kitaip.

– (14) O kur nežinojimas, ten ir neišmanymas bei būtiniausių dalykų nesupratimas.

Jis sutiko.

– (15) O tu, – pasakė, – suvokęs šitai, ateityje rūpinsies ir mintis kreipsi tik į tai, kaip rasti kriterijų ir kaip juo remiantis spręsti kiekvienu atveju.

– (16) O dabartiniuose tavo reikaluose, tavo prašomas, galiu padėti štai kuo. (17) Tau atrodo, kad artimo meilė eina iš prigimties ir yra gėris?

– O kaipgi kitaip?

– Na ką gi? Meilė eina iš prigimties ir yra gėris, o protas – ne gėris?

– Aišku, kad gėris.

– (18) Tad sveikas protas meilei neprieštarauja?

– Man rodosi, kad ne.

– Juk jei prieštarauja, tai viena būtinai bus pagal prigimtį, o kita – jai priešinga, ar ne?

– Taip, – tarė.

– (19) Taigi kur tik mes sutiktumėm meilę ir sveiką protą, esančius kartu, drąsiai sakome, kad tai tiesa ir gėris?

– Tebūnie, – tarė.

– (20) Tai kaipgi? Manau, neprieštarausi, kad pamesti sergantį vaikutį ir jį palikus išlėkti – nėra protinga. Mums belieka pažiūrėti, ar tai yra artimo meilė.

– Nagi pažiūrėkime!

– (21) Tad ar tu, būdamas prisirišęs prie vaikelio, teisingai pasielgei, bėgdamas ir palikdamas jį? O ar motina vaiko nemyli?

– Žinoma, myli.

– (22) Tai gal ir motina turėjo jį palikti? Ar neturėjo?

– Neturėjo.

<...>

– (25) Na, o pats ar norėtumei, kad tave sergantį paliktų mylintys žmonės – aplinkiniai ir patys vaikai bei žmona, kad savo priedermes jie atliktų taip, jog būtum pamestas pats sau ir vičvienaitis?

– Jokiu būdu!

– (26) O gal nori būti taip karštai mylimas saviškių, kad dėl jų pernelyg didelės meilės būtumei apleidžiamas ligoje? O gal, jei būtų galima pasirinkti, labiau norėtum būti godojamas priešų, kad jų ir

dievais, kaip būti patenkintam dievo tvarka ir kaip tapti laisvam?“ (9) Mat laisvas tas, kam viskas dedasi pagal jo valią ir kam niekas negali kliudyti. (10) Tai ką? Ar laisvė yra nesąmonė? Anaiptol! Juk kvailystė ir laisvė niekada nebūna kartu.

– (11) Bet aš trokštu, kad išsipildytų viskas, ko tik panorėčiau ar ko užsimanyčiau.

– (12) Tu patrakėlis, susipykęs su protu! Negi nežinai, kad laisvė – kažkas gražaus ir puikaus? O kad aš panūstu pirmo pasitaikiusio dalyko ir dar noriu, kad ta mano atsitiktinė užgaida išsipildytų – tai ne tik nėra gražu, bet gali išvirsti į didžiausią gėdą. <...>

– (15) Vadinasi, tiktai paties didžiausio ir svarbiausio – laisvės – man leidžiama norėti kaip papuola?

– Jokiu būdu! Tačiau lavintis – tai ir reiškia mokytis kiekvienu konkrečiu atveju norėti to, kas neprieštarautų vyksmui.

– O koks yra tas vyksmas?

– Kaip patvarkė tvarkytojas. (16) O jis patvarkė, kad būtų vasara ir žiema, derlius ir nederlius, dorybė ir blogybė ir kitos panašios priešybės, laiduojančios pasaulio darną. Kiekvienam mūsų davė kūną ir kūno dalis, turtą, bendravimą.

(17) Tad turint galvoje tokį sutvarkymą reikia pradėti lavintis – ne tam, kad keistumėm pagrindus (tai nėra mums duota; be to, nė nebūtų geriau), bet kad esant tokiai mūsų aplinkai, kokia ji yra savo prigimtimi, mūsų pačių nuožiūra būtų sude-

rinta su tuo, kas vyksta. (18) Tai ką? Galima neturėti reikalo su kitais žmonėmis? Šiukštu, juk tai neįmanoma. Tada bendraujant juos permainyti? Kas jums duoda tokią teisę? (19) Tad kas gi belieka, kokį dar galima išgalvoti būdą bendrauti su jais? Ogi tokį, kad jie gyventų savo nuožiūra, o mes nė kiek ne mažiau laikytumės savo prigimties. (20) Bet tu nepakantus ir vis nepatenkintas: būdamas vienas – verkšleni dėl vienatvės, būdamas tarp žmonių – guodžiuojies, kad jie piktos valios, tikri plėšikai; dergliojі net ir savo tikrus tėvus, vaikus, brolius, kaimynus. (21) O tau derėtų būnant vienam jaustis laisvam bei panašiam į dievus, būnant gi tarp žmonių pajusti ne erzinantį minios triukšmą, o visuotinę šventę, kurioje viskas tave džiugina. Kaip baudžiami tie, kurie nepriima tokios sąlygos? Šit kaip: jie lieka tokie, kokie yra. (22) Kažkam graudu būti vienam? Tepasilieka vienatvėje. Nepatenkintas tėvais? Lai būna blogu sūnumi ir kankinasi. Skundžiasi vaikais? Tebūna blogas tėvas.

– (23) Uždaryk jį į kalėjimą.

– Kokį kalėjimą? Kur jis yra dabar? Juk jis gyvena nenorėdamas. O kur kas nors būna nenorėdamas, ten jam ir yra kalėjimas. Todėl tad Sokratui kalėjimas nebuvo kalėjimu, nes ir ten jis nesijautė kankiniu.

– (24) Vadinasi, tegu mano koja bus suluošinta?

– Žmogeli, tai tu dėl tos vienos savo kojos kaltini visą pasaulį? Negi nepaaukosi jos visatai? Negi neatiduosi? (25) Negi negrąžinsi jos lengva širdimi tam,

kas ją tau yra davęs? Nejaugi kankinsies ir piktinsies Dzeuso valia, kuris drauge su verpėjomis moiromis suverpė ir nusprendė tavo likimą. (26) Negi nežinai, kokia menka dalelytė tesi, palyginti su visata? Bet tiktai kūnu, nes protu nesi nei blogesnis, nei mažesnis už dievus[53]: juk apie proto didybę sprendžiama ne iš jo ilgio ar aukščio, o iš nuomonių. <...> (32) Tad ar ne geriau dėkoti dievams, kad pakylėjo tave aukščiau to, ką sukūrė nuo tavęs nepriklausomą, ir paskyrė atsakingu tik už tai, kas nuo tavęs priklauso? (33) Jie atleido nuo atsakomybės už tėvus, brolius, kūną, turtą, mirtį, gyvybę. (34) O už ką atsakingu tave paskyrė? Tik už tai, kas priklauso nuo tavęs: už tinkamą naudojimąsi vaizdiniais. (35) Tad kam gi krauniesi ant savo pečių tai, už ką nesi atsakingas? Štai šitai ir yra prisidaryti rūpesčių sau pačiam.

XIV. Dievybė mato visus

(1) Kai kažkas paklausė, iš kur galima būti tikram, kad dievybė mato kiekvieną poelgį, jis pasiteiravo:

– (2) Ar tau neatrodo, kad visa yra susiję?

– Atrodo, – atsakė tas.

– O ką? Gal tu nesutinki, kad žemiškieji reikalai atliepia dangiškuosius?

– Sutinku.

– (3) Tad kodėl gi taip tvarkingai tiksliai pagal dievo valią augalai sužysta, kai jis paliepia žydėti,

išleidžia ūglius, kai jis paliepia ūgliuoti, ima megzti vaisius, kai jis paliepia megzti, nokina vaisius, kai jis paliepia nokinti, atvirkščiai, kai paliepia sustoti, numesti lapus ir, viską sukaupus savy, pailsėti, jie ramiai sau ilsisi? (4) Kodėl Mėnuliui augant ir dylant, taip pat Saulei artėjant bei tolstant, galima stebėti tokį žemės reiškinių kitimą ir ėjimą jų priešingybės link? (5) O jeigu taip glaudžiai su visata susiję ir jai atliepūs augalai, mūsų kūnas, tai negi mūsų siela – ne dar glaudžiau susijusi? (6) Kaip tik šitaip mūsų sielos (nes jos yra dievo dalelytės ir atskalos) yra susietos ir surištos su dievu; tad negi ne kiekvieną jų – artimų bei giminiškų – judesį pastebi dievas? (7) Štai tu juk sugebi galvoti apie dieviškąją tvarką ir apie kiekvieną dieviškąjį dalyką, paimtą atskirai, lygiai kaip ir apie dalykus, liečiančius žmogų, tu gali širdimi ir protu atsiliepti į tūkstančius dalykų (8) pritardamas, neigdamas ar susilaikydamas spręsti, tu nešiojiesi savo sieloje tokią gausybę tiek įvairiausių daiktų įspaudų, jų veikiamas tavo protas sudaro vaizdinius, atitinkančius tuos daiktus, prieš tai jau palikusius įspaudus tavo sieloje, ir taip tu saugai pats sau vieną po kito ir būdus daiktams pažinti, ir pačius atsiminimus apie daugybę daiktų; (9) tai negi dievas nėra pajėgus visa matyti, visur dalyvauti, justi visa ko ryšį? (10) Štai juk Saulė gali apšviesti tokią didžiulę visatos dalį, palikdama neapšviesta tik tiek, kiek užima Žemės metamas šešėlis; o nejaugi tas, kas ją – tokią

menkutę visatos dalį – sutvėrė ir verčia judėti, negeba stebėti visko?

– (11) Tačiau aš, – sako tas, – negaliu vienu metu visko sužiūrėti.

– O negi kas tau sako, kad turi tokią pat galią kaip Dzeusas? (12) Kaip tik todėl jis ir priskyrė kiekvienam atskirą dievybę – nepailstančią ir neapgaunamą – ir įsakė jai sergėti žmogų; (13) juk argi buvo galima patikėti kiekvieną mūsų geresniam ir rūpestingesniam sergėtojui? Todėl kai užsisklendžiate duris ir jūsų namas paskęsta tamsoje, šiukštu niekada nesakykite, kad jūs vieni: (14) nesgi ir nesate – viduj yra dievas, yra jūsų dievybė. Negi jie reikalingi šviesos, kad matytų, ką jūs veikiate? (15) Reikėjo, kad ir jūs prisiektumėte šiam dievui, kaip kariai prisiekia cezariui. Juk šie, gavę atlyginimą, prisiekdami žada svarbių svarbiausiu dalyku laikyti cezario išgelbėjimą, o jūs, gavę tokį daugį ir tokių puikių dovanų, neprisieksite, o prisiekę netesėsite priesaikos? (16) O ką prisieksite? Niekados nebūti netikinčiais, nekaltinti, nesiskųsti, kad ir ką jis skirtų, noriai viską daryti bei iškęsti, kas neišvengiama. (17) Negi ši priesaika panaši į anųjų pasižadėjimą? Juk ten prisiekia cezarį laikyti pirmučiausiu, o čionai – pirmučiausiais laikyti save.

XV. Ką žada filosofija

(1) Kai vienas žmogus paprašė patarti, kaip įkalbėti brolį nebesipykti, jis[54] tarė:

– (2) Filosofija nežada duoti žmogui nieko, kas priklauso išoriniam pasauliui; priešingu atveju ji imtųsi operuoti medžiaga, neįeinančia į jos veiklos sritį. Juk kaip staliaus medžiaga – mediena, skulptoriaus – bronza, taip ir meno gyventi medžiaga – savas kiekvieno žmogaus gyvenimas.

– (3) O brolio gyvenimas?

– Jam pačiam – tai jo menas, o tavo gyvenimo menui – tai svetimas dalykas, kaip svetima žemė, sveikata, šlovė. O filosofija nežada duoti nė vieno šitų dalykų. „(4) Kad ir kas būtų, – sako ji, – išsaugosiu savo vidinį vadovą pagal prigimtį“. – „Pagal kieno prigimtį?“ – „To, kieno esu“.

– (5) Tad kaip padaryti, kad jis ant manęs nepurkštautų?

– Atvesk pas mane, jam ir pasakysiu; o tau apie jo pyktį pasakyti nieko negaliu.

(6) O kada klausiantysis patarimo pasisakė ieškąs, kaip išlaikyti savo elgseną pagal prigimtį, nors brolis ir toliau būtų nesukalbamas, Epiktetas tarė:

– (7) Nė vienas svarbių dalykų nesiranda staiga, netgi nei vynuogė, netgi nei figa. Jei šiandien tau užeis ant seilės „Noriu figos!“, atsakysiu: „Palūkėk“. Pirma leisk figmedžiui sužydėti, paskui užmegzti vaisių, paskui jį sunokinti. (8) Žiū, ir figmedžio vaisius staigiai, per mirksnį neprinoksta, o tu žmogaus pažinimo vaisių geidauji įsigyti šitaip lengvai per vieną akimojį? Nė nelauk, net jeigu tau ir žadėčiau.

XVI. Apie numatymą

(1) Nesistebėkite, kad visa, kas reikalinga kitų gyvių kūnui, yra gatava: ne tik maistas ir gėralas, bet ir guolis; jiems nereikia apavo, paklotų, apsirengimo, tuo tarpu mes viso šito esame reikalingi. (2) Juk kokia būtų prasmė, jei gyviai, gimę ne patys sau, o tarnauti kitiems, savo ruožtu dar būtų reikalingi visų šitų dalykų? (3) Tik pažiūrėk, kas būtų, jei mums prisieitų rūpintis ne tik savimi, bet ir avimis bei asilais – kuo juos aprengti, apauti, pašerti, pagirdyti? (4) Juk kariai prisistato karvedžiui viskuo apsirūpinę: apsiavę, apsirengę, apsiginklavę. Koks būtų siaubas, jei tūkstantininkui reikėtų apeiti ir apauti bei apvilkti tūkstantį žmonių! Taip ir gamta gyvius, gimusius tarnauti, sukūrė iš karto aprūpintus ir nieko daugiau nereikalingus. (5) Štai vienas nedidukas vaikėzas gena lazda avis.

(6) O mes, užmiršdami padėkoti, kad nereikia ir šitais gyviais rūpintis kaip savimi, išmetinėjame dievui dėl savęs. <...>

XVII. Apie tai, kad logika būtina

(1) Kadangi protas nagrinėja ir tyrinėja visa kita, o jam pačiam nederėtų liktis neištyrinėtam, tad kas galėtų jį tyrinėti? Aišku, kad arba jis pats, arba kas kitas. (2) O tas kitas, savaime suprantama, bus arba kitas protas, arba kažkas dar galingesnis už jį, – o tai neįmanoma. (3) Jei kitas protas, kas jįjį

savo ruožtu analizuos? Juk jei pats save, tai save analizuoti gali ir pirmasis protas. O jei reikalausime kito, tai taip bus be galo, be krašto.

(4) „Taip, bet pirmiausia svarbu pasirūpinti apie..." Ir taip toliau. (5) Vadinasi, tu nori pasiklausyti apie logiką? Taigi klausyk. <...>

(6) Man rodos, filosofai pradeda nuo logikos dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių grūdus sverti pradedame nuo matų peržiūrėjimo: (7) jei iš pat pradžių nesuvoksime, kas yra modijus[55] ir kas yra svarstyklės, kaipgi galėsime ką pamatuoti ar pasverti? (8) Taip ir čia: nesuvokę ir ligi galo neperpratę kriterijaus, kuriuo remiantis pažįstama visa, kas egzistuoja, argi galėsime ką nors suvokti bei suprasti? Kaipgi tai būtų įmanoma?

– (9) Taip, tačiau juk modijus tėra plikas medžio gabalas.

– Bet tinka javams matuoti.

– (10) Tuščia ir logika.

– Dėl šito dar pažiūrėsime. O jei kam taip ir pasirodytų, užtenka vien to, kad ji tinkama svarstant ir sprendžiant apie visa kita, ir, jei taip galima pasakyti, geba matuoti bei sverti. <...>

XVIII. Apie tai, kad nereikia pykti ant klystančiųjų

(1) Jeigu tiesa, ką sako filosofai, o būtent, kad visi žmonės sutikdami su kažkuo remiasi savo įsitikinimu, kad tas kažkas tikrai egzistuoja, priešta-

raudami – įsitikinimu, kad to kažko tikrai nėra, susilaikydami nuo sprendimo – kad, dievaži, yra neaišku, (2) taip ir savo siekiuose – įsitikinimu, kad tai man naudinga, nes neįmanoma viena laikyti vertingu, o siekti kito, viena laikyti pritinkančiu, o elgtis kitaip, – tad kodėl gi mes rūstaujame ant minių? (3) Ką reiškia „vagys" ir „grabštukai"? Žmonės, kurie klysta spręsdami apie gėrį ir blogį. Tai ką reikia daryti: pykti ant jų ar jų gailėti? (4) Tačiau nurodyk jiems klaidą ir pamatysi, kad jie atsisakys suklydimų. O jeigu jie to nemato, tai ir elgiasi, kaip jiems dingojasi.

– (5) Tad šitas plėšikas ir šitas pasileidėlis argi nenusipelnė mirties?

– (6) Žinoma, ne. Tu geriau svarstyk taip: „Štai pasimetęs žmogus, susipainiojęs spręsdamas svarbiausius klausimus, aklas ne regėjimu, skiriančiu juoda nuo balto, o protu, skiriančiu gėrį nuo blogio, – negi jis nenusipelnė mirties?" (7) Ir jeigu taip svarstysi, pats suprasi, kaip nežmoniškai tu kalbi, ir kad tai tolygu klausimui: „Tai šitas neregys ir kurčius argi nenusipelnė mirties?" Juk jeigu svarbiausiojo dalyko nustojimas yra pati didžiausia netektis, o svarbiausias dalykas kiekvienam žmogui – visiškai laisva valia, ir kažkas jos nustojo, tai kam tu ant jo dar rūstauji?

(9) Žmogau, jei, prieštaraudamas savo prigimčiai, būtinai turi prisiliesti prie svetimų ydų, tai verčiau pagailėk jų turinčiojo, o ne nekęsk. Mesk šalin šitą panieką ir neapykantą. (10)[56]

(11) Kodėl mes pykstame? Kad garbstome tas materialias gėrybes, kurias jie atima iš mūsų? Tai nebrangink savo apsiausto ir nerūstausi ant vagies. Nebrangink žmonos grožio ir nepyksi ant svetimoterio. (12) Žinok, vagiui ir mergišiui tavuose dalykuose nėra ko daryti, jie veikia tik ten, kas tau svetima ir ne tavo valioj. Jeigu liausiesi dėl to pykęs, numosi ranka, ant ko gi bereiks rūstauti? O kol visa tai brangini, pyk greičiau ant savęs negu ant jų. (13) Juk pažiūrėk: tu turi gražių apsiaustų, o kaimynas neturi; tu turi langelį ir nori juos išsidžiovinti. Anas nežino, kas yra žmogaus gėris, bet taria, kad – turėti gražių apsiaustų; ir tu manai taip pat. (14) Kaipgi jis neateis ir nenudžiaus? O tu, rodydamas smaližiams pyragėlį ir pats sau vienas juo gardžiuodamasis, nori, kad jie nenugvelbtų? Neerzink jųjų, neturėk langelio, nedžiovink savo apsiaustų. <...>

(16) Juk prarandama tai, kas turima.

– Prapuldžiau savo apsiaustą.

– Todėl, kad jį turėjai.

– Man skauda galvą.

– Tai negi ragus skaudės?! Ko gi galuojies? Juk skauda, ką turi, ką valdai – tą prarandi.

– (17) Bet tironas sukaustys grandinėmis.

– Ką? Koją!

– Bet jis pertrauks peiliu.

– Per ką? Per gerklę! O ko nei sukaustys, nei peiliu perpjaus? Laisvos valios. Todėl ir skelbė senoliai: „Pažink save patį!“[57] (18) Tai ką? Dievaži,

pirmiausia reikėtų įgusti mažmožiuose ir, nuo jų pradėjus, pereiti prie didesnių dalykų.

– (19) Man skauda galvą.

– Nesakyk: „Oi, vargas“.

– Ausytę skauda.

– Nesakyk: „Oi, vargas“. Aš ir nesakau, kad nevalia dejuoti, tik nedejuok savo širdyje. Ir jei vergas ne iš karto puls aptverti žaizdos, nešauk, nesiardyk ir nesakyk: „Visi manęs neapkenčia“. O ir kas nepradės neapkęsti tavęs štai šitokio?

(20) Tad ateityje būk tiesus ir laisvas, pasitikėdamas būtent šitokiomis nuomonėmis, o ne kūno ūgiu tarsi atletas: žmogui reikia būti kažkaip kitaip nenugalimam negu asilui. (21) O koks žmogus nenugalimas? Kurio negali išmušti iš kelio joks nuo laisvos valios nepriklausantis dalykas. Ir taip vieną po kitos tyrinėju kiekvieną aplinkybę, tarsi atletas: „Anas nugalėjo pirmojoje rungtyje. O kaip bus antrojoje? O kaip, jei bus karšta? O kaip Olimpijoje?“ <...>

XIX. Kaip reikia žiūrėti į tironus

(1) Neišsilavinęs žmogus, jei tik yra arba tariasi esąs kuo pranašesnis, nors taip ir nėra, būtiniausiai pradeda šituo puikuotis. (2) Štai tironas sako:

– Visų galingiausias esu aš!

– O ką tu gali man duoti? Ar gali padaryti, kad mano linkimas nežinotų kliūčių? Iš kur tau! Ar tavo paties grasa be pralaimėjimų? Ar tavo sieki-

mas neklystantis? Ir kur tau jį tokį gauti! (3) Nagi pasakyk man, kuo pasikliauji plaukdamas laivu: savimi ar nusimanančiu jūreivystėje? Kuo, jei ne nusimanančiu, pasitiki važiuodamas vežimu? (4) Kuo pasikliauji kitais atvejais? Lygiai taip pat! Tai ką gi tu pats gali?

– Visi man tarnauja.

– Juk ir aš tarnauju dubeniui: plaunu, šluostau jį, įkalu vinį savo lekiutui[58] pakabinti. Tai kaip? Ar jie galingesni už mane? Jie tik teikia man tam tikros naudos – dėl jos aš ir tarnauju jiems. O ką? Ar netarnauju savo asilui? (5) Ar neplaunu jam kanopų? Ar neišmėžiu iš po jo? Nejaugi nežinai, kad kiekvienas žmogus pirmiausia tarnauja pats sau? O tau tarnauja tik kaip savo asilui. Na kas gi tarnauja tau kaip žmogui? Parodyk! (6) Kas trokšta tapti panašus į tave, kas seka tavimi kaip Sokratu?

– Bet aš galiu nukirsdinti tau galvą.

– Gerai sakai! Aš ir užmiršau, kad turiu tarnauti tau dar ir kaip karštinei, ir kaip cholerai ir pastatyti altorių: juk stovi Romoje Karštinės altorius[59].

(7) Tai kas gi trikdo ir gąsdina daugumą žmonių? Tironas ir jo asmens sargybiniai? Iš kur? Anaiptol! Taip nebūna, kad iš prigimties laisvą žmogų trikdytų ir jam kliudytų kas nors kitas, išskyrus jį patį. (8) Jį baugina tik jo nuomonės. Juk kai tironas sako žmogui: „Sukaustysiu tavo kojas grandinėmis“, branginantis kojas šaukia: „Oi ne, pasigailėk!“ O žmogus, branginantis valios laisvę, į tokį grasinimą atsako:

– Sukaustyk, jei, tavo manymu, apsimoka.

– Tu nė nepasijudinsi?

– Nepasijudinsiu.

– (9) Aš tau parodysiu, kad esu viešpats!

– Iš kurgi parodysi? Laisvę man davė Dzeusas. Gal manai, kad jis ketino leisti, jog tikras sūnus būtų pavergtas? O tu tesi mano lavono viešpats – turėkis jį sau!

– (10) Tai tu, ateidamas pas mane, man netarnauji?

– Ne, aš tarnauju sau. O jei nori, kad skelbčiau ir tau tarnaująs, tai sakau: tarnauju tau kaip moliniam puodui.

(11) Tai nėra savimeilė. Mat tokia iš prigimties yra gyva būtybė: viską daro tik savo labui. Juk taip pat Saulė, pagaliau pats Dzeusas viską daro tik sau. (12) Bet matai, kai jis nori būti Lietaus siuntėju, Derliaus teikėju, žmonių ir dievų tėvu, negali atlikti šių darbų bei gauti šių vardų, nebūdamas naudingas bendram labui. (13) Jis ir mąstančios būtybės prigimtį sutvarkė šitaip: negali gauti jokios asmeninės gėrybės, nė kiek neprisidėdamas prie bendro labo. (14) Taigi kas žiūri tik pats savęs, nebūtinai yra nenaudus kitiems. (15) O ko gi tu tikiesi? Kad žmogus atsisakytų savęs ir savo naudos? Tad kodėl gi tokiu atveju vis ta pati tebėra pradžių pradžia visiems žmonėms: prisavinimas[60]?

(16) Tai ką? Kai žmogų užvaldo netikros nuomonės, kad nuo mūsų valios nepriklausantys dalykai yra gėris arba blogis, jis neišvengiamai turi tarnau-

ti tironams. (17) Et, jei užtektų tarnauti tik tironams, o rūmininkams nebereikėtų! Kaip staiga neišpasakytu išminčium akimoju tampa žmogus, kai tik cezaris paskiria jį naktipuodžio viršininku! Kaip iš karto mes puolam girti: „Ot protingai pakalbėjo su manimi Felikionas![60.1]“ (18) Tai norėčiau, kad jį nuvarytų nuo išvietės, kad jis vėl tau atrodytų kvaileliu. (19) Epafroditas[60.2] kadaise turėjo kurpių, kurį pardavė kaip niekam tikusį. Po kiek laiko, nežinia kokios dievybės padedamas, jis buvo nupirktas vieno iš cezario patikėtinių ir tapo cezario kurpiumi. (20) Matytum, kaip jį ėmė garbstyti Epafroditas: „Ką veikia brangusis Felikionas? Bučiuoju tave!“ (21) O jei kas mūsų teiraudavosi: „Ką daro pats?“, mums atsakydavo: „Tariasi dėl kažko su Felikionu...“ (22) Tai negi nepardavė jo kaip netikšos? Tad kas gi jį taip iš karto protingu padarė? (23) Štai ką reiškia vertinti ką nors kitką, o ne valios laisvę.

(24) „Tam ir tam patikėjo tribūno valdžią“. Kiekvienas jį sutikęs galvą lenkia: vienas bučiuoja į akis, kitas – į kaklą, o vergai – rankas. Pareina namo – uždegtos lampados. Kopia į Kapitolijų – atnašauja aukas. (25) O kada bent vienas paaukojo auką už tai, kad linkimas būtų teisingas? Kad siekiai atitiktų prigimtį? Juk dievams dėkojame kaip tik už tai, ką laikome gėriu.

(26) Šiandien čia man vienas suopė norįs gauti Augusto žynio pareigas. Aš jam ir sakau: „Žmogeli, liaukis svaičiojęs, tik paleisi vėjais didelius pinigus“.

– (27) Užtat į visas sutartis įrašys mano vardą.

– Tai negi tu stypsosi prie tų sutarčių, skelbaudamas skaitantiems: „Čia aš įrašytas“? (28) Net jei dabar ir galėtum pristovėti prie visų, tai ką darysi, kai numirsi?

– Mano vardas juk pasiliks.

– Išsikalk tą savo vardą ant akmens, ir jis bus amžinai. O koks atminimas apie tave pasiliks už Nikopolio ribų?

– (29) Bent aukso vainiką panešiosiu.

– Jei jau taip panūdai vainiko, nusipink iš rožių ir užsidėk: atrodysi dailiau.

XX. Apie tai, kaip protas geba tyrinėti pats save

(1) Kiekvienas menas ir sugebėjimas moka tyrinėti kokius nors dalykus. (2) Tais atvejais, kai jis panėši į tyrinėjamąjį dalyką, būtinai įgauna galią tyrinėti ir pats save, o būdamas skirtingos prigimties pats savęs tyrinėti negali. (3) Pavyzdžiui, batsiuvystės menas turi reikalą su oda, tačiau pats visiškai skiriasi nuo medžiagos – odos, todėl ir negali tyrinėti pats savęs. (4) Arba gramatika užsiima užrašytais kalbos garsais. Bet nejaugi ji pati yra užrašytas garsas? Anaiptol! Todėl ir negali tyrinėti pati savęs. (5) O kam prigimtis mums duoda protą? Tinkamai naudotis vaizdiniais. O kas yra jis pats? Tam tikra vaizdinių samplaika. Taigi iš prigimties jis geba tyrinėti pats save. (6) Vėlgi kam tyrinėti duotas išmaningumas[61]? Gėriui, blogiui ir tam, kas

nėra nei viena, nei kita. O kas yra jis pats? Gėris. O kas yra neišmanymas? Blogis. Tad kaip matai, išmaningumas būtinai geba tyrinėti ir pats save, ir savo priešingybę.

(7) Todėl svarbiausia ir pirmutinė filosofo užduotis – tikrinti ir rūšiuoti vaizdinius, nesinaudoti nė vienu jų, prieš tai nepatikrinus. (8) Pažiūrėkite, kai reikalas liečia monetą (šitai mums atrodo svarbu!), čia esame susikūrę ištisą meną: pinigų kontroliuotojas keleriopai tikrina monetos vertę – rega, lytėjimu, uosle, pagaliau klausa: meta monetą, įsiklauso į skambesį. Ir vieno skimbtelėjimo jam negana; įsiklausydamas aibę sykių, išlavina savo klausą. (10) Taigi kur mums atrodo svarbu, suklysime ar ne, skiriame daug dėmesio, siekdami nustatyti, kas mus gali suklaidinti, (11) o kai reikalas liečia mūsų nelaimingą vidinį vadovą – žiovaudami ir snūduriuodami priimame bet kokį vaizdinį: nesgi nei randame, nei prarandame.

(12) Tad jeigu nori pamatyti, kaip paikai žiūri į gėrį ir blogį ir kaip rūpestingai – į tai, kas nėra nei gėris, nei blogis, pagalvok, kaip tu žiūri į aklumą ir kaip – į apgaulę: pamatysi, jog tau dar labai toli, kad deramai suprastum gėrį ir blogį.

– (13) Bet tam reikia daug ruoštis, dėti pastangų, mokytis.

– O ką? Gal viliesi, kad svarbiausią meną galima gauti už menką kainą? (14) Tačiau pagrindinis filosofų principas visai trumputis. Jei nori sužinoti, pasiskaityk Zenono darbų ir pamatysi. (15) Juk iš

tikrųjų ko čia daug kalbėti, kad tikslas – sekti dievais, o gėrio esmė – prideramai naudotis vaizdiniais. (16) Pasakyk: „Tad kas yra dievas ir kas – vaizdinys? Kokia atskirybės prigimtis ir kokia prigimtis bendrybės?“ – jau ir išsiplečia klausimų ratas. (17) Bet jei ateitų Epikūras ir pasakytų, kad gėris turi būti kūnas, taip pat pasidarytų platu: būtina išklausinėti, kas mumyse svarbiausia, pastoviausia, esminga. Nepanašu į tiesą, kad sraigės gėris yra kriauklelė, o žmogaus – panašu? (18) O ką tu pats, Epikūrai, laikai svarbiausiu? Kas tavyje viską sprendžia, tyrinėja ir nustato, kad svarbiausia – kūnas? (19) Kam gi degiesi žibintą, triūsi mūsų labui, rašai tiek daug knygų[62]? Šitaip kalba pasidaro labai ilga.

XXI. Prieš tuos, kurie trokšta, kad jais būtų žavimasi

(1) Kai žmogus užima gyvenime deramą vietą, nešaudo akimis po pašalius. (2) Žmogau, ko tu pats sau nori? Štai man sočiai gana, jei linkstu ir grasausi, jei siekiu ir vengiu pagal prigimtį, jei pagal prigimtį yra ir mano užmačios, sumanymai, pritarimas. O tu ko vaikštai aplink mus lyg būtum mietą prarijęs?

– (3) Norėčiau, kad manimi net praeiviai žavėtųsi ir, eidami iš paskos, šauktų: „O didysis filosofe!“

(4) Kas gi tie žmonės, kurių žavėjimosi trokšti? Argi ne tie patys, apie kuriuos paprastai šneki, kad

jie kuoktelėję? Tai tu nori, kad tavimi žavėtųsi kvaišiai?

XXII. Apie bendrąsias sąvokas

(1) Išankstinės bendrosios sąvokos[63] visiems yra tos pačios ir, priklausydamos atskiriems žmonėms, jos neprieštarauja tarpusavyje. Juk kas mūsų nemano, kad gėris naudingas, geistinas ir bet kokiomis aplinkybėmis reikia eiti jo link, siekti jo? Kas mūsų nemano, kad teisingumas yra gėris ir priedermė? (2) Tai iš kurgi randasi prieštaravimas? (3) Taikant išankstines bendrąsias sąvokas konkrečiu atveju, kai vienas sako: „Gerai padarei, drąsuolis!“, o kitas: „Ne, jis patrakėlis!“ – štai iš čia ir kyla prieštaravimai tarp žmonių. (4) Būtent tokio pobūdžio yra prieštaravimas tarp judėjų, sirų, egiptiečių ir romėnų: ne dėl to, kad svarbiausia visada paisyti ir niekur nepažeisti dievų valios, bet dėl to, ar šventvagystė valgyti kiaulieną, ar ne. <...>

(9) Tad ką gi reiškia lavintis? Mokytis taikyti išankstines bendrąsias sąvokas konkrečiais atvejais, laikantis prigimties; (10) be to, suprasti, kad iš visko, kas egzistuoja, viena nuo mūsų priklauso, o kita – nuo mūsų nepriklauso. O nuo mūsų priklauso valios laisvė ir visi nuo jos pareinantys darbai, o nepriklauso nuo mūsų – kūnas, kūno dalys, turtas, tėvai, vaikai, tėvynė, trumpai tariant, – visa, kas greta mūsų. (11) Tad kur matome gėrį? Kam taikome šią sąvoką? Tam, kas nuo mūsų priklauso.

– (12) Vadinasi, ne tik sveikata, neluošumas, gyvybė nėra gėris, bet netgi ir vaikai, tėvai, tėvynė? Koks tu nepakenčiamas![64]

– (13) Na gerai, sakykime, kad šitai, priešingai, yra gėris. Tad ar įmanoma būti laimingam, kai tau trukdo siekti gėrio?

– Neįmanoma!

– Tai kokia turi būti elgsena su aplinkiniais? Juk esu gimęs sau pačiam! (14) Jei man apsimoka turėti žemės, tai apsimoka ir atimti ją iš artimo. Jei man naudinga turėti apsiaustą, tai naudinga ir pavogti jį pirtyje. Iš čia kyla karai, sumaištys, tironijos, pikti kėslai. <...>

– (17) Tai ką mums daryti? To paties ieško ir žmogus, iš tiesų rimtai užsiimantis filosofija ir besigaluojąs ja. (18) Nūnai nematau, kur yra gėris ir blogis – gal aš iš galvos išėjęs? Ne, bet jei matysiu gėrį kažkur čia, kas priklauso nuo laisvos valios, visi šaipysis iš manęs. Ateis koks žilius senukas, apsimaustęs pirštus žiedais, palingavęs galva pasakys: „Paklausyk manęs, vaikeli! Reikia filosofuoti, bet reikia ir košės galvoj turėti – paikystė visa tai. (19) Iš filosofų mokaisi silogizmų, o ką tau reikia daryti, pats žinai daug geriau už juos..."

– (20) Žmogau, ko priekabiauji prie manęs, jei pats žinai? Ką man pasakyti šitam vergui? Plyš apmaudais, jei nutylėsiu. (21) Tad reikia sakyti: „Atleisk man, kaip atleidžiama mylintiems – pats nesavas esu, kvaištelėjau"[65].

XXIII. Prieš Epikūrą

(1) Supranta ir Epikūras, kad iš prigimties mes esame linkę į bendravimą, bet vieną kartą įžvelgęs gėrį kiaute, jis jau nebegali nieko kito pasakyti. (2) Kita vertus, jam labai svarbu tai, kad nereikia nei branginti, nei priimti to, kas atskira nuo gėrio prigimties, – ir teisingai svarbu. (3) Juk kodėl gi mes, jei mūsų meilė palikuonims nėra įgimta, įtariai žiūrime į tai, kad tu nepatari išminčiui auginti vaikų? Gal tu bijai, kad per juos jis neturėtų liūdesio? (4) Ar jis puola į liūdesį per pelę, atsiradusią namuose? Koks jam suostas, jei mažuliukė naminė pelytė pacypaus, jam esant namuose? (5) Bet Epikūras gerai žinojo: nuo tos akimirkos, kai gimė vaikutis, jau nebe mūsų valioj jo nemylėti ar juo nesirūpinti. (6) Dėl tos pačios priežasties jis taip pat teigia, kad protingam žmogui nereikią dalyvauti valstybės gyvenime. Jis juk žino, ką tenka daryti politikui. Ir iš tikrųjų, jei tu svajoji gyventi tarsi tarp musių, kas tau trukdo? (7) Tačiau visa tai žinodamas, jis dar drįsta patarinėti: „Nekelkime nuo žemės vaikų“. Juk savo vaiko nepameta nė avinas, nė vilkas, o žmogus pames?

– (8) Ko tu nori? Kad mes būtumėm kvaili kaip avinai?

– Bet kad ir tie nepameta.

– Žiaurūs tarsi vilkai?

– Iš šitie nepameta. (9) Nagi, rask tokį žmogų, kuris tavęs paklausytų, matydamas pargriuvusį ant

žemės verkiantį vaikiuką! (10) Man bent atrodo, kad net jei tavo tėvui močiai būtų išpranašavę, jog tu šitaip kalbėsi užaugęs, ir tai tavęs nebūtų išmetę.

XXIV. Kaip reikia kovoti su aplinkybėmis

(1) Aplinkybės kaip tik išryškina žmones. Ateityje, susidūręs su aplinkybe, atmink, kad dievas tarsi gimnastikos treneris suvedė tave vieną prieš vieną su netašytu jaunuoliu.

– (2) O kam? – sako.

– Kad iš tavęs išeitų olimpiados nugalėtojas: be prakaito tai nepasiekiama. Man rodosi, niekam nepasitaikė geresnių aplinkybių kaip tau, jei nori pasinaudoti jomis kaip atletas jaunuoliu. (3) O dabar siunčiame tave į Romą žvalgu. Juk niekas nesiunčia žvalgu bailio, kad, vos išgirdęs kur šlamant ar pamatęs šešėlį, persigandęs parbėgtų žiopčiodamas, jog priešas jau čia pat. (4) Štai taip ir tu: jei grįžęs imsi amalioti mums: „Baisūs dalykai Romoje, baisi mirtis, baisi tremtis, baisi arda, baisus skurdas, – bėkite, vyručiai, priešas artutėliai“, (5) mes pasakysime tau: „Eik šalin, pasilaikyk sau tas pranašystes! Mes tik tiek apsirikome, kad pasiuntėme štai tokį žvalgą“[66].

(6) Pirm tavęs pasiųstas žvalgas Diogenas[66/1] mums pranešė ką kita. Jis sako, kad mirtis – ne blogybė, nes ji nėra negarbė; sako, kad šlovė – pakvaišėlių keliamas triukšmelis. (7) O ką kalbėjo šis

žvalgas apie sunkumus, apie skurdą? Kad esą būti nuogam visada geriau, negu vilkėti bet kokiu drabužiu nors jis būtų ir su purpuriniu pakraščiu[67]. Kad saldžių saldžiausias miegas esąs ant plikos žemės. (8) Ir kiekvienam atvejui jis pateikia įrodymą: savo drąsą, sielos ramybę, pagaliau ir kūną – puikų, tvirtą. Jis sako:

– (9) Nesiartina joks priešas. Visa alsuoja taika.

– Kaipgi, Diogenai?

– Pasižiūrėk, – sako, – manęs nepersmeigė ietimi, nesužeidė, niekas manęs nepriverte bėgti.

(10) Štai koks turi būti žvalgas! O tu atėjęs mums suoki nei šį, nei tą. Ar nenukaktumei dar sykį ir nepasižiūrėtumei atidžiau, be šito baugulio? <...>

XXV. Apie tą patį

(1) Jei tai tiesa, jei mes nepaikiojame ir nedviveidžiaujame sakydami, kad ir gėris, ir blogis pareina nuo žmogaus laisvos valios, o visa kita mūsų neliečia, – tai ko dar krūpaujame ir baiminamės? (2) Juk tam, kas mums iš tikrųjų rūpi, niekas neturi galios, o kam daugelis turi galios – šitai mums nerūpi. Tai ko gi dar sukti galvą?

– (3) Bet išdėstyk man aiškiau.

– Ką man tau išdėstyti! Ar Dzeusas tau nėra išdėstęs? Argi jis nėra patvarkęs, kad visa, kas tavo, būtų nekliudoma ir netrukdoma, o kas ne tavo – trukdoma ir kliudoma? (4) Tad su kokiu nurodymu, su kokiu paliepimu esi atėjęs iš tenai? Savo

saugok kiek išgalėdamas, svetimo nesigviešk. Garbingumas – tavo!...[68] Kas gi gali atimti juos iš tavęs? Kas gi kitas – be tavęs paties – gali sukliudyti jais naudotis? O ir tu pats kaip? Jei tau rūpi svetima – savo prapuldai. (5) Ko dar lauki iš manęs, turėdamas tokius Dzeuso priesakus bei nurodymus? Gal aš galingesnis už jį, gal manimi reikia labiau tikėti? (6) O gal, laikydamasis anų, dar kokių kitų pamokymų esi reikalingas? Ar jis nėra tau jųjų nurodęs? Štai išankstinės bendrosios sąvokos, štai filosofų įrodymai, šit tai, ką dažnai esi girdėjęs, štai ką pats kalbėjai, štai ką esi skaitęs, štai kas tau buvo svarbu.

(7) Tad iki kol galima šitaip tęsti, kad nesutriktų žaidimas? Kol bus tęsiama su galva. <...>

(28) Mat apskritai, atmink, mes patys save slegiame, ribojame, tai yra mus slegia ir riboja mūsų nuomonės. (29) Juk ką reiškia būti vainojamam? Atsistok prie akmens, išdėk jį į šuns dienas. Ir ko pasieksi? Tad jei žmogus klauso kaip akmuo, kokia nauda vainotojui? Betgi jei barnininkas prieina prie ūdijamojo silpnybės, tai šį bei tą ir pasiekia.

– (30) Suplėšyk jį į gabalus.

– (31) Kam tu sakai „jį“? Griebk jo apvalkalą, plėšyk!

– Aš tave įžeidžiau.

– Na ir į sveikatą!

Šituo rūpinosi Sokratas, todėl visada buvo vienaveidis. O mes linkę kaip įmanydami stvarstyti

viską, viskas mums rūpi, – tik jau ne tai, kaip būti nekliudomiems ir laisviems.

– (32) Filosofai pasakoja paradoksus.

– O ar apsieina be paradoksų kiti menai? Pradurti žmogui akį, kad praregėtų – ar gali būti kas paradoksiškiau? Jei kas tai pasakytų žmogui, neišmanančiam medicinos, ar nebūtų išjuoktas paskutiniais žodžiais? (33) Tad kas gi nuostabaus, kad ir daugelis filosofijos tiesų atrodo paradoksalios?

XXVI. Koks gyvenimo įstatymas

(1) Kai kažkas skaitė apie sąlyginius samprotavimus, jis[69] tarė:

– Vienas sąlyginio samprotavimo įstatymų – priimti tai, kas atitinka sąlygą. Tačiau daug svarbesnis yra šis gyvenimo įstatymas: daryti tai, kas atitinka prigimtį. (2) Juk savaime suprantama, kad, norėdami bet kokioje realioje tikrovėje, bet kokiomis aplinkybėmis išsaugoti priedermę prigimčiai, turime stengtis niekada nevengti to, kas ją atitinka, ir niekada nepriimti to, kas jai prieštarauja. (3) Todėl filosofai pirmiausia mus lavina teoriškai (tai lengviau), o paskui veda prie sunkesnių dalykų. Juk ten nėra kas verstų nukrypti nuo mokymo, o gyvenime pasitaiko daug nukreipiančių į šalį aplinkybių. (4) Todėl tikras juokdarys yra tas, kas sakosi noris pradėti nuo gyvenimo – juk nelengva pradėti nuo sunkesnio. (5) Ir štai kokį argumentą galima

pateikti tėvams, apmaudaujantiems, kad vaikai užsiima filosofija:

– Tai aš klystu, tėve, ir nežinau savo prievolių bei priedermių? Jei neįmanoma šito nei išmokti, nei išmokyti, tai kam mane kaltini? Jei galima išmokyti – išmokyk! Jei pats negali, leisk mane mokytis pas tuos, kurie sakosi galį. (6) Iš tikrųjų, kaip tu manai? Kad tyčiom linkstu į blogdarystę ir vis prasilenkiu su gėriu? Tikrai ne! Tai kas gi kaltas, kad vis klumpu? Nežinojimas. (7) Argi nenori, kad atsikratyčiau šito nežinojimo? Nejaugi piktumas nors kartą bent vieną žmogų yra išmokęs valdyti laivus, išmokęs muzikos? O tu manai, kad tavo pyktis išmokys mane gyventi?

(8) Šitaip kalbėti gali tik tvirtai apsisprendęs jaunuolis. (9) O jeigu kas nors skaito apie sąlyginius samprotavimus bei vaikšto klausyti filosofų vien iš noro pasipuikuoti pobūvyje, kad išmano tokius dalykus, negu pasieks ką nors daugiau, o ne vien šalia gulinčio senatoriaus susižavėjimą? (10) Ten juk išties didžiuliai turtai, ir čionykštė gausa – vienas juokas. Todėl tikrai sunku tvirtai laikytis savo vaizdinių tenai, kur pagundos, išmušančios iš kelio, yra stiprios. (11) Aš pažįstu vieną žmogų, kuris apsikabinęs Epafrodito kelius, verkdamas skundėsi savo skurdu: girdi, jam belikę pusantro milijono sestercijų. (12) O ką gi Epafroditas? Ėmė kvatoti kaip jūs? Anaiptol, pats didžiai nusiminęs, ėmė guosti: „Vargše tu vargše, kaipgi tu ištylėjai, kaipgi ištvėrei?“

(13) Kartą jis sutrikdė skaitantį pranešimą apie sąlyginius samprotavimus, o tas, kas uždavė perskaityti tą pranešimą, prapliupo juoktis. Epiktetas jam pasakė: „Juokiesi pats iš savęs: tu neišlavinai šio jaunuolio pratybomis, nepasidomėjai, ar jis jau yra pasikaustęs šiuo klausimu, o reikalauji iš jo tarsi iš prityrusio lektoriaus. (14) Na ir ką? Protui, nesusidorojančiam su sudėtiniu samprotavimu, mes patikime pritarti, patikime nesutikti, spręsti apie tai, kas daroma teisingai ar neteisingai? Kas gi susimąstys, kai toks jaunuolis ką nors papeiks ar ims didžiuotis, kai pagirs, jeigu jis pats nemoka tvarkingai iš eilės išnagrinėti tokio paprasto dalyko?"

(15) Tad štai kokia filosofijos pradžia: pajusti, koks yra nuosavas vidinis vadovas. Juk sužinojus jį esant paliegusį, žmogui nebesinorės juo remtis dideliuose dalykuose. (16) Tačiau dabar kai kurie, nepajėgdami sukramtyti kąsnelio, nusipirkę veikalą, puolasi jį ryti. Todėl žiaukčioja ir vemia, paskui juos varsto diegliai, krečia karštis, jiems suka vidurius. O jiems reikėtų gerai pagalvoti, ar tai pagal jėgas. (17) Bet lengva išaiškinti nenusimanantį teorijoje, o gyvenimo klausimais niekas nesisiūlo išaiškinamas; pagaliau ir aiškintojo nekenčiame. (18) O Sokratas kalbėdavo: negalima gyventi gyvenimo, kuris nesileidžia tyrinėjamas[70].

XXVII. Kiek yra būdų vaizdiniams rastis ir kokių reikia pasiruošti priemonių prieš juos

(1) Vaizdiniai mumyse randasi ketveriopai: vieni dalykai iš tikrųjų yra, ir mums jie atrodo esą; kitų nėra, ir mums jie neatrodo esą; treti yra, bet mums atrodo, kad jų nėra; ketvirtų nėra, bet mums jie atrodo esą. (2) Visais šiais atvejais išsilavinusio žmogaus užduotis, trumpai kalbant, yra pasiekti taikinį.

Kad ir kokia pasitaikytų kliūtis, reikia rasti būdą jai nugalėti. Jeigu mus trikdo pironininkų[71] ir akademikų sofizmai, raskime prieš juos priemonę. (3) Jei kliudo koks įsitikinimas, dėl kurio mums atrodo gėris tai, kas iš tiesų nėra gėris, čia ir vaisto ieškokime. Jei kliudo paprotys, reikia rasti būdą tam papročiui nugalėti. (4) Kuo galima pergalėti paprotį? Priešingu papročiu. (5) Tu girdi prastus žmones šnekant:

– Numirė, vargšelis.

Jo tėvas motina griaudžia:

– Užmušė vaiką, pirma laiko, svetimoj žemėj...

(6) Pasiklausyk priešingų šnekų, atsiplėšk nuo šitų garsų, vienam įpročiui priešpriešink kitą. Prieš sofistinius vogravimus reikia pasitelkti logiką, būti prasilavinusiam ir įgudusiam logiškai samprotauti; prieš tikimybę – pasitelkti tikslias ir neiškreiptas išankstines bendrąsias sąvokas.

(7) Kai mirtis atrodo blogybe, reikia vadovautis šit kuo: privalu vengti blogio, o mirtis – būtinybė. <...> (10) Aš negaliu pabėgti nuo mirties, bet nejaugi nepabėgsiu ir nuo jos baimės, numirsiu kentėdamas bei tirtėdamas? Juk štai iš kur kyla kančia: trokštu ir negaunu.

(11) Todėl jei įstengiu pakeisti aplinką pagal savo norą – keičiu ją, o jei ne – pačios rankos niežti kliudančiam išbadyti akis. (12) Mat toks jau žmogaus prigimimas – nepakęsti, kad atimtų naudą, nepakęsti, kad įstumtų bėdon. (13) Ir štai galiausiai, kai nebegaliu pakeisti įvykių, negaliu net išbadyti kliudančiam akių, – sėdžiu ir dejuoju, plūstu paskutiniais žodžiais ką išgalėdamas – Dzeusą, kitus dievus: jei man jie nepadeda, ką jie man reiškia?

– (14) Bet juk tu būsi nedievobaimingas.

– O kuo man bus blogiau, negu dabar yra? Apskritai nereikia užmiršti, kad jeigu kas nors nesutapatina dievobaimingumo su nauda, išsaugoti dievobaimingumo neįstengia. Nejaugi neaišku, kad tai būtina?

(15) Tegu ateina pironininkas ar akademijos šalininkas ir pateikia savo priešingus argumentus. Asmeniškai aš neturiu laiko šitam ir negaliu imtis ginti bendrų nuomonių. (16) Net jeigu man pačiam būtų iškelta bylukė dėl žemytės, ir tai gynėju pasikviesčiau kitą žmogų. (17) O kas mane čia domina? Kaip susidaro pojūtis – visoje sieloje ar atskirose jos dalyse? Aš nežinau, kaip tai pagrįsti: ir vienas, ir kitas sprendimas kelia neaiškumų. Užtat tikrai

žinau, kad tu ir aš nesame tapatūs. (18) Iš kur žinau? Kai noriu ką suvalgyti, dedu kąsnį į burną, o ne kur kitur; niekados, norėdamas pasiimti duonos, negriebiau šluotos – tiesiu ranką prie duonos kaip prie tikslo. (19) Negi jūs ne panašiai elgiatės, neigdami pojūčius? Juk kas jūsų, ketindamas eiti į pirtį, traukia į malūną?

– (20) Tai ką? Negi nereikia pagal galimybes nuolat ir šito mokytis: ginti paprotį, lavinti protą atmesti argumentus tų, kurie tą paprotį puola?

– (21) Negi kas nors tam prieštarauja? Tačiau tegu šituo užsiima tas, kas gali, kas turi tam laiko. O kas bauginasi, abejoja, pilnas vidinių prieštaravimų, turi skirti savo laiką visai kitiems klausimams.

XXVIII. Apie tai, kad nereikia pykti ant žmonių, ir kas yra nereikšminga bei svarbu žmonėse

(1) Kodėl mes kažkam pritariame? Todėl, kad tas „kažkas“ atrodo esąs. (2) Negalima sutikti su tuo, ko, tavo manymu, nėra. Kodėl? Todėl, kad būtent tokia mąstymo prigimtis: teisingiems dalykams pritarti, su klaidingais nesutikti, neaiškiais atvejais – susilaikyti. (3) Kaip tai įrodyti?

– Patikėk, jei gali, kad dabar naktis.

– Neįmanoma.

– Netikėk, kad dabar diena.

– Neįmanoma.

– Patikėk arba atsisakyk įsitikinimo, kad žvaigždžių skaičius lyginis.

– Neįmanoma.

– (4) Tad kai žmogus sutinka su klaidingu dalyku, žinok, jis visai nenori pritarti melui: juk, kaip sako Platonas[72], kiekviena siela nebent netyčia atsisako tiesos – paprasčiausiai žmogui melas pasirodė tiesa. <...>

(10) Kiekvieno žmogaus veiklos matas yra jo įsivaizdavimas[73] (o įsivaizdavimas būna teisingas arba klaidingas; jeigu teisingas, žmogus – nepriekaištingas, jeigu klaidingas – pats žmogus ir baudžiamas: juk negali būti, kad vienas klystų, o kitą baustų). Tai tvirtai atsimindamas, nė vienas žmogus nepyks ir neširs ant kito, nieko nežodžiaus, niekam nepriekaištaus, niekam nedegs neapykanta, nieko neįžeidinės.

– (11) Vadinasi, visų piktadarysčių, visų baisių nelaimių priežastis yra įsivaizdavimas?

– (12) Tiktai šitai ir niekas daugiau. „Iliada" tėra vaizduotė ir naudojimasis vaizdiniais. Aleksandrui[74] pasivaideno, kad reikia pasigviešti Menelajo žmoną, Helenei[75] – kad reikia išvažiuoti su juo. (13) O jei dar ir Menelajui būtų pasirodę, kad netekti tokios žmonos – gyva nauda, kas gi būtų buvę? Būtų žuvusi ne tik „Iliada", bet ir „Odisėja".

– (14) Tad iš tokio menkniekio kyla tokios didžios nelaimės?

– Ką turi galvoje, sakydamas „tokios didžios nelaimės"? Karus, tarpusavio rietenas, daugybės žmo-

nių žuvimą, miestų sugriovimą? Kas gi čia svarbaus?

– Nejaugi nieko?

– (15) Kas gi svarbaus, jei krenta ištisos bandos jaučių ir avių, sudeginama ir išdraskoma daugybė kregždučių bei gandrų lizdų?

– (16) Argi čia yra koks panašumas su anomis nelaimėmis?

– Labai didelis. Žuvo žmonių kūnai – ir jaučių, ir avių. Buvo sudeginti žmonių namiūkščiai ir gandrų lizdai, kuriuose buvo dar ir jauniklių. (17) Kas čia svarbaus ir sukrečiančio? Arba įrodyk man, kuo kaip buveinės skiriasi žmonių namai ir gandrų lizdai.

– (18) Nejaugi žmogus ir gandras panašūs?

– Ką tu šneki? Kūnu – kaip iš akies traukti.

– (19) Tad žmogus nuo gandro nė trupučiuko nesiskiria?

– Aiškiai ne! Tuo tai jau visai nesiskiria.

– Tad kuo gi skiriasi?

– (20) Paieškok ir pamatysi, kad skiriasi kitkuo. Žiū, ar ne tuo, kad žmogus suvokia, ką daro, žiū, ar ne bendravimu, garbingumu, kuklumu, tvirtybe, supratingumu?

(21) Tad kas gi svarbu žmoguje, kur jo blogis ir gėris? Ten, kur ir skirtingumas [nuo kitų gyvių]. Jei tas skirtingumas ne tik išsaugomas, bet dar ir paryškinamas, jei nepražudomas kuklumas, garbingumas, supratingumas – tada išsaugojamas ir žmogus; o jei nors viena minėtų savybių pragaišinama

ir priverčiama pasiduoti, žūsta ir žmogus. Ir šitai yra didelė nelaimė. (22) Argi Aleksandras galutinai sužlugdytas buvo tada, kai graikai užpuolė trojiečius, sugriovė Troją, kai žuvo jo broliai? Jokiu būdu! (23) Juk nė vieno žmogaus nesužlugdo svetimi darbai. Tada tik buvo draskomi gandrų lizdai... Aleksandras žlugo tada, kai pats pražudė savyje kuklumą, garbingumą, dorą. <...>

– (27) Bet kodėl tu sakai, kad anie įvykiai – ne nelaimė?

– (28) Imkimės matų, pateik benrąsias sąvokas. Juk šit kodėl negalima pakankamai tiksliai vertinti įvykių. Kai norime nustatyti svorį, sveriame ne iš akies, ne kaip papuola; kai norime nustatyti kreivumą ar tiesumą – ne kaip papuola; (29) trumpai tariant, kai mums svarbu žinoti realią tiesą, niekada niekas nieko nedarys bet kaip. (30) O ten, kur slypi pirmoji ir vienintelė priežastis to, kad elgtumeisi teisingai ar klystum, kad gyventum ramiai ar būtum plėšomas į visas puses, kad būtum laimingas ar nelaimėlis, – tik ten mes aplaidūs ir neapgalvojantys. Čia niekada nebūna nieko, kas bent panėšėtų į svarstykles, nebūna nieko, kas nors kiek primintų matą, – kas tik pasivaideno, jau ir darau, kas užėjo ant seilės. <...> (33) Tad kam, jūsų nuomone, būdinga nesirūpinti šituo nė trupučiuko? Kaip vadinami žmonės, visada besielgiantys pagal savo „man pasirodė“?

– Pamišėliai.

– O mes – ar kitaip elgiamės?

XXIX. Apie ištvermę

(1) Gėrio esmė – tam tikra valios laisvė, blogio esmė – tam tikra valios laisvė. (2) O kas yra išoriniai dalykai? Tai – medžiaga laisvai valiai: kaip elgsis su ja, tą ir pasieks – savo gėrį arba savo blogį. (3) Kaip ji pasieks gėrį? Nebrangindama medžiagiškų dalykų. Juk kaip tik nuomonės apie medžiagiškus dalykus, jei tik jos teisingos, daro valios laisvę teisingą, o supainiotos ir iškraipytos nuomonės daro ją klaidingą. (4) Šitą taisyklę nustatė dievas; jis sako: „Jei nori gėrio, pasiimk jį iš savęs". Tu prieštarauji:

– Ne, iš kito.

– Ne, iš savęs paties. (5) Vadinasi, kaskart, kai tironas grasindamas šaukia ateiti, sakau: „Kam jis grasina?" Jeigu jis kalba: „Sukaustysiu tave grandinėmis", sakau: „Jis grasina rankoms ir kojoms". (6) Jeigu rėkia: „Nukirsdinsiu galvą", sakau, kad grasina galvai. Jei šaukia: „Įgrūsiu tave kalėjiman", sakau: „Grasina visam mano kiaukutui". Jei grasintų ištremtimi, sakyčiau tą patį.

– (7) O tau jis nė kiek negrasina?

– Jei esu įsitikinęs, kad tai manęs neliečia – nė kiek! Tačiau jei bijau nors vieno šitų grasinimų, – grasina man. (8) O ko apskritai aš bijau? Kokio valdovo? Kuris valdo tai, kas priklauso nuo manęs? Tokio iš viso nėra! Kuris valdo tai, kas nuo manęs nepriklauso? O kas man čionai darbo?

– (9) Tad jūs, filosofai, mokote niekinti karalius?

– (10) Anaiptol! Kas iš mūsų moko priešginiauti jiems ten, kur yra jų valdžia? Pasiimk kūnpalaikį, pasiimk turtą, pasiimk šlovę, pasiimk mane supančius žmones. Jei aš nors vieną žmogų kurstau ardytis dėl šitų dalykų, tegu mane iš tikrųjų kaltina.

– (11) Gerai, bet aš noriu valdyti ir tavo nuomones.

– O kas tau davė tokią galią? Kaip tu gali įveikti svetimą nuomonę?

– (12) Įveiksiu, – sako, – įvarydamas tau baimės.

– Tu nežinai, kad nuomonė įveikia tik pati save, bet niekieno nebūna nugalima? Ir kad niekas negali nugalėti laisvos valios, išskyrus ją pačią. (13) Todėl pats galingiausias bei teisingiausias yra šis dievo įstatymas: „Tegu stipresnysis visada nugali silpnesnįjį“.

– (14) Dešimt žmonių stipriau už vieną.

– Kada? Kai reikia kaustyti grandinėmis, žudyti, nusivesti kur nori, atimti turtą. Vadinasi, dešimt žmonių nugali vieną tuo, kuo yra stipresni. (15) O kuo jie silpnesni? Jeigu to atskiro žmogaus nuomonės teisingos, o jųjų – neteisingos. <...> (19) O tu įrodyk, jog tas, kas turi silpnesnes nuomones, nugali tą, kieno nuomonės yra stipresnės. Neįrodysi, nė nesistenk. Juk prigimties ir dievo įstatymas yra toks: „Stipresnis te visada nugali silpnesnį“. (20) Kame? Kame yra stipresnis. Kūnas, kuris yra stipresnis, – kitą kūną, keli žmonės – vieną, vagis – ne vagį. (21) Per tai ir aš praradau žibintą: vagis pasirodė besąs geresnis už mane nakviša. Bet už tai jis bran-

giai užmokėjo: už žibintą tapo vagimi, už žibintą – nepatikimu, už žibintą – grobuonimi. Jis nusprendė, kad tai jam apsimoka.

(22) Tegu. Bet štai kažkas griebia mane už apsiausto ir vilkte velka į turgaus aikštę, o aplink stovintys žiopliai dar staugia: „Filosofe, kokia dabar tau pagautė iš tavo nuomonių? Žiūrėk, įgrūs tave į kalėjimą, žiūrėk, dar galvą nukirs!“ (23) Ir kokį filosofinį išsilavinimą turėjau įsigyti, kad manęs nepavilktų stipresnis už mane, sugriebęs už apsiausto? Kad dešimties vyrų grūdamas į kalėjimą, nebūčiau ten įgrūstas? (24) Negi aš neišmokau nieko kito? Aš sužinojau, kad kas bevyktų, visiškai manęs neliečia, jeigu nepriklauso nuo valios laisvės. (25) Tai iš savo išsilavinimo tu negavai jokios naudos šitam atvejui? Kam gi tu ieškai naudos kažkur kitur, o ne tame, ko išmokai? (26) Paskui, sėdėdamas kalėjime, aš svarstau: „Žmogus, kuris taip rėkė, nei yra girdėjęs apie išraiškos žymėjimą, nei geba pasekti svarstymo eigą, ir apskritai jam niekada nerūpėjo sužinoti, apie ką kalba bei ką veikia filosofai. Palik jį ramybėje!“

– (27) Gali sau eiti iš kalėjimo.

– Išeinu, jei aš čia jums nebereikalingas; kai vėl jums manęs prireiks, ateisiu.

– (28) Kiek kartų tai kartosis?

– Kol protas laikys, kad jam reikia būti kartu šiame kūnėke; o kai nebelaikys, imkite sau mano kūną ir būkite sau sveiki. (29) Tiktai kad ne neapgalvotai, tiktai ne silpnavališkai, tiktai ne dėl at-

sitiktinio nieko. Antra vertus, ir dievas šito nenori: jam reikia kaip tik tokios pasaulio tvarkos, kaip tik tokių žemės gyventojų. O kai paduoda ženklą, kviesdamas, kaip kadaise Sokratui, reikia paklusti iš karto, kaip paklūstama karvedžiui.

– (30) Tai ką? Tai reikia aiškinti visiems iš eilės?

– (31) O kam? Negi negana, jei pats paklausysi? Anaiptol: negi mes vaikams, kai jie pribėgę ploja bei skelbia: „Šiandien smagios saturnalijos", puolamės užginčyti: „Visai jos ne smagios"? Toli gražu, mes ir patys pradedame ploti. (32) Todėl ir tu, kai neįstengi kokio nors žmogaus įtikinti, suprask, kad jis yra kaip tas vaikas, ir paplok jam pritardamas; o jeigu negali, tai bent patylėk.

(33) Šitai reikia visada atsiminti ir esant pašauktam į panašią gyvenimo situaciją suprasti, kad jau atėjo metas įrodyti, jog mes esame išsilavinę. (34) Juk jaunuolis, pabaigęs mokyklą ir susidūręs su gyvenimu, labai panėši į mokinuką, pasiruošusį spręsti silogizmus, kuris, gavęs lengvutį samprotavimą, prašo: „Duokite man daug minklesnį sudėtinį, kad pasitreniruočiau". Taip ir atletai būna labai nepatenkinti mažo svorio jaunučiais varžovais ir apmaudauja: „Jis manęs nė nuo žemės pakelti neįstengia". (35) Štai tikrai gabus jaunuolis. Bet ne, kai pašaukia gyvenimo aplinkybės, jis verkšlena: „Aš norėjau dar pasimokyti..." Ko pasimokyti? Jei to, ko esi išmokęs, mokeisi ne dėl veiklos, tai kam tada mokeisi? (36) Jaučiu, kad ir tarp jūsų, čia sėdinčių, yra toks, kuris graužiasi: „Ech, man tai niekada

nepasitaiko tokių aplinkybių kaip anam. Man vis sėdėt kertėj susitraukusiam, nors Olimpijoje, ko gero, galėčiau gauti vainiką. Kada gi man paskelbs panašią kovą?“ Jūs visi turėtumėte būti taip nusiteikę. (37) Štai tarp cezario gladiatorių pasitaiko tokių, kurie apmaudauja, kad jų vis neveda į areną, vis neskiria priešininko, jie meldžiasi dievui ir įkyri lanistoms, maldaudami leisti pagaliau stoti į kovą, – nejaugi tarp jūsų nėra nė vieno panašaus į juos? (38) Norėčiau nuvykti į Olimpiją ir pažiūrėti, ką ten veikia mano atletas, kaip jam sekasi vykdyti užduotį. (39) „Nenoriu, – sako, – šitokio uždavinio“. Ar tau leista pagal savo norą pasirinkti sąlygą? Tau duotas toks kūnas, tokie tėvai, tokie broliai seserys, tokia tėvynė. O tu prašai atbėgęs: „Pakeisk man sąlygą“. Nejaugi tu neturi priemonių susidoroti su tau duotu uždaviniu? Negi tavo darbas – siūlyti temą, o mano – gerai ją išnagrinėti? (40) Bet ne: „Tu man ne tokią prielaidą duok, o anokią, ne tokią išvadą daryk, o anokią“. (41) Jau greit ateis laikas, kai tragedijų aktoriai pradės galvoti, kad kaukės, batai, žeme besivelkantys šleifai ir yra jie patys. Žmogau, tai tėra tik tavo objektas ir sąlyga. (42) Atverk burną, kad mes suprastume, ar tu tragikas, ar juokdarys: nesgi visa kita abiem yra bendra. (43) Todėl, jei kas nors atimtų batus, kaukę, duotų vaiduoklio vaidmenį, anas išliktų tragedijos aktoriumi ar pasiliktų toks? Jei turės balsą, tai ir pasiliks. <...>

(50) Štai valdžios žmogus pareiškė: „Skelbiu tau nuosprendį: negerbi dievų, esi šventvagys".

– Kas tau atsitiko?

– Mane apkaltino dievų negerbimu ir šventvagyste.

– O daugiau nieko?

– Nieko.

(51) O jei tas pats valdžios žmogus, spręsdamas kokį nors sąlyginį samprotavimą, būtų padaręs išvadą: „Manau, kad teiginys: 'Jei diena, tai šviesu' – klaidingas", – tai kas gi būtų atsitikę samprotavimui? Kas šiuo atveju teisiamasis, kas nuteistasis? Sąlyginis samprotavimas ar žmogus, kuris jį spręsdamas suklydo? (52) Ir kas toks yra tas žmogus, turintis valdžią vieną gražią dieną tau pareikšti šitai? Ar jis žino, kas yra dievų gerbimas ir šventvagystė? Ar rimtai tyrinėja šiuos klausimus? Ar mokęsis? Kur? Pas ką? (53) Juk ir muzikantas nekreipia dėmesio, kai toks žmogus aiškina, kad paskutinioji styga iš tikrųjų esanti pirmutinė, taip pat geometras, kai anas nustato, kad linijos nuo apskritimo centro ligi krašto, girdi, esančios nelygios. (54) Nejaugi iš tiesų išsilavinęs žmogus paisys neišsilavinusio, sapaliojančio apie dievų gerbimą ir šventvagystę, neteisybę ir tiesą? O koks skaudus išsilavinusių žmonių neteisingumas! Tad šito tu čia išmokai?

(55) Negi tu nenori panašius samprotavimėlius tokiais klausimais perleisti kitiems – nepakenčiamiems nuobodybėms, kad sau sėdėdami kertėj imtų

algelę arba vis skųstųsi, kad jiems niekas nieko neduoda, o tu pats – parodyti darbu, ko esi išmokęs? (56) Juk mūsų laikais trūksta ne samprotavimų – štai knygos pilnut pilnutėlės stoikų samprotavimėlių. O ko gi trūksta? Žmogaus, taikančio juos praktiniame gyvenime, pasiryžusio savo veikla liudyti tokių svarstymų vertingumą. (57) Štai šitą vaidmenį ir pasirink, kad mums čia, mokykloje, nebereikėtų ieškoti pavyzdžių žiloje senovėje, kad turėtume nors kokį pavyzdį ir iš mūsų laikų. (58) Kieno gi darbas yra taip svarstyti? To, kas turi tam laiko. Juk žmogus yra gyva būtybė, linkusi svarstyti. (59) Gėda tyrinėti tokius klausimus taip, tarsi būtumei vienas iš bėglių vergų. Reikia ramiai sėdėti ir klausytis: nūnai tragedijos aktoriaus, o dabar – kitaristo, – tik jau ne taip, kaip tas vergas. Šitas čia pašokęs pagyrė aktorių, čia apsidairė po pašalius. O štai jeigu kas šūktels: „Šeimininkas!“ – iš karto sunerimsta, krūpčioja. (60) Filosofui taip spręsti apie prigimties veiklą – gėda! Juk kas yra valdovas? Žmogaus valdovas – ne kitas žmogus, o mirtis, gyvybė, malonumas, vargas. (61) Iš tiesų, atvesk man cezarį, neturintį čia galios, ir pamatysi, koks aš tvirtas. Bet jei jis ateis turėdamas šią galią ir pradės svaidyti žaibus bei perkūnus, o aš išsigąsiu, – juk tuo pripažinsiu jį valdovu, pripažinsiu kaip bėglys vergas, ne kitaip. (62) Tačiau nors tam tikram laikui ir esu atleistas nuo tų dalykų, vis vien sėdžiu teatre tarsi pabėgėlis vergas; prausiuosi, geriu, dainuoju – bet vis su baime, vis graužudamasis. (63) O jeigu

išlaisvinsiu pats save iš valdovų, tiksliau, iš to, kuo valdovai baisūs, – kas man darbo, kas galės būti mano valdovu?

– (64) Tai ką? Visa tai reikia skardenti visiems?

– Ne, tik reikia būti atlaidiems neišsilavinusiems žmonėms ir sakyti: „Ką šis žmogus laiko gėriu, tą ir man pataria – atleidžiu jam“. (65) Juk ir Sokratas atleido kalėjimo sargybiniui, verkiančiam, kad kalinys turi išgerti nuodų. Jis sakė: „Kaip tauriai jis mane apverkia“[76]. (66) Tad argi jis jam sako: „Aš juk kaip tik todėl išsiunčiau moteris“?[77] Ne, artimiems žmonėms, žmonėms, galintiems priimti tai. O jam jis atlaidus kaip vaikui.

ANTRA KNYGA

I. Apie tai, kad drąsa neprieštarauja atsargumui

(1) Šis filosofų reikalavimas kai kam gali atrodyti paradoksalus, tačiau kiek įmanoma, pažiūrėkime, ar teisinga, kad viską reikia daryti atsargiai ir tuo pat metu drąsiai. (2) Juk atsargumas tam tikru požiūriu atrodo esąs priešingas drąsai, o priešybės niekaip negali būti vienoje vietoje. <...> (4) Tad kas gi kliudo sutikti su šiuo pasakymu? Juk jei teisingas yra daug sykių kartotas, daug kartų įrodytas teiginys, kad gėrio (taip pat ir blogio) esmė priklauso nuo to, kaip naudojamės vaizdiniais, o nuo laisvos valios nepriklausantys dalykai iš prigimties nėra nei geri, nei blogi, (5) tai nejaugi paradoksalus šis filosofų reikalavimas: būk drąsus nuo tavo laisvos valios nepriklausančioje veikloje, o ten, kur ji priklauso nuo laisvos valios – būk atsargus. (6) Jeigu blogis yra tik neteisinga valios laisvė – tik čia ir verta laikytis atsargumo; o jei nuo laisvos valios ir nuo mūsų nepriklausantys dalykai mūsų neliečia, tai šičia reikia rodyti drąsą. (7) Šitaip tuo pat metu

mes būsime ir atsargūs, ir drąsūs: prisiekiu Dzeusu, atsargumas laiduos drąsą. Mat atsargumas ten, kas iš tiesų yra blogis, leis būti drąsiems ten, kas nėra blogis. <...> (12) Kai žmogus bus atsargus nuo laisvos valios priklausančiuose reikaluose ir veikloje, tai kartu su siekimu būti atsargiam rasis ir nuo jo priklausanti grasa; o jei jis vengs to, kas priklauso ne nuo mūsų ir ne nuo mūsų laisvos valios, o nuo kitų žmonių, neišvengiamai baiminsis, blaškysis, nerimaus. (13) Juk baisu ne mirtis ar vargas, – baisu bijoti vargo ar mirties. <...> (14) Todėl reikia drąsą rodyti mirčiai, o prieš mirties baimę imtis atsargumo. Tačiau dabar būna atvirkščiai: nuo mirties bėgama, o galvojama apie ją be dėmesio, aplaidžiai, abejingai. (15) O Sokratas visa tai – ir visiškai teisingai! – vadino kaliausėmis. Dėl nežinojimo vaikams kaukės atrodo baisios ir gąsdinančios, ir dėl tos pat priežasties tai, ką vaikai jaučia kaukėms, mes jaučiame mirčiai ar vargui. <...> (17) Kas yra mirtis? Kaliausė! Pasukiok ją, patyrinėk; žiūrėk, juk visai nesikandžioja. Dabar ar vėliau kūnpalaikiui reikės atsiskirti nuo gyvybės dvelkenimo[1], kaip ir anksčiau buvo atsiskyręs. Tad ko gi sielvartauji, jei – dabar? Juk jei ne dabar, tai vėliau. (18) Kam? Kad baigtųsi visatos apsisukimas, nesgi jai reikia, kad viena būtų dabartyje, antra – ateityje, o trečia – kad baigtųsi. (19) O kas yra vargas? Kaliausė! Pasukinėk ją ir perprask! Kūnpalaikis ima judėti baisiai greitai, o paskui vėl iš palengvo. Jei šitai tau neapsimoka – durys atviros; jei apsimoka – ken-

tėk. (20) Tereikia, kad durys būtų atviros viskam, – ir nebėra dėl ko nerimauti.

(21) Kokia nauda iš šitų nuomonių? Kaip tik tokia, kokia ir turi būti pati gražiausia, labiausiai pritinkanti išsilavinusiam žmogui: dvasios ramybė, bebaimiškumas, laisvė.

(22) Juk čia reikia klausyti ne minios, kuri tvirtina esą išsilavinimas prieinamas tik laisviesiems, o veikiau filosofų, tvirtinančių, kad tik išsilavinę žmonės yra laisvi.

– (23) Kaip tai suprasti?

– O štai kaip: kas gi kita yra laisvė, jei ne galimybė gyventi taip, kaip nori?

– Žinoma, kad ji.

– Tad štai pasakykite man, žmonės: jūs norite gyventi nuolat klysdami?

– Tikrai ne.

– (24) Taigi nė vienas klystantis žmogus nėra laisvas. O jūs norite gyventi bijodami, liūdėdami, nerimastaudami?

– Šiukštu.

– Tad nė vienas nuolat bijantis, liūdintis, nerimastaujantis žmogus nėra laisvas, o išsilaisvinęs iš baimės, liūdesio, nerimo kartu išsilaisvino ir iš vergijos? (25) Tada kaipgi jumis, brangūs įstatymų leidėjai, betikėti? Mes leidžiame duoti išsilavinimą tiktai laisviesiems? Tačiau laisvi gali būti tik išsilavinę – taip tvirtina filosofai, tiktai šitai leidžia dievas.

– (26) Vadinasi, kada kas nors apsuka savo vergą pretoriaus akivaizdoje, nieko nepadaro?

– Padaro.

– Ką?

– Apsuka savo vergą pretoriaus akivaizdoje.

– Ir nieko daugiau?

– Taip, jis dar turi jam užmokėti dvidešimtą dalį.

– (27) O ką? Negi vergas netampa laisvas?

– (28) Laisvas lygiai tiek, kiek turi dvasios ramybės. Negi tavęs, turinčio galią taip jį apsukti, niekas nevaldo? Nei pinigučiai, nei merguželė, nei berniukas, nei tironas, nei tirono draugelis? Tad ko gi tu tirti iš baimės, kai tau pasitaiko tokia aplinkybė?

(29) Todėl aš nuolat kartoju: „Pratinkitės ir vadovaukitės štai kuo – svarbu gerai žinoti, kur reikia veikti ryžtingai ir kur atsargiai; tame, kas nepriklauso nuo laisvos valios, svarbu ryžtas, o antruoju atveju svarbu atsargumas“.

– (30) Bet aš tau dar neperskaičiau savo komentarų, ir tu nežinai, kuo aš esu užsiėmęs.

– (31) Kuo? Žodeliais? Pats ir turėkis tuos savo žodelius! O man parodyk, koks tavo linkimas ir grasa, ar nebūna, kad negautum to, ko nori, ar netenka patirti to, ko nenori, o tuos savo samprotavimėlius, jei esi protingas, paimsi, kai ateis laikas, ir nutrinsi. <...>

II. Apie dvasios ramybę

(1) Eidamas į teismą, pats žiūrėk, ką nori išsaugoti ir ką pasiekti. (2) Jei nori išsaugoti valios laisvę, atitinkančią prigimtį, tau negresia joks pavojus, visai lengva, nėra ko rūpintis. (3) Juk jei nori išsaugoti tai, kas priklauso nuo tavęs, kas iš prigimties laisva, ir pasitenkini šituo, – į ką tau dar kreipti dėmesį? Kieno gi galioje, kas gali šitai atimti? (4) Jeigu nori būti kuklus ir garbingas, kas gi tau neleis? Jei nori, kad tau nekliudytų ir tavęs neprievartautų, kas privers linkti prie to, prie ko, tavo manymu, nereikia linkti, kas privers grasytis to, ko, tavo manymu, grasytis nereikia? (5) Betgi kaip? Anas žmogus padarys tau kažką baisaus? O kaip jis gali priversti padaryti kažką, ko grasaisi? (6) Vadinasi, tik nuo tavęs priklauso tavo linkimas ir grasa, – ko daugiau bežiūrėti? (7) Tai yra ir tavo įžanginis žodis, ir išdėstymas; šitai – garbingumas, šitai – pergalė, šitai – baigiamasis žodis, šitai – geras vardas.

(8) Todėl Sokratas žmogui, primenančiam, kad pasirengtų prieš teismą, atsakė:

– Ar tau neatrodo, kad šitam aš rengiausi visą gyvenimą?

– (9) Kaip tu rengeisi?

– Esu išsaugojęs, – sako, – tai, kas priklauso nuo manęs.

– Kaip?

– Nė karto nepasielgiau neteisingai nei savo namuose, nei viešumoje.

(10) Tačiau jei tu nori išsaugoti ir išorinius dalykus – kūnpalaikį, turtuką, šlovytę, – sakau tau: tučtuojau pulk visaip rengtis, kaip tik išgali. <...> (25) Taigi įsidėmėk šitą bendrą principą ir nebūsi reikalingas patarimo. Bet jei tu žiojiesi ir išorinių dalykų, neišvengiamai būsi blaškomas čionai tenai pagal valdovo norą. (26) O kas valdovas? Žmogus, kurio galioj tai, ką tau baisiai maga gauti ar ko tau norisi išvengti.

III. Prieš tuos, kurie rekomenduoja žmones filosofams

(1) Gerai pasakė Diogenas vienam žmogui, prašančiam jo rekomendacinio laiško: „Kad esi žmogus, jis pats pamatys, į tave pažvelgęs; o koks tu esi – geras ar blogas, irgi pats supras, jei yra įpratęs skirti gerus ir blogus žmones, o jei ne – nesupras, net jei tūkstantį kartų jam apie tai parašyčiau". (2) Panašiai būtų, jei drachma prašytų rekomendacijos, kad ją pripažintų. Jei pasitaikys suprantantis žmogus, pats ją atpažins.

(3) Tai štai, ir mums reikėtų turėti gyvenime kažką, kad, kaip sidabrinės monetos atveju, galėčiau pasakyti tarsi brangiųjų metalų tikrintojas: „Duok šen bet kokią drachmą, ir aš pasakysiu, ar ji tikra". (4) Arba apie silogizmus: „Gali duoti bet kokį žmogų, ir aš pasakysiu, ar jis geba analizuoti sam-

protavimus, ar ne! Kodėl? Užtat kad aš pats moku juos spręsti; tad turiu ir žinių, kurių reikia nustatant, ar kitas tai moka daryti. (5) O ką aš darau, kai reikia spręsti apie gyvenimą? Viena ir tą patį laikau tai gėriu, tai blogiu. Kodėl? Priežastis, priešinga tai, kurią nurodžiau, kalbėdamas apie silogizmus: nemokšiškumas bei patyrimo stoka.

V. Apie tai, kaip derinasi kilniadvasiškumas ir rūpestingumas

(1) Pati medžiaga yra beskirtis dalykas, o naudojimasis ja nėra beskirtis. (2) Tad kaip išsaugoti ištvermę bei sielos ramybę ir kartu išlaikyti apgalvotą atidų rūpestingumą? Mėgdžiojant žaidėjus kauliukais. (3) Akmenukai yra beskirčiai, beskirčiai yra ir kauliukai. Iš kur aš žinau, kas iškris. Užtat apgalvotai ir sumaniai pasinaudoti situacija, kai jie jau bus iškritę, – čia jau mano uždavinys. (4) Panašiai ir gyvenime: svarbiausia bei reikalingiausia štai kas – išnagrinėk kiekvieną atvejį, išskirk jį ir pasakyk: „Išoriniai dalykai nuo manęs nepriklauso, laisva valia nuo manęs priklauso. (5) Kur man ieškoti gėrio ir blogio? Savo viduje, tarp nuo manęs priklausančių dalykų“. O tarp išorinių dalykų niekada nė vieno nelaikysi nei geru, nei blogu, su jais nesiesi nei naudos, nei nuostolio, nei nieko kito panašaus. (6) Tai ką? Šičia dera vėjavaikiškumas? Šiukštu. Juk tai savo ruožtu kenkia laisvai valiai ir tokiu būdu prieštarauja prigimčiai. (7) Kadangi tavo veiks-

mai yra ne beskirtis dalykas, ir čia tu veiksi apgalvotai, atidžiai ir rūpestingai, nors pats objektas yra beskirtis. (8) Juk kur nėra skirtumo, ten niekas negali nei man sukliudyti, nei priversti manęs. O kur galima kliudyti ar priversti, šitų dalykų pasiekimas nuo manęs nepriklauso, ir tai nėra nei gėris, nei blogis; tuo tarpu naudojimasis jais yra arba gėris, arba blogis ir priklauso nuo manęs. (9) Sunku susieti ir suderinti šitai – linkusio prie medžiagiškų dalykų žmogaus rūpestingumą ir jų nepaisančio žmogaus tvirtumą, tačiau nėra neįmanoma. O kitaip neįmanoma būti laimingam. (10) Panašiai mes elgiamės plaukdami jūra. Ką aš čia galiu? Pasirinkti vairininką, jūreivius, dieną, valandą. (11) Sakykim, sukilo audra. O kuo aš čia dėtas? Nesgi savo aš jau esu padaręs. Dabar jau kitam tinka veikti – vairininkui. Štai laivas skęsta. (12) O ką aš galiu padaryti? (12) Aš darau vien tai, ką galiu: skęstu, nejausdamas siaubo, nekriokdamas nesavu balsu, nekaltindamas dievo, tačiau gerai žinodamas: kas yra gimęs, turi ir mirti. (13) Juk aš nesu amžinybė, aš žmogus, – dalelytė visumos, kaip valanda – dienos dalis. Man reikia rastis – kaip valandai, man reikia ir išnykti – kaip valandai. (14) Tad negi man svarbu, kaip aš išnykstu – skęstu ar degu karštinėje? Juk išnykti turiu per tokią ar kitokią aplinkybę.

(15) Tu pastebėsi, kad šitaip elgiasi ir prityrę žaidėjai kamuoliu: nė vienam jų pats kamuolys nėra nei gėris, nei blogis, jiems svarbiausia, kaip jį

mesti ir kaip pagauti. (16) Vadinasi, kaip tik čia yra ir grakštumas, čia ir mokėjimas, miklumas, numatymas: kad aš galiu pagauti sviedinį nė neištempdamas skreito, kad kitas taip pat pagaus, jei aš jam tiksliai mesiu. O jeigu mes metame ir gaudome sviedinį be dvasios ramybės, tai koks gi čia žaidimas: kas gi nebus pasimetęs, kas gi žiūrės tvarkos bežaisdamas? Vienas rėks „mesk!", kitas – „nemesk!", trečias – „nemesk aukštai!" Juk čia tikros grumtynės, o ne žaidimas.

(18) Štai Sokratas buvo puikus žaidėjas.

– Nejaugi?

– Jis buvo puikus žaidėjas teisme: „Pasakyk man, Anitai, kodėl tu sakai, kad aš nepripažįstąs dievo? Kas, tavo galva, yra daimonai? Negi jie nėra vaikai iš dievų santuokos su žmonėmis ar su dievybėmis?"

(19) Kai šis patvirtino, Sokratas tęsė klausinėti, tarsi žaisdamas sviediniu: „O kaip tu manai, koks žmogus gali galvoti, kad mulai yra, o asilų – nėra". O koks gi sviedinys ten, vidury? Gyventi, būti sukaustytam grandinėmis, išgerti nuodų, netekti žmonos, palikti vaikus našlaičiais. (20) Štai koks buvo klausimas, kuriuo jis žaidė, tačiau vis vien žaidė ir žaidė grakščiai. Lygiai taip ir mūsų visas rūpestis turi būti nukreiptas į žaidimą kamuoliu, nors pats kamuolys mums turi būti beskirtis.

(21) Su kiekviena išoriška medžiaga reikia elgtis labai sumaniai ir tą sumanumą rodyti ne ją įsigyjant, o naudojantis ja, kad ir kokia ji būtų. Štai

audėjas: ne pertvarko vilną, bet išmoningai ją suaudžia, kad ir kokią būtų gavęs. (22) Kažkas tau duoda maistą ir turtą – jis gali tai ir atimti. Panašiai yra ir su pačiu tavo kūnpalaikiu. Tu, taip sakant, esi gavęs medžiagą – apdorok ją. (23) Paskui, jei užbaigsi šį darbą nepatyręs nieko blogo, susitikę tave žmonės džiaugsis, kad išlikai sveikas gyvas. Tokiuose reikaluose nusimanantis žmogus, matydamas, kad elgiesi kaip pridera, girs tave ir džiaugsis kartu su tavimi. O jei sužinos, kad išsisergėjai pamindamas dorą, elgsis priešingai. Juk kur yra dėl ko protingai pasidžiaugti, ten yra ir bendro džiaugsmo šaltinis.

(24) Tad kodėl apie vieną išorinių dalykų sakoma, kad jis esąs pagal prigimtį, o kitas – prieš ją? Tarsi mes būtumėm kažkokie išskirtiniai. Aš pasakysiu: būti švariai – tai pagal kojos prigimtį, bet jei žiūrėsime į ją kaip į koją, kaip į neišskirtinę, jai tiks ir purvą bristi, ir užminti spyglį, o gali pasitaikyti, kad ją ir nupjaus dėl visumos; priešingu atveju ji nebūtų koja. (25) Lygiai taip pat reikia žiūrėti ir į save pačius. Kas tu esi? Žmogus. Jei žiūri į save kaip į išskirtinį, tai gyventi ligi senatvės, būti turtingam, sveikam – yra pagal prigimtį. O jei žiūri į save kaip į žmogų – kažkokios visumos dalelytę, dėl šitos visumos tau tinka ir sirgti, ir keliauti jūra patiriant pavojų, kęsti nepriteklius, o pasitaiko, kad ir numirti pirma laiko. <...>

VI. Apie beskirtiškumą

(1) Pati implikacija[2] – beskirtis dalykas, jos vertinimas – nėra beskirtis: tai arba tikras žinojimas, arba tariamas žinojimas, arba klaida. Taip pat ir gyvenimas yra beskirtis, o naudojimasis gyvenimu – ne beskirtis. (2) Todėl jeigu kas jums sakys, kad ir šitai nesvarbu, niekados nebūkite aplaidūs ir, kam nors prireikus jūsų pastangų, nebūkite žemi, besirūpinantys tik medžiagiškais dalykais. (3) Gera žinoti savo pasiruošimą ir jėgas, kad galėtum likti abejingas, kam nesi pasiruošęs, ir nesielvartautum, jei kiti čia pralenkia tave. <...>

(8) Jei visada atminsi, kas tavo, o kas svetima, nepatirsi sukrėtimų. (9) Todėl teisingai sako Chrisipas: „Kol man neaiški eilės tvarka, siekdamas ko nors pagal savo prigimtį, visados laikausi to, kas natūraliau: juk pats dievas davė man sugebėjimą atsirinkti šitai. (10) Jei žinočiau, kad nūnai man skirta sirgti, tai ir siekčiau susirgti; juk ir koja, jei tik turėtų protą, siektų bristi purvą“.

(11) Iš tiesų, kam auga javai? Argi ne tam, kad prinoktų? Argi ne tam prinoksta, kad būtų nupjauti? Juk jie randasi ne kaip išskirtiniai. (12) Tad jeigu mokėtų jausti, gal turėtų maldauti, kad jų niekada nenupjautų? O juk liktis nenupjautiems – tikras prakeikimas javams. (13) Žinokite, taip būna ir žmonėms: nemirti yra prakeikimas. Panašiai kaip javui neprinokti, nebūti nupjautam. (14)) O mes, nors kaip tik esame tokie, kuriuos reikia pjauti, nors

sutinkame esą pjaunami, tačiau sielvartaujame dėl šito. Mat mes nei žinome, kas esame, nei rūpinamės sužinoti žmogaus priedermės taip, kaip arklininkai rūpinasi perprasti jojimo meną. <...> (16) Ir niekas mūsų nenori paklusti būtinybei, kai ji kviečia; verkšlendami ir dejuodami išgyvename, ką turime išgyventi, vadindami šitai aplinkybėmis. (17) Žmogeli, kokios tai aplinkybės? Jei tu aplinkybėmis vadini tai, kas tave supa, tai visa yra aplinkybės. O jei aplinkybėmis vadini išorines negandas, tai kokia gi neganda, kad gimęs žūsta? (18) Žudo kardas, kankinimo ratas, jūra, čerpė, tironas. Kas tau darbo, kokiu keliu nueisi į Hadą? Visi keliai vienodi. (19) O jei nori išgirsti teisybę, – trumpiausias tas, kuriuo pasiunčia tironas. Niekada nė vienas tironas nežudė kurio nors žmogaus šešis mėnesius, o drugys dažnai žudo ir ištisus metus. Visa tai – triukšmelis ir tuščių žodžių skimbčiojimas. <...>

(24) Atmink tik vieną skirtybę: kuri atriboja tai, kas tavo ir kas ne tavo. Niekada netykok nieko svetimo. (25) Ir tribūna, ir kalėjimas yra vieta: viena aukšta, antra – žema. O valios laisvė vienodai sėkmingai gali būti išsaugoma abiejose vietose, jeigu tik yra noro. (26) Tiktai tada mes būsime tikri Sokrato sekėjai, kad ir kalėjime pajėgsime rašyti peanus[3]. (27) O kolei kas kokie mes esame? Pažiūrėk, ar ištvertume, jei kalėjime kas pasakytų:

– Nori, paskaitysiu tau peanų?

– Ką tu man siūlai?! Negi nežinai, kokioje aš nelaimėje? Ar man šitokiomis aplinkybėmis...

– Kokiomis gi?
– Man reikia mirti!
– O kiti žmonės bus nemirtingi?

VII. Kaip klausti pranašystės

(1) Netinkamai kreipdamiesi į pranašus, dažnai pažeidžiame priedermes. (2) O ką daugiau gali pamatyti pranašas negu mirtį, pavojų, ligą ir panašiai? (3) Tad štai, jeigu prireiks už draugą stoti į pavojų, gal netgi žūti už jį, – ar čia dar yra prasmės klausinėti orakulą? Negi pats savo viduje aš neturiu pranašo, kuris nurodo man gėrio ir blogio esmę, nurodo vieno ar kito ženklus? (4) Kam čia man dar žiūrėti į aukojamų gyvulių vidurius ar paukščius? Ir kaip man pakęsti, kai tūlas patarinėja: „Tau naudinga"? (5) Ar jis nutuokia, kas yra nauda? Ar žino, kas yra gėris? Ar jis moka skaityti gėrio ir blogio ženklus, taip kaip yra įsikalęs gyvulių vidurių reikšmes? Juk jeigu jis supranta gėrio ir blogio ženklus, tai tuo pačiu žino ir grožio bei bjaurasties, teisingumo bei neteisingumo ženklus. Žmogau, tu man vardyk, kokie ženklai yra siunčiami – gyvenimas ar mirtis, skurdas ar gausa; tačiau ar tai man naudinga, ar nenaudinga, leisk spręsti man pačiam. (7) Kodėl tu nepranašauji rašybos klausimais? Vadinasi, tu duodi patarimus ten, kur mes visi žmonės klystame, dėl ko ginčijamės? (8) Kaip tik todėl puikiai pasakė ana moteris, besiruošianti pasiųsti laivu maisto tremtinei Gracilai[21], nors ją tikino, girdi, Do-

micianas vis vien atimsiąs: „Tegu verčiau jis atima, negu aš nepasiųsiu“.

(9) Tad kas gi mus verčia nuolat ir nuolat kreiptis į orakulą? Dvasios silpnumas, pasekmių baimė. Todėl paskui gerinamės pranašautojams:

– Viešpatie, ar gausiu tėvo palikimą?

– Pažiūrėsime: atlikime aukojimą.

– Gerai, viešpatie, kaip bus lemta.

Ir štai, jeigu jis sako: „Palikimą gausi tu“, rankas kojas bučiuojame, tarsi pranašautojas ir būtų paskyręs tą palikimą. Dėl to šie paskui šaiposi iš mūsų.

(10) O kaip reikia? Kreiptis į orakulą reikia be linkimo ir grasos taip, kaip keleivis klausia kelio sutikto žmogaus, nė neturėdamas minties, kad jam geriau būtų pasukti dešinėn negu kairėn: juk jam svarbu, ne kur pasukti, o kaip nueiti. (11) Panašiai ir dievo reikėtų klausti kaip kelrodžio, kaip klausiame akių, ne prašydami, kad jos mums geriau parodytų tą ar kitką, bet savo vaizdinius susidarome, remdamiesi tuo, ką jos parodo. (12) O nūnai svyruodami mes kabinamės į būrėją iš paukščių, maldaudami jo tarsi dievo: „Viešpatie, pasigailėk! Pakreipk taip, kad man išeitų“. (13) Verge tu verge, negi tu nori ko nors kito, o ne paties geriausiojo? Negi yra kas kitkas geresnis už tai, kas patinka dievui? (14) Tad kam gi, kiek beįstengdamas, gadini aiškintoją, klaidini patarėją?

VIII. Kas yra gėrio esmė

(1) Naudos teikia dievas, bet ir gėris teikia naudos. Vadinasi, kur paprastai būna dievo esmė, tenai būna ir gėrio esmė. (2) Tad kas yra dievo esmė? Kūnas? Anaiptol! Žemė? Anaiptol! Šlovė? Anaiptol! Galvotumas, žinios, teisingas protas; (3) tad, trumpai tariant, čionai ieškoki gėrio esmės. Nejaugi jos ieškai augale? Ne. Nejaugi jos ieškai neprotingoje būtybėje? Ne. Taigi ieškodamas jos protingoje būtybėje, kam gi ieškai dar ir kitur, o ne vien šitame jos skirtingume nuo neprotingų būtybių? (4) Augalai netgi nemoka naudotis vaizdiniais; todėl jiems ir netaikai gėrio sąvokos. Taigi gėris reikalauja naudotis vaizdiniais. (5) Ar vien tik to? Jei užtektų to, turėtum sakyti, kad ir kitos gyvos būtybės pažįsta gėrį, laimę, nelaimę. (6) O nūnai nesakai, ir teisingai darai. Juk jei daugių daugiausia jos ir geba naudotis vaizdiniais, tačiau suvokti to naudojimosi vaizdiniais negali. Ir tai savaime suprantama. Juk jos gimusios tarnauti kitiems, pačios neturėdamos aukščiausiosios paskirties. (7) Iš tikrųjų, nejaugi asilas gimęs aukščiausiajai paskirčiai? Ne, tik tam, kad mes galėtume naudotis jo nugara, pajėgiančia pergabenti sunkumus. Prisiekiu Dzeusu, mums reikėjo, kad jis ir vaikščioti mokėtų; todėl yra gavęs sugebėjimą naudotis vaizdiniais, nes kitaip negalėtų vaikščioti. (8) Tačiau asilo sugebėjimai čia ir baigiasi. O jei jis būtų gavęs dar ir sugebėjimą suvokti naudojimąsi vaizdiniais, tada, aišku, jis (visiškai

teisingai) nei būtų mums pavaldus, nei tenkintų mūsų poreikius – būtų lygus su mumis, panašus į mus. <...>

– (10) Tai ką? Argi jie nėra dievų kūriniai?

– Taip, bet jie ir neturi aukščiausiosios paskirties, ir nėra dievų dalys. (11) O tu turi aukščiausiąją paskirtį, tu – dievo skeveldra, tavyje yra dievo dalelytė. Kodėl gi nenumanai šito savo kilmingumo? Kodėl nežinai, iš kur esi atėjęs? (12) Nejaugi valgydamas nenori atsiminti, kuo būdamas valgai, ką maitini? Mylėdamas – kuo būdamas myli? Kai sėdi už vaišių stalo, kai mankštiniesi, kai kalbiesi – ar nežinai, kad valgydini dievą, dievą mankštini? Visur nešiojiesi savyje dievą ir nežinai, vargšeli. <...> (23) Jis atidavė tau tave patį ir sako:

– Neturėjau kito žmogaus, patikimesnio už tave; išsaugok jįjį man tokį, koks yra iš prigimties: kuklų, garbingą, prakilnų, neįbauginamą, nepažįstantį aistrų, netrikdomą.

O tu – po šitokių žodžių! – nesaugai? <...>

(28) Nejaugi turiu išsaugoti save ir nemirtingą, nesenstantį, netgi neserganti? Ne, tačiau mirštantį – kaip mirtų dievas, sergantį – kaip sirgtų dievas. Šitai mano galioje, šitai aš sugebu; o kitko – nei pajėgiu, nei galiu. (29) Parodysiu jums filosofo tvirtybę. Kokią tvirtybę? Nepažįstantį nesėkmių linkimą, nepalenkiamą grasą, priderama siekimą, apgalvotus ketinimus, neklystantį pritarimą. Šitai jūs pamatysite!

IX. Apie tai, kad, negalėdami atlikti žmogaus paskirties, imamės dar ir filosofo paskirties

(1) Ir vien žmogaus paskirtį atlikti nėra paprasta. (2) Juk kas yra žmogus?

– Gyva būtybė, – sako, – mąstanti, mirtinga.

– Nuo ko mes skiriamės sugebėjimu mąstyti?

– Nuo žvėrių.

– Ir dar nuo ko?

– Nuo avių ir panašių gyvių.

– (3) Tad žiūrėk, niekada nesielk kaip žvėris; o jei ne, pražudysi žmogų, neatliksi paskirties. Žiūrėk, niekada nesielk kaip avis; jei ne – taip pat bus pražudytas žmogus. (4) Kada mes elgiamės kaip avys? O į ką daromės panašūs, kai žiūrime tik pilvo, gašlumo, gyvename kaip pakliuvo, nevalyvai, aplaidžiai? Į avis! Ką pražudome? Protą. (5) Į ką daromės panašūs, kai nirštame, kenkiame, pykstame, stumdomės? Į žvėris! (6) Trumpai kalbant, vieni mūsų – stambūs žvėrys, kiti – pikto būdo smulkūs žvėriūkščiai, kuriems pritinka kalbėti: „Liūtas tai tegu mane ir suėda“. (7) O per visa tai žūva žmogaus paskirtis.

(8) Kada išsilaiko konjunkcija[4]? Kai atlieka savo paskirtį, nes konjunkcijos išsigelbėjimas – būti sudarytai iš teisingų teiginių. Kada – disjunkcija[5]? Kai atlieka paskirtį. Kada – fleita, kada – lyra, kada – žirgas, kada – šuo? (9) Tad kas gi nuostabaus, kad taip būna ir su žmogumi: kas jį gelbsti, tas ir pra-

žudo. (10) Kiekvieną žmogų stiprina ir gelbsti savi darbai: statybininką – statymas, gramatiką – užsiėmimai gramatika. Jeigu šis įpras rašyti su klaidomis, jo žinios neišvengiamai išdils ir žus. (11) Lygiai taip ir kuklų žmogų gelbsti kuklūs poelgiai, o begėdiški – žudo; garbingą žmogų gelbsti garbingi darbai, o priešingi – žudo. (12) Ir atvirkščiai: priešingas žmonių savybes stiprina priešingi darbai; begėdį – begėdiški poelgiai, negarbingą – negarbingi, šmeižiką – šmeižtas, pikčiurną – pyktis, gobšuolį – neatitikimas to, ką jis ima ir ką duoda.

(13) Todėl filosofai ir moko nepasitenkinti vien žiniomis, bet taip pat būti uoliam susidarant įpročius. (14) Juk mes per ilgą laiką įpratome elgtis priešingai, vadovavomės supratimu, priešingu teisingam. Tad jeigu nepradėsime vadovautis teisingu supratimu, taip ir liksime vien svetimų nuomonių aiškintojai. (15) Juk kas mūsų ir dabar nesugeba puikiai pakalbėti apie gėrį ir blogį? Kad tarpu visko, kas egzistuoja, viena yra gėris, kita – blogis, trečia – beskirčiai dalykai. Gėris, be abejo, – dorybės ir tai, kas susiję su dorybėmis, blogis – tai, kas priešinga dorybėms, o beskirčiai dalykai – turtas, sveikata, šlovė. <...>

X. Kaip iš vardų galima išsiaiškinti priedermes

(1) Pasižiūrėk, kas esi. Pirmiausia – žmogus; šitai reiškia, kad tu neturi nieko svarbesnio už laisvą

valią; jai paklūsta viskas tavyje, o ji pati yra nepavergiama, nepajungiama. (2) Vadinasi, pažiūrėk, nuo ko skiriesi protu? Skiriesi nuo žvėrių, nuo avių. (3) Be to, esi visatos pilietis ir jos dalis – ne iš tų, kurios skirtos tarnauti, o turinti aukščiausiąją paskirtį: nesgi tu sugebi suprasti dievišką tvarką ir seką. (4) Tad kokia yra piliečio užduotis? Nieko nelaikyti naudingu tik sau, niekada nemanyti, kad gyveni tik sau, o taip, tarsi būtum ranka ar koja: jeigu tik jos sugebėtų protauti ir suprastų gamtos tvarką, savo siekimą bei vengimą visada derintų su visuma. (5) Todėl teisingai sako filosofai: jei dorybingas žmogus iš anksto žinotų savo ateitį, stengtųsi padėti ligai, mirčiai, luošinimui, suprasdamas, kad tai nuskirta visatos tvarkos ir kad visuma svarbesnė už dalį, o polis – svarbesnis už atskirą pilietį. (6) Tačiau dabar, kadangi nežinome ateities, iškilus reikalui pasirinkti, turime žiūrėti, kas natūraliau: nesgi šitam esame gimę.

(7) Be to, atmink, kad esi sūnus. Kokia šio vaidmens paskirtis? Manyti, kad viskas priklauso tėvui, visur jo klausyti, už nieką nepeikti, nekenkti jam nei žodžiu, nei poelgiu, visur nusileisti ir pritarti, pagal išgales padėti. (8) Paskui žinok, kad taip pat esi brolis. Ir šitas vaidmuo reikalauja atlaidumo, sukalbamumo, pagarbos, reikalauja niekada nepriešgyniauti, lengvai atsisakyti to, kas nepriklauso nuo laisvos valios, kad daugiau turėtumei to, kas nuo laisvos valios priklauso. <...>

(10) Paskui, jei esi kokio nors polio tarybos narys, atmink, kad esi tos tarybos narys. Jei esi jaunas, atmink, kad jaunas, jei senas, atmink, kad senas; jei tėvas – atmink, kad esi tėvas. (11) Juk visada kiekvienas šitokių vardų, gerai apgalvotas, nusako tinkamą elgesį. (12) O jei už akių peiki savo brolį, sakau tau: „Užsimiršai, kas esąs ir koks tavo vardas“. (13) Jei, būdamas kalvis, ne taip naudojiesi kūju, būsi užmiršęs kalvio amatą; jei užmiršai brolio pareigą ir vietoj brolio tapai priešu, nejaugi tau atrodo, kad niekas nepasikeitė? (14) Jei iš žmogaus – kuklios ir mokančios gyventi visuomenėje būtybės – tapai žvėrimi: kenksmingu, klastingu, besikandžiojančiu, – ar nieko nepražudei? Ar būtinai reikia prarasti skatiką, kad pajustum nuostolį, o joks kitas praradimas žmogui nėra nuostolingas? (15) Prapuldęs gramatikos ar muzikos meną, tariesi kažko nustojęs, o prapuldęs kuklumą, santūrumą, romumą, – manai, kad tai smulkmenos? (16) Juk anie dalykai prarandami dėl kokios nors išorinės, nuo laisvos valios nepriklausančios priežasties, o dėl šių sunaikinimo kalti mes patys. Anuosius turėti – ne puošmena, prarasti – ne gėda, o šitų ir neturėti, ir pražudyti juos – gėda, tikras akikaistis ir nelaimė. <...> (20) O jei esi linkęs viską matuoti skatiku, žiūrėk: tau net ir nosį praradęs neatrodys turįs nuostolių.

– Atrodys, – sako, – kūnas sumažėjo.

– (21) Na, o kad uoslę prarado – ar nieko nenustojo? Vadinasi, nėra tokios sielos galios, kurią turėti žmogui naudinga, o prarasti – nuostolinga?

– Apie kokią galią kalbi?

– (22) Ar iš prigimties neturime jokio kuklumo?

– Turime.

– Ar jo netekęs žmogus nepatiria nuostolio, nieko nepraranda, nieko savo neprapuldo? (23) Ar iš prigimties neturime jokio garbingumo, sugebėjimo mylėti, būti naudingi, pakantūs vienas kitam? Vadinasi, tas, kuris nesijaučia kažko nustojęs prarasdamas šitas savybes, ar iš tikrųjų nepatiria nei nuostolio, nei žalos?

– (24) Tai ką? Nejaugi aš nekenksiu tam, kas man kenkia?

– Pirmiausia panagrinėk, kas yra kenkimas, ir atsimink, ką esi girdėjęs iš filosofų. (25) Juk jei gėris yra valios laisvė, taip pat ir blogis – valios laisvė, žiūrėk, argi neišeina, kad tu šneki štai ką: (26) „Na ką gi, nuskriausdamas mane, anas žmogus pakenkė pats sau; tai negi aš nekenksiu sau pačiam nuskriausdamas jįjį?“ (27) Kodėl gi mes viską įsivaizduojame kitaip: žala ten, kur nuostolis kūnui ar turtui; o kur nuostolis valios laisvei – jokios žalos. (28) Todėl, kad apsirikusiajam ar kitą nuskriaudusiajam galvos neskauda; jis nepraranda nei akies, nei sėdimosios, nei žemės. (29) O mums tik šito ir tereikia, daugiau nieko. Tuo tarpu kokia bus mūsų valios laisvė: kukli ir garbinga ar begėdė ir negarbinga, – čia net apytikriai nedarome skirtumo, nebent tik paplakame liežuviais mokykloje. (30) Štai todėl ir tobulėjame tik plepalais, o toliau – nė per nago juodymą.

XI. Kur prasideda filosofija

(1) Tikriems žmonėms, kurie, kaip sakoma, jau yra prisilietę prie filosofijos durų, filosofijos pradžia yra suprasti savo bejėgiškumą ir nesugebėjimą spręsti būtiniausius klausimus. (2) Juk mes ateiname į pasaulį, iš prigimties neturėdami jokio supratimo apie statųjį trikampį, apie ketvirtį tono arba pustonį; sužinome tai besimokydami, todėl nežinantys šito ir nesideda žiną. (3) O ar yra nors vienas žmogus, kuris būtų atėjęs į pasaulį be įgimtos nuovokos[6] apie gėrį ir blogį, teisingumą, gėdą, kas pridera ir kas nepridera, laimę ir nelaimingumą, priedermę ir kas neprivalu, ką reikia ir ko nereikia daryti? (4) Todėl visi naudojamės šitais žodžiais ir mėginame taikyti išankstines bendrąsias sąvokas konkrečiais atvejais. (5) Jis pasielgė teisingai, prideramai, neprideramai; jis nelaimingas, jis laimingas; jis neteisingas, jis teisingas. Kas iš mūsų taupo šiuos žodžius? Kas iš mūsų atsisako vartoti juos, kol jų nesupras, kaip atsisako samprotauti apie linijas ar garsus jų neišmanantys? (6) Taip yra todėl, kad ateiname į pasaulį, tarsi jau iš prigimties būtume šiek tiek prasimokę, o paskui dar pridedame tariamą žinojimą.

– (7) Kodėl gi, – sako, – aš nežinau, kas yra gražu ir kas gėdinga? Gal neturiu apie tai nuovokos?

– Turi.

– Gal nesivadovauju ja konkrečiais atvejais?

– Vadovaujiesi.

– (8) Tai gal neteisingai ja vadovaujuosi?

– Čia ir glūdi visas klausimas, iš čia ir kyla tariamas žinojimas. Juk kaip tik dėl šito netinkamo vadovavimosi žmonės, remdamiesi visuotinai pripažintomis tiesomis, prieina prie prieštaravimų. (9) O jei, turėdami tokią nuovoką, dar savarankiškai išmoktų ir vadovautis ją ja, ko gi betrūktų tokiems žmonėms, kad būtų tobuli? (10) Dabar tu manai, kad išankstines bendrąsias sąvokas konkrečiais atvejais taikai tinkamai. Tačiau pasakyk man, iš kur tu šitai žinai?

– Man taip atrodo.

– O gal kažkam taip neatrodo? Tariasi teisingai taikąs jis. Gal taip nebūna?

– Būna.

– (11) Tad ar gali būti, kad abu teisingai taikote išankstines bendrąsias sąvokas tuo atveju, kai jūsų nuomonės apie tą patį priešingos?

– Negali.

– (12) Ar gali pasakyti mums apie jų taikymą nors šį tą geriau ir svariau negu „man taip atrodo"? Argi beprotis elgiasi ne taip, kaip jam atrodo gerai? Vadinasi, ir jam užtenka šito kriterijaus?

– Neužtenka.

– Tad nors truputėlį pakilk virš šito „man atrodo". Kas tai yra?

(13) Žiūrėk, štai kur prasideda filosofija: kai supranti žmonių prieštaravimus, ieškai, kodėl prieštaravimai kyla, nepaisai ir nepasitiki tuo, kas tik

atrodo, tyrinėji šitą „atrodo“ – (ar atrodo teisingai?) ir randi tam tikrą matą, kaip svoriui nustatyti esame išradę svarstykles, tiesumui nustatyti – svambalą.

<...> (24) Imtis filosofijos – reiškia tikrinti ir nustatyti matus, o naudotis gautais duomenimis – tai jau kiekvieno dorybingo žmogaus reikalas.

XII. Apie pokalbį

(1) Ką reikia žinoti, kad mokėtum logiškai samprotauti, mūsiškių yra nuodugniai išnagrinėta. Tačiau šiomis žiniomis tinkamai naudotis esame visiškai neįgudę. (2) Štai duok bet kuriam mūsų pasišnekėti su neišsilavinusiu žmogumi, – jau ir nebežino, kaip su juo elgtis. Kalba dar tik per žingsnį pasistūmėjo į priekį, o vos pašnekovas užgiedojo kiek ne pagal melodiją, mūsiškis jau ir paleido vadeles iš rankų: tiktai iškalbinėja arba šaiposi, sakydamas: „Tikras nemokša, su juo bendrauti neįmanoma“. (3) Tuo tarpu kelrodis, imdamasis nuvesti kokį paklydusį žmogų, atveda į reikalingą kelią, o ne nusišalina išjuokęs ir apipylęs priekaištais. (4) Tad ir tu parodyk jam tiesą ir pamatysi, kad jis eis paskui tave. O kol neparodysi, nesišaipyk iš jo, – verčiau pajusk savo bejėgiškumą.

(5) Kaip tatai darydavo Sokratas? Jam nereikėdavo jokio liudytojo – patį pašnekovą priversdavo tapti savo liudytoju. <...>

XII. Apie nerimą

(1) Matydamas nerimaujantį žmogų, klausiu: ko gi nori šitas žmogus? Jei tik nėra užsimanęs kokio nors nuo jo nepriklausančio dalyko, iš kur tas nerimas? (2) Kitaristas ramus, kai dainuoja vienumoje, jis pradeda jaudintis tik įžengęs į teatrą, nors ir nepaprastai malonus būtų jo balsas, nors puikiausiai skambintų: mat jis trokšta ne tik gražiai dainuoti, bet ir pagarsėti, – o tai priklauso jau ne nuo jo. (3) Apskritai, ką žmogus išmano, ten ir drąsus. Atvesk jam ką pirmą pasitaikiusį – čia jis bus ramutėlis. O ten, kur neturi žinių ar įgūdžių, smarkiai nerimastaus. <...> (9) O kaipgi kitaip? Tad štai, nejaugi nors vienas žmogus bijo to, kas nėra blogis?

– Ne.

– Tai ką? Gal bijo, kad neištiktų blogis, priklausantis nuo jo?

– Jokiu būdu.

– (10) Tad jeigu nuo laisvos valios nepriklausantys dalykai nėra nei gėris, nei blogis, o nuo laisvos valios priklausantys dalykai yra mūsų žinioj, ir niekas negali nei atimti jų iš mūsų, nei primesti, ko mes nepageidaujame, tai iš kurgi tas nerimas? (11) Tačiau mes nerimastaujame dėl kūnpalaikio, dėl turtuko, dėl to, kaip kas pasirodys cezariui... O dėl to, kas mūsų viduje, – nesukame galvos. Argi kremtamės, kad melo neimtumėm laikyti tiesa? Ne, juk tai priklauso nuo manęs. O kad neimtumėm siekti, prieštaraudami prigimčiai? Ir dėl šito nesikremtame. <...>

XIV. Su Nazonu[61]

<...> (7) Todėl filosofo uždavinį įsivaizduojame štai kaip: reikia suderinti savo valią su vyksmu taip, kad niekas nevyktų prieš mūsų norą ir kad nepasitaikytų įvykių, kurių mes nenorime. (8) Nuo šito pareina, kad žmonių, pasiekusių tokią darną, linkimas visada yra patenkinamas, jie nesuklumpa grasydamiesi: be liūdesio, be baimės, be sukrėtimų gyvena kiekvienas pagal save ir tuo pat metu išsaugo ir prigimtus, ir įgytus santykius su aplinkiniais: jis – ir sūnus, ir tėvas, ir brolis, ir pilietis, ir vyras ar žmona, ir kaimynas, ir bendrakeleivis, ir valdovas, ir valdinys.

(9) Maždaug taip mes įsivaizduojame filosofo uždavinį. Paskui ieškome, kaip jį įgyvendinti. <...> (11) Filosofai sako: pirmiausia reikia suvokti, kad yra dievas, kad jis rūpinasi visata, kad nuo jo negali būti paslėpti ne tik darbai, bet ir mintys bei norai. Po to reikia sužinoti, kokie yra dievai. (12) Sužinojus, kokie jie yra, ir norint jiems įtikti bei paklusti reikia stengtis tapti kaip galima panašesniems į juos: (13) jei dievybė garbinga – ir žmogui reikia būti garbingam, jei ji laisva – būti laisvam, jei geradarė – būti geradariui, jei kilniadvasė – būti kilniadvasiam; vadinasi, visur ir visada turi elgtis ir kalbėti, kaip dera dievo sekėjui. <...>

(18) Dabar atėjai pas mane, tarsi tau nieko nereikėtų. Ir ar gali sugalvoti, ko tau trūksta? Tu turtingas, turi gerus vaikus, žmoną, daug tarnų, tave

pažįsta cezaris, esi įsigijęs Romoje daug draugų, atlieki savo priedermes, moki atsilyginti už gera geru, už bloga – blogu. (19) Ko gi tau bestinga? Jeigu parodysiu, kad – paties būtiniausio ir didžiausio dalyko, reikalingo laimei, kad ligi šiolei tu veikiau rūpinaisi viskuo iš eilės, tik ne tuo, kuo privalu rūpintis, ir jei užbaigdamas dar pridursiu, kad nežinai, nei kas yra dievas, nei kas – žmogus, nei kas – gėris, nei kas – blogis, – (20) gal šitai dar ir prarysi kartu su kitkuo. Tačiau jei pasakysiu, kad tu pats savęs nepažįsti, – čia tai jau nebepakęsi, kad šitaip velku tave į šviesą, nebepasiliksi nė valandėlės. (21) Ne, supykęs lėkte išlėksi. Nors ką gi blogo tau padariau? Gal ir veidrodis skriaudžia negražų žmogų, rodydamas jį tokį, koks yra? <...>

(23) Mūsų gyvenimas – tarsi dalyvavimas liaudies šventėje[7]. Atvedami parduoti smulkūs galvijai ir jaučiai, dauguma žmonių – pirkėjai ir pardavėjai; ir tik nedaugelis ateina į šventę pasižiūrėti, kaip viskas vyksta, kodėl, kas šventės rengėjai, kam ji surengta. (24) Ir čia kaip toje šventėje: tūlas, kaip ir galvijas, nesidomi niekuo, išskyrus šieną. Juk tokie jūs visi, kurie kreipiate dėmesį tik į turtą, žemę, tarnus, postus: juk visa tai tik šienas, nieko daugiau. (25) Ir tik nedaugelis dalyvaujančiųjų mėgsta stebėti: „Kas yra visata, kas ją tvarko? Niekas? (26) Kaipgi išeina, kad polis arba namai netgi visai trumpam negali pasilikti be žmogaus, kuris juos tvarko ir rūpinasi jais, o šis, didus ir gražus, statinys, paliktas pats sau ir atsitiktinumui, gali išsi-

laikyti darnus? (27) Vadinasi, tvarkytojas yra. Kas jis, kaip tvarko? O kas esame mes, kokius jis mus sukūrė ir kam? Kaip vis dėlto yra: ar esame kažkaip susieti su juo, ar visiškai ne?“ (28) Štai kuo užsiėmę šitie nedaugelis. Ir todėl visą laisvą laiką jie skiria vien tam, kad išeitų tik apžiūrėję šventę. (29) Tai ką? Daug kas iš jų juokiasi. Bet juk ir tenai prekijai šaiposi iš žiūrovų. Ir avys bei ožkos, jei ką išmanytų, vaipytųsi iš tų, kuriems, be šieno, dar kažkas yra brangaus.

XV. Prieš tuos, kurie užsispyrę laikosi savo sprendimų

(1) Kai kurie žmonės, pasiklausę kalbų, kad reikia būti tvirtam, kad valia iš prigimties yra laisva ir neprievartaujama, o visa kita – kliudoma, prievartaujama, vergiška, svetima, kartais pradeda vaizduotis, kad kiekvieno savo sprendimo reikia laikytis nesitraukiant nė per žingsnį. (2) Tačiau pirmiausia sprendimas turi būti blaivus. Aišku, aš noriu, kad mano kūnas būtų stiprus, bet tai turi būti sveiko žmogaus – atleto – jėga. (3) Tačiau jei rodai man bepročio jėgą ir dar puikuojiesi ją, pasakysiu tau: žmogau, pasiieškok, kas pagydytų, – (4) tai ne jėga, o bejėgiškumas. Panašiai serga ir žmonių, neteisingai suprantančių šitas kalbas, siela. Štai vienas mano draugas be jokios priežasties nutarė numarinti save badu. (5) Sužinojau, kad jis jau trečią

dieną nieko nevalgo, ir nuėjęs paklausiau, kas atsitiko.

– (6) Taip esu nusprendęs, – sako.

– Bet kas tave paskatino taip nuspręsti? Jei nutarei teisingai, šit ir mes pasėdėsime šalia tavęs, padėsime tau išeiti. Tačiau jei nusprendei neteisingai, tai persigalvok.

– (7) Sprendimų reikia laikytis.

– Ką tu darai, žmogau?! Ne visų, tik teisingų! Prieš valandėlę pasižiūrėjęs, kad dabar naktis, nekeisk savo nuomonės, jei taip nori, laikykis jos ir šnekėk, kad sprendimų reikia laikytis. (8) Ar nenori grįžti prie pačios pradžios, peržiūrėti savo sprendimą, ar jis buvo blaivus, ar ne, ir toliau šiuo pamatu paremti savo nusistatymo tvirtumą, jo teisingumą? (9) O jei būsi padėjęs sukrypusį, vos gyvą pamatą, tai ant jo nė neverta nieko ir statyti: nesgi kuo daugiau ir svaresnių plytų ant jo krausi, tuo greičiau tavo statinys sugrius. Be jokios priežasties tu atimi iš mūsų brangų bei artimą žmogų, didelės ar mažos valstybės pilietį; (11) ir štai, žudydamas niekuo nekaltą žmogų, tu dar paistai, kad priimto sprendimo reikia laikytis! (12) O jeigu tau kartą užeitų ant seilės nugalabyti mane, tai ir čia tu būtum priverstas laikytis nutarimo?

(13) Kad ir ne be vargo aną pavyko įtikinti. O kai kurių iš dabartinių žmonių perkalbėti neįmanoma. Todėl, man regis, aš dabar numanau prasmę posakio, kurio anksčiau nebuvau perkandęs: „kvailio nei įtikinsi, nei ištiesinsi“.

Neduok man, dieve, draugo – protingo kvailio. Nėra nieko sunkiau, kaip kalbėtis su tokiu: „Aš nusprendžiau". Ar ne lygiai taip elgiasi ir bepročiai: kuo tvirtesnį sprendimą dėl nesančio dalyko jie prima, tuo didesnio kiekio čemeryčių yra reikalingi. (15) Tu nenori elgtis, kaip pridera ligoniui, ir pasikviesti gydytoją? „Viešpatie, aš sergu, padėk man. Pagalvok, ką man reikia daryti, o mano reikalas – paklusti tau." (16) Taip ir šičia: „Aš nežinau, ką man daryti, atėjau mokytis". Anaiptol, vietoj šito aš girdžiu: „Tu man kalbėk apie ką kita, o čia jau esu nusprendęs". (17) Apie ką kita? Nesgi kas tau dabar svarbiau bei reikalingiau, negu patikėti, kad toli gražu nepakanka priimti sprendimą ir jo laikytis? Čia bepročio, o ne sveiko žmogaus ryžtas.

– (18) Jau geriau numirsiu, jei tu mane prievarta imsi įtikinėti.

– Kodėl, žmogau? Kas gi atsitiko?

– Taip esu nusprendęs.

– Man tikrai pasisekė, kad tu nutarei ne mane nužudyti.

– (19) Aš pinigų neimu.

– Kodėl?

– Taip esu nusprendęs.

Suprask, nėra garantijos, jog, kaip dabar esi užsispyręs neimti pinigų, kitą kartą nepersimesi į priešingą pusę ir su tokiu pat užsispyrimu neimsi gviešis pinigus, kartodamas: „Taip esu nusprendęs". (20) Sergant reumatizmu, skausmas vaikšto po ligonio kūną iš vienos vietos į kitą; lygiai taip ir sil-

pna siela nežino, kurlink ji krypsta. O kai, taip esant, prie tokio krypimo prisideda dar ir užsispyrimas, randasi blogybė – nepataisoma ar nepagydoma.

XVI. Apie tai, kad neišmokstame naudotis savo nuomonėmis apie gėrį ir blogį

– (1) Kas yra gėris?
– Valios laisvė.
– Kas yra blogis?
– Valios laisvė.
– Kas yra beskirtis dalykas?
– Tai, kas nepriklauso nuo valios laisvės.

(2) Ką gi? Ar bent vienas atsimena šiuos žodžius už mokyklos ribų? Ar nors vienas žmogus įpranta savarankiškai duoti tokius atsakymus gyvenime kaip štai mokykloję: ar dabar diena?

– Taip.
– O ką? Gal naktis?
– Ne.
– O ką? Ar žvaigždžių skaičius lyginis?
– Negaliu pasakyti.

(3) Ar jau esi įpratęs atsakyti kaip pridera, kai tau rodo pinigus: „Tai nėra gėris“? Ar treniruojiesi ir šitokiuose atsakymuose, ar tik demaskuodamas sofizmus? (4) Tad ko stebiesi, kad ten, kur jau esi įgudęs, padarei pažangą, o kur tokių įgūdžių neturi – likai toks pats, koks buvęs? <...>

(11) Panašiai būna ir mums. Ką mes brangina-me? Išorinius dalykus. Dėl ko labiausiai stengia-mės? Dėl išorinių dalykų. Paskui nesuprantame, ko-dėl negalime atsikratyti baimės, nerimo. (12) O kaipgi kitaip gali būti, jeigu blogiu laikome tai, kas mūsų laukia? Negalime nebijoti, negalime išvengti nerimo! (13) Paskui šnekame: „Viešpatie dieve, kaip man nustoti nerimavus?“ Kvaily, gal neturi rankų? Gal dievas tau jų nedavė? Melsk nūnai atsisėdęs, kad tau seilės nebliauktų! Verčiau nusivalyk nosį ir nekaltink. (14) Tai ką? Šitam atvejui jis tau nieko nėra davęs? Ar nėra davęs ištvermės, ar nėra davęs kilniadvasiškumo, ar nėra davęs drąsos? Turėda-mas tokias rankas, dar ieškai, kas tau nuvalytų nosį? (15) Tačiau mes nei stengiamės, nei rūpina-mės. Parodykit man nors vieną žmogų, kuriam svar-bu veikti, kurį domina ne gavinys, o pats veikimas? Kas vaikščiodamas kreipia dėmesį į patį vaikščioji-mą? <...>

(18) Tad ko gi dar stebimės, kad įgundame apsi-eiti su medžiagiškais daiktais, o pačioje veikloje esa-me žemi, nepadorūs, nieko neverti, bailūs, neištver-mingi – tiesiog nevykėliai. (19) Juk tai mums ir nerūpi, įgusti šičia visai nesistengiame. Jeigu mes baidytumės ne mirties ar tremties, o jųjų baimės, tada ir įgustume neklupti ten, kas mums atrodo blogiu. (20) Tačiau dabar mokykloje mes žvitrūs ir iškalbūs, jei pasitaiko klausimukas šia tema, suge-bame smulkiai išnagrinėti; o priversk pritaikyti praktiškai ir pamatysi vargšelius, patekusius į skęs-

tantį laivą. Tegu pasitaiko trikdantis vaizdinys, ir sužinosi, ką įgudome, kaip išsitreniravome. (21) Štai šitaip, nesusidarydami įgūdžių, kaupiame vis daugiau baimių, dar padidindami jas vaizduotėje. (22) Šit plaukdamas laivu, pasilenkęs žvelgiu gelmėn arba apsidairau po jūrą ir nepamatau žemės, – pametu galvą ir vaizduojuos: jei laivas suduš, būsiu priverstas išgerti visą šitą jūrą; man nė nešmėkšteli mintis, kad ir trijų puodukų sočiai užteks. Tad kas gi mane baugina? Jūra? Ne, mano nuomonė. (23) Arba vėl: prasidėjus žemės drebėjimui, vaizduojuosi, kad miestas būtinai užgrius ant manęs. Nejaugi nepakaks menkučio akmenėlio, kad ištikštų mano smegenys? (2) Kas tad slegia mus ir išmuša iš pusiausvyros? Kas kita, jei ne nuomonės? Kas kita, jei ne nuomonė, slegia žmogų, kai jis išvykdamas skiriasi su draugais, artimaisiais, pamėgtomis vietomis, bendravimu? <...>

(32) „Kada gi vėl išvysiu Atėnus ir Akropolį?“ Vargšeli, ar tau negana to, ką matai kasdien? Ar gali pamatyti ką puikesnio ar didingesnio už saulę, mėnulį, žvaigždes, visą žemę, jūrą? (33) Sekdamas tuo, kuris tvarko visatą, ir nešiodamas jį savyje, vis tebesiilgi akmenėlių ir dailių uolų? O ką darysi, kai reikės palikti pačią saulę ir mėnulį? Verksi atsisėdęs tarsi vaikas? (34) Ką gi tu veikei mokykloje, ko klauseisi, ko išmokai? Kam tu prisiskiri filosofo vardą? Gali prisiskirti tik tai, kas yra tikrenybėje: „Pasiklausiau šiek tiek įvado, pasiskaičiau Chrisipo veikalų, o iki filosofo durų nė priėjęs nebuvau. (35) Kas

man rūpi dalykai, kurie buvo svarbių svarbiausi Sokratui – šitaip numirusiam, šitaip gyvenusiam, kurie rūpėjo Diogenui?" Ar gali įsivaizduoti bet kurį iš judviejų, verkiantį bei apmaudaujantį, kad nebelemta susitikti tokio ir tokio, tokios ir tokios, kad nebeteks būti Atėnuose ar Korinte, ir kad, ko gero, gali priseiti atsidurti Sūzuose ar Ekbatanuose? (38) Negi tas, kuris gali išeiti iš puotos, kada panorėjęs, ir nebedalyvauti žaidime, ims apmaudauti pasilikęs? Negi ne pasilieka jis kaip žaidime lygiai tol, kol jam patinka? Tiktai štai šitoks žmogus, jei bus nubaustas, ištvers tremtį ligi gyvos galvos, ištvers ir mirties bausmę.

(39) Ar tu dar nenori atjunkti nuo pienelio ir pasipratinti prie tvirtesnio maisto, neverkti reikalaudamas žindyvės spenio ir kad tave guostų auklės?

– (40) Bet kad išvažiuodamas labai jas nuliūdinsiu.

– Tu jas nuliūdinsi? Kaip tik ne tu, o jų nuomonė, kaip ir tave. Ką tu gali padaryti? Atsisakyk tos nuomonės, o savųjų nuomonių tos tavo moterys taip pat atsisakys, jei pasielgs teisingai; o jei ne – pačios bus kaltos dėl savo ašarų. (41) Tu, žmogau, susimąstyk štai apie ką: apie ramybę, apie laisvę, apie kilniadvasiškumą. (42) Pakelk pagaliau galvą tarsi išsilaisvinęs iš vergijos, išdrįsk pažvelgti į dievą ir pasakyti: „Nuo šiol naudokis manimi, kaip panorėsi: aš tavo vienmintis, aš esu tavo: klausysiu kiekvieno tavo įsakymo. Vesk mane, kur tu nori. Apvilk, kokiu nori, drabužiu. Tu nori, kad aš būčiau

valdžios žmogus, privatus asmuo, pasilikčiau čia, būčiau ištremtas, būčiau skurdžius, būčiau turtingas? Kiekvienu šių atvejų aš teisinsiu tave prieš žmones: (43) rodysiu kiekvieno jų prigimtį, kokia ji būna". (44) Bet ne, sėdėdamas kūtėje lauk mamos, kad ji tave papenėtų. O kuo būtų buvęs Heraklis, jei būtų sėdėjęs gryčioj su savo namiškiais? Gal Euristėju, bet jau tikrai ne Herakliu. Bet tu pažiūrėk, kiek artimų bičiulių jis įsigijo, beklaidžiodamas po visą pasaulį. Tačiau jam nebuvo nieko brangesnio už dievą; todėl juo visi ir patikėjo, kad jis – Dzeuso sūnus; iš tikrųjų taip ir buvo. Todėl, jam paklūsdamas, keliavo iš vietos į vietą, švarindamas pasaulį nuo kitų daromo blogio. (45) Tačiau tu – ne Heraklis ir negali pašalinti svetimų blogybių, tu netgi ne Tesėjas, kad išvalytum blogį bent iš Atikos; tu panaikink nuosavą blogį. Iš čia – iš savo minčių – vietoj Prokrusto ir Skirono išgink liūdesį, baimę, aistras, piktdžiugavimą, godumą, lepumą, nesivaldymą. (46) O šitai išginti iš savęs galima tiktai nusižiūrint nuo dievo, vien juo pasikliaujant, visiškai paklusus jo įsakymams. (47) Bet jeigu tu trokšti ko nors kito, graudendamasis ir aimanuodamas būsi nuolat priklausomas nuo stipresniojo, kažkur kitur – tiktai ne savyje – ieškosi ramybės ir niekad jos nerasi. Juk ieškai, kur jos nėra, tau nė į galvą neateina ieškoti ramybės ten, kur ji būna.

XVII. Kaip taikyti bendrąsias sąvokas konkrečiais atvejais

(1) Ką pirmiausia turi padaryti besimokantis filosofijos? Atsisakyti tariamo žinojimo: nesgi neįmanoma imti mokytis to, ką tariesi žinąs. (2) Taigi mes visi ateiname pas filosofus po visas kertes plepetuodami, ką reikia daryti ir ko nereikia, kas yra gėris ir kas yra blogis, kas grožis ir kas bjaurastis, priedo dar aukštindami ir neigdami, kaltindami ir skųsdamiesi, nagrinėdami ir vertindami gražius ir žemus poelgius. (3) Tada ko gi mes einame pas filosofus? Norėdami išmokti to, ko tariamės nežiną. O kas tai yra? Taisyklės. Mes norime išmokti to, ką dėsto filosofai, nes tai subtilūs bei mintrūs dalykai, kiti gi svajoja iš šito turėti naudos. (4) Todėl būtų juokinga tikėtis, kad tūlas nori mokytis vieno, o išmoks kito, kad apskritai darys pažangą tame, ko nesimoko. (5) Čia ta klaida, kuri sutrikdė daugelį, tarp jų ir oratorių Teopompą[71], kuris kartą kaltino netgi Platoną, girdi, jis norįs sugalvoti kiekvieno dalyko apibrėžimą. (6) Ką jis kalba? „Nė vienas mūsų iki tavęs nėra kalbėjęs apie gėrį bei teisingumą? O gal mes, svarstydami šiuos klausimus, beprasmiškai pilstome iš tuščio į kiaurą?“ (7) O kas gi tave tikina, Teopompai, kad apie kiekvieną šių dalykų prieš tai mes neturėjome savaiminių išankstinių bei abstrakčiųjų bendrųjų sąvokų? Tačiau juk neįmanoma taikyti bendrąsias sąvokas konkretiems gyvenimo atvejams, iš anksto tų atvejų neišnagrinėjus

bei nenustačius, kokios sąvokos jiems taikytinos? (8) Juk panašiai tu sakytum ir gydytojams: „Juk kas mūsų nebuvo kalbėjęs apie sveikatą bei ligas prieš gimstant Hipokratui?“ (9) Juk mes turime tam tikrą išankstinį supratimą ir apie sveikatą, tačiau nemokame jo taikyti. Todėl taip ir būna, kad vienas sako: „Pabadauk“, o kitas: „Duokite jam pavalgyti“, vienas liepia: „Nuleisk kraujo“, o kitas: „Pastatykite taures“. Kodėl tokios priešingos nuomonės? Priežastis vienintelė: nemokėjimas konkretiems atvejams taikyti bendrąją sveikatos sampratą.

(10) Taip ir čia, kai kalbama apie gyvenimą. Kas mūsų nesuokia apie gėrį ir blogį, apie naudą ir žalą? Kas mūsų neturi susidaręs bendro supratimo apie kiekvieną šitų dalykų? Tačiau ar jis išanalizuotas, ar pilnas? Įrodyk tai! (11) „Kaip man įrodyti?“ Pritaikyk jį konkrečiam atvejui. Štai, pavyzdžiui, Platonas apibūdina bendrąsias sąvokas kaip naudingas, o tu apibūdink jas kaip nenaudingas. (12) Negi gali būti, kad judu abu būtumėte teisūs? Kaip tai įmanoma? Arba toks konkretus atvejis kaip turtas: ar būna, kad vienas jam taikytų bendrąją gėrio sąvoką, o kitas – ne? O malonumas, o sveikata? (13) Ir apskritai, jeigu mes visi žinome ne vien tuščią šių žodžių skambesį, ir jei mums visai nebereikia analize patikslinti mūsų bendrųjų sąvokų apie šiuos dalykus, tai kodėl gi taip skiriasi mūsų nuomonės, ko gi mes ginčijamės, ko gi badome vienas kitam akis?

(14) Na ir kam čia man dabar kelti aikštėn tarpusavio ginčus ir dar apie juos kalbėti? Žiūrėk tu pats, jeigu teisingai taikai bendrąsias sąvokas, kodėl gi neturi ramybės, kodėl vis esi kliudomas? (15) Palikime kol kas nuošaly antrąjį filosofijos klausimą, liečiantį siekimą ir būdus tinkamai jį pakreipti; palikime nuošaly ir trečiąjį – pritarimo – klausimą. (16) Aš atiduodu juos spręsti tau pačiam. Apsistokime prie pirmojo, kuris pateikia kone apčiuopiamą įrodymą, kad bendrosios sąvokos yra taikomos neteisingai. (17) Štai tu nori galimo ir galimo būtent tau? Tad kodėl esi kliudomas? Kodėl jautiesi esąs nelaimingas? Štai tu nevengi neišvengiamo? Tai kodėl pakliūni į tokią situaciją, kad jautiesi nevykėliu? Kodėl neįvyksta tai, ko tu nori, ir įvyksta tai, ko tu nenori? (18) Juk tai – tikrų tikriausias neklotingumo bei nesėkmės įrodymas. Aš noriu to ir to ir nesikloja – ar gali būti didesnis šnipštas? Kažko nenoriu, o vis vien taip išeina – ar gali būti didesnė nelaimė už manąją?

(19) Nepakeldama kaip tik tokios padėties, Medėja ryžosi nužudyti savo vaikus. Tas jos poelgis pareikalavo didžiulės jėgos. Nesgi jos įsivaizdavimas buvo lygiai toks, koks būna žmogaus, kuriam nesikloja tai, ko jis nori. (20) „Lai būna taip! Užtat šitaip aš nubausiu savo skriaudiką, sudraskiusį man širdį. O ką aš laimėsiu iš to, kad jam bus taip bloga? Ką man daryti? Nužudysiu vaikus. Bet kad ir pati save nubausiu. Na ir kas?“ (21) Šičia suklydo didžiulės galios siela. Nesgi ji nenumanė, kur būna

tas „daryti, ką norime", kad neturi jo imti iš pašalies, kad neturi keisti aplinkybių pagal save. (22) Nenorėk turėti vyro, tada neatsitiks nieko, ko tu nenori. Nenorėk, kad jis būtinų būtiniausiai gyventų su tavimi, nenorėk pasilikti Korinte, ir apskritai norėk tiktai to, ko nori dievas. Tada kas tau kliudys, kas prievartaus? Nė kiek ne labiau negu Dzeusą.

(23) Kada tavo dvasios vadovas štai šitoks, kada tavo ir jo siekiai bei linkimas sutampa, ko dar baugini esi, kad patirsi nesėkmę? (24) Patikėk savo linkimą bei grasą turtui bei skurdui – nepasieksi, suklupsi. Puikiai sveikatai – nepasieksi, aukštoms pareigoms, visuomenės pagarbai, tėvynei, draugams, vaikams, trumpai tariant, bet kam, kas neįeina į laisvai pasirenkamų dalykų ratą... (25) Todėl patikėk juos Dzeusui, kitiems dievams – pavesk jiems, lai jie tvarko, lai tavo linkimas ir grasa būna suderinti su jųjų. Tai kaipgi tokiu atveju tavo gyvenimas nebus klotingas? (26) O jeigu tu, nepakantuoli, pavydi, gaili, plėšaisi niekam nenusileisti ir tirtini kinkas, jei nebūni nė dienos neverkšlenęs pats sau ir dievams, – kam dar skelbaujiesi, kad esi gavęs filosofinį išsilavinimą? (27) Žmogeli, kokį išsilavinimą? Tai, kad esi pramokęs spręsti silogizmus, besikeičiančius samprotavimus? O ar nenorėtumei viso to užmiršti, jeigu tik įmanoma, ir pradėti mokytis nuo pačių pradmenų, pats sau prisipažindamas, kad ligi šiol dar nesi nė paragavęs filosofijos? (28) Vėliau, pradėjęs nuo pagrindų, galėsi pratęsti statinį:

kad nieko neatsitiks, ko tu nenorėsi, ir bus tai, ko norėsi.

(29) Parodykite man bent vieną jaunuolį, su tokiu užmoju atėjusį į mokyklą, ir tapusį šioje srityje atletu, skelbiančiu: „Nieko pasaulyje man nereikia, kad tik būtų leista gyventi niekieno nekliudomam, nežinančiam liūdesio, visus įvykius sutikti aukštai pakelta galva, kaip pridera laisvam žmogui, kaip dievo draugui žvelgti į dangų, nebijant nieko, kas gali atsitikti". (30) Lai kas nors jūsų pasirodo man šitoks, kad galėčiau pasakyti: įženk, jaunuoli, į savo sritį: nesgi tau lemta papuošti filosofiją, visa tai – tavo turtas, šitos knygos – tavo, šios mintys – tavo. Paskui, kai jis stropiai dirbdamas perkąs šį klausimą, vėlei atėjęs pas mane, lai pasako: „Aš dar noriu neturėti aistrų, būti netrikdomas, bet kartu kaip dievotas bei rūpestingas žmogus, kaip filosofas noriu žinoti, kokios mano priedermės dievams, kokios – tėvams, kokios – broliams seserims, kokios – tėvynei, kokios – svetimšaliams". (32) Imkis ir antrojo klausimo: ir šis yra tau įkandamas.

(33) „Štai aš jau esu įveikęs ir antrąjį klausimą. Dabar aš norėčiau tapti tvirtu bei nepalaužiamu, būti tokiu ne tik budėdamas, bet ir miegodamas, įkaušęs, užėjus pamišimui". Žmogau, tu – dievas, tavo siekiai didingi.

(34) Tačiau ne: „Noriu sužinoti, ką rašo Chrisipas traktatuose apie „Melagį". Nelaimėli, eik ir pasikark su tokiais savo siekiais. Kokia tau iš to bus nauda? Tu perskaitysi nuo pradžios iki galo siel-

vartaudamas, tirtėdamas perpasakosi kitiems. (35) Panašiai elgiatės ir jūs.

– Brolau, nori, aš paskaitysiu tau savo rašinį, o tu man – savo?

– Nuostabiai, žmogau, rašai!

– O tu didingai, Ksenofonto stiliumi.

– O tu Platono.

– O tu Antisteno.

(36) Paskui, perpasakoję vienas kitam sapnus, grįžtate prie to paties: toks jūsų linkimas, tokia grasa, toks siekimas, ketinimai, planai, šito meldžiate, čia liejate prakaitą. Pagaliau jūs nė neieškote žmogaus, kuris jums primintų, iš karto nusimenate, išgirdę tokį. (37) Paskui dar sakote: Kietaširdis karšinčius! Kai važiavau namo, nė ašaros neišspaudė, nė nepasakė: „Vaikeli, vaikeli, į kokias aplinkybes išvažiuoji? Jei liksi gyvas, uždegsiu žibintus"... Tai ir yra atjauta? (38) Kaipgi ne, didžiulė bus pagautė, jeigu tu – štai šitoks – liksi gyvas, tikrai verta žibintų! Tu, ko gero, esi nemirtingas, ligos neįkandamas.

(39) Tai štai, pakartosiu, filosofijos reikia imtis, atmetus kaip tik šitokią tariamą nuomonę, neva tu žinąs kažką naudingo: nuo šito pradedame mokytis ir geometrijos, ir muzikos. (40) Jei ne, nė per žingsnį nepajudėsime pirmyn, nors būsime skersai išilgai perskaitę visus įvadus, visus Chrisipo, Antipatro ir Archedemo traktatus[72].

XVIII. *Kaip reikia kovoti su vaizdiniais*

(1) Kiekvienas įprotis ir sugebėjimas palaikomas ir stiprinamas atitinkama veikla: eislumas – vaikščiojant, sugebėjimas bėgti – bėgiojant. (2) Jei nori gerai skaityti – skaityk, jei rašyti – rašyk. Jei nė kiek nepaskaitysi trisdešimt dienų iš eilės, užsiimdamas kuo kitu, pamatysi, kas pasidarė. (3) Panašiai jei dešimtį dienų pragulėjęs atsikelsi ir pamėginsi suvaikščioti didesnį kelią, pamatysi, kaip nusilpo tavo kojos. (4) Tad apskritai jeigu nori ką paversti įpročiu, daryk tai; jeigu nenori turėti kokio įpročio – ir nedaryk šito, o dar geriau vietoj šito imkis veikti ką kita. (5) Tas pats ir su siela: žinok, kai supyksti, ne tik pats pyktis yra blogybė, bet dar ir įprotis sustiprėjo, – tarsi sausuolių įmetei į ugnį. (6) Kai tave apima meilės aistra, prisiskirk ne vien šį pralaimėjimą: drauge tu išauginai, išpuoselėjai savo nesitvardymą. (7) Juk neįmanoma, kad esant atitinkamai veiklai neatsirastų anksčiau nebuvusių įpročių bei sugebėjimų, o buvę anksčiau – kad nesiplėtotų ir nestiprėtų. <...>

(11) Panašiai atsitinka sielai, veikiamai neigiamų afektų. Joje lieka pėdsakai, mėlynės; jei jų gražiai neužlyginsi, nuo pakartotinių smūgių per tas pačias vietas rasis jau nebe mėlynės, o žaizdos. (12) Tad jei nenori būti tūžmingas, neduok peno šitam savo įpročiui, nepridėk nieko, kas jį sustiprintų. Pirmiausia nusiramink ir skaičiuok dienas, kai nepykai. <...>

(27) Tikras asketas yra tas, kuris pratinasi kovoti su šitokiais vaizdiniais. (28) Laikykis, vargšeli, kad jie tavęs neužgožtų. Didelė ši kova, verta dievų – už karališką valdžią, už laisvę, už dvasios ramybę, už nesudrumstą sielą. (29) Atsimink dievą, šaukis jo pagalbos ir užtarimo, kaip plaukiantys laivu, kilus audrai, šaukiasi Dioskūrų[8]. Kokia audra galingesnė už šitą audrą vaizdinių, pilnų jėgos ir galinčių priversti atsisakyti proto? Juk kas yra pati audra, jei ne vaizdinys? (30) Atmesk mirties baimę, siųsk kiek nori perkūnų ir žaibų – tada sužinosi, kokia tyla ir švelnumas tavo sielos viršutinėje dalyje. (31) Jei sykį pralaimėjęs bausies nugalėsiąs kitą kartą, paskui – vėl tas pats, žinok, šitaip vieną dieną nusirisi ligi tokio blogio ir bejėgiškumo, kad vėliau jau ir nebepastebėsi klystąs, pradėsi pateisinti kiekvieną savo poelgį. Ir tada pats patvirtinsi, kokie teisingi Hesiodo žodžiai:

Tas gi, kurs delsti įprato, visad su nelaimėmis grumias.[9]

XIX. Prieš tuos, kurie tik žodžiais priima filosofų pamokymus

<...> (22) Tad parodykite, jei galite, man stoiką! Iš ko tai matyti ir kaip? O Stojos svarstymų aiškintojų – tūkstančiai. Gal, sakysite, tie patys žmonės prasčiau aiškina epikūrininkų filosofiją? O gal jie nepakankamai išmano peripatetikų filosofiją? (23) Tad kas gi toks stoikas? Kaip mes pagal Feidi-

jo meno principus įkūnytą statulą vadiname feidiška, taip man parodyk ką nors įkūnytą pagal tas nuomones, apie kurias tu kalbi. (24) Parodykite man žmogų, kuris serga – ir yra laimingas, patiria pavojų – ir laimingas, miršta – ir laimingas, ištremtas – ir laimingas, nesulaukė šlovės – ir laimingas. Parodykite; dievaži, aš trokšte trokštu pamatyti nors vieną stoiką! <...>

(29) Štai nūnai aš – jūsų mokytojas, o jūs mokotės pas mane. Mano noras šit koks: padaryti jus netrukdomus, neprievartaujamus, nežinančius kliūčių, laisvus, ramius, laimingus, kreipiančius savo žvilgsnius į dievą visur kur – ir mažmožiuose, ir dideliuose dalykuose; o jūs atėjote čionai išmokti šito, susidaryti įgūdžių. (30) Tad kodėl gi lig šiol vis dar nesate pasiekę tikslo, jei jūs turite gerų norų, o aš, be šito noro, turiu dar ir reikalingą pasirengimą? Ko gi trūksta? (31) Kai matau statybininką ir šalia jo reikalingas medžiagas – laukiu darbo. Taip šičia: yra statybininkas, yra medžiaga. Ko gi mums trūksta? Gal šito neįmanoma išmokti? Įmanoma! (32) O gal tai nepriklauso nuo mūsų? Tik šitai nuo mūsų ir priklauso. Nuo mūsų nepriklauso nei turtas, nei sveikata, nei šlovė, trumpai tariant, nepriklauso niekas, išskyrus teisingą naudojimąsi vaizdiniais. Tiktai čia iš prigimties nėra trukdymo, nėra kliūčių. (33) Tad kodėl tai jums vis dar nepasiekiama? Nurodykite man priežastį. Juk ji arba manyje, arba jumyse, arba pačiame uždavinyje. Uždavinys – pasiekiamas ir priklauso tik nuo mūsų. Vadinasi,

priežastis yra arba manyje, arba jumyse, arba, teisingiau pasakius, ir manyje, ir jumyse. (34) Ką gi? Norite, pradėkime įgyvendinti mūsų ketinimą čia pat! Viską, kas buvo ligi šiolei, – atmeskime! Tiktai pradėkime; patikėkite manimi ir pamatysite.

XXI. Apie nuomonių skirtingumą

(1) Vienas savo blogybes žmonės lengvai pripažįsta, kitas – nelengvai. Juk niekas nepritars esąs kvailas ir neprotingas; priešingai, dažną gali išgirsti sakant: „O kad turėčiau tokią pat sėkmę, kokį protą turiu!" (2) Žmonės noriai prisipažįsta nedrįstą ir sako: „Sutinku, aš šiek tiek nedrąsus; bet kitais atžvilgiais manęs niekaip nepavadinsi kvailiu". (3) Retas lengvai sutiks, kad nemoka valdytis, kad yra neteisingas – nė vienas, kad pavydus, skiedena – savaime suprantama, niekas, o kad moka užjausti – dauguma. (4) Tad kur čia šuo pakastas? Svarbiausia – nuomonių skirtingumas ir painiava, sprendžiant apie gėrį ir blogį. Čia kiekvienam žmogui – vis kita priežastis, o dažniausiai – ką įsivaizduoja esant gėda, šito sau niekada nepriskiria. (5) Jie įsivaizduoja, kad drovumas ir gailestingumas yra prielankaus charakterio bruožai, tuo tarpu silpnaprotiškumas apskritai būdingas vergui; o savo kalčių visuomenei žmonės, žinoma, niekada nepripažįsta. (6) Daugeliu atvejų žmonės sutinka suklydę tada, kai mano tose klaidose buvus netyčios momentą, pavyzdžiui, drovume bei gailestingume. (7) Net jeigu tūlas prisipažins nesusivaldęs, tai būti-

nai pasiteisins meilės jausmu, kad jo nusižengimą išteisintų kaip netyčinį. Tuo tarpu neteisingumas niekada neteisinamas netyčia. Manoma, kad netyčia būna ir, sakysim, pavyduliavime, todėl žmonės lengvai prisipažįsta pavyduliavę.

(8) Tai štai, gyvenant tarp taip nusiteikusių nenuosekliai mąstančių žmonių, kurie nesupranta, nei ką reiškia jų vartojami žodžiai, nei koks juose pačiuose yra gėris bei blogis, nei kaip to blogio atsikratyti, man regis, dera vis susimąstyti: (9) „Ar kartais aš pats nesu vienas jųjų? Kaip vertinu pats save? Kaip elgiuosi? Ar kartais jau ne kaip išminčius, ar jau ne kaip visiškai santūrus? Ar kartais ir pačiam nepasitaiko pasakyti, kad mano išsilavinimo jau gana gyvenimui? (10) Ar susivokiu, kaip tinka, dar nieko nesuprantąs, kad dar nieko nežinau? Ar einu pas mokytoją kaip pas orakulą, nusiteikęs paklusti? O gal ir pats ateinu į mokyklą pasipūtęs kaip povas, ketindamas vien tik prisigraibyti žinių bei susivokti knygose, kurių nebuvau perpratęs anksčiau, o pasitaikius progai, ir kitiems apie jas pasuopti?“ (11) Žmogau tu žmogau, juk tu namie ėjai kumštynių su jaunučiu vergu, vertei namus aukštyn kojom, erzinai kaimynus; ir štai tu ateini pas mane, nutaisęs išminčiaus miną, ir vos atsisėdęs imi vertinti, kaip aš paaiškinau tekstą, kaip – ko gi nepasitaiko! – prišnekėjau, kas dingtelėjo galvon? (12) Tu atėjai graužiamas pavydo, užgautas, kad tau nieko nesiunčia iš namų, ir kol aš aiškinu, pats vis galvoji vien apie tai, kuo tave laiko tėvas,

kuo laiko brolis. (13) „Ką ten, namie, žmonės šneka apie mane? Dabar jie galvoja, kad padarysiu didelę pažangą, ir byloja: „Tas tai grįš, žinodamas viską!“ (14) Man ir pačiam būtų prie širdies parvažiuoti namo, kažkaip išmokus viską, bet kad čia reikia kruvino prakaito, be to, niekas neatsiunčia jokio pastiprinimo, o Nikopolyje pirtys pridvisusios: man ir namuose blogai, ir čia negerai“.

(15) O paskui dar teisia: „Niekam nėra naudos iš tos mokyklos“. Kas, pasakykit, ateina į mokyklą išgyti? Kas čion ateina, ketindamas pateikti savo nuomones, kad jas apšvarintų? Kas ateina suvokti, ko jam reikia? (16) Tad ko gi dar stebitės, kad kokios nuomonės buvo, ateinant į mokyklą, tokios pačios ir pareinant? Juk jūs neateinate jų pakeisti, pataisyti arba vietoj šių susidaryti kitas. (17) Kur tau, nieko panašaus! Juk jums veikiau svarbu tai, ar gausite tiksliai tai, ko norite. Jūs norite išmokti pašnekėti apie filosofinius pamokymus. Na ką gi? Negi netampate plepesni? Negi, taip sakant, pamokymėliai neduoda jums progos pasipuikuoti? Argi jūs neanalizuojate silogizmų, dviprasmiškos argumentacijos? Argi nenagrinėjate kuo nuodugniausiai „Melagio“ prielaidų, hipotetinių argumentų? Tai ko gi dar piktinatės, jei gaunate tai, ko buvote atėję?

– (18) Taip, bet jeigu mirs mano vaikas ar brolis, jei pagaliau man pačiam teks mirti arba jei būsiu kankinamas, kokia man nauda iš viso šito?

– (19) Tai negi ne šito esi atėjęs, negi ne dėl šito kiurksai čia šalia manęs, negi ne dėl šito degini lempą, kartais net per naktį? O gal bent kartą, iš-

ėjęs su draugais pasivaikščioti, vietoj silogizmo tu buvai pasirinkęs kokį nors vaizdinį, ir nuodugniai jį išnagrinėjai? Kur tau! (20) O štai ambrijate: „Filosofiniai pamokymai be naudos". Be naudos kam? Kas jų nesilaiko, kaip pridera? Juk akių tepalas nėra nenaudingas tam, kas juo tepa akis, kada reikia ir kaip reikia, karšti kompresai nėra nenaudingi, tvarsčiai nėra nenaudingi, tiktai vieniems tai padeda, o kitiems – nepadeda. (21) Jei dabar manęs paklausi: „Ar naudingi silogizmai?", aš tau atsakysiu, kad taip, ir, jei nori, įrodysiu kuo.

– O kokios naudos jie yra davę man?

– Žmogau, juk tu klausei ne apie tai, ar jie tau davė naudos, o ar apskritai yra naudingi. (22) Lai sergantis dizenterija paklausia manęs, ar naudingas actas, aš jam atsakysiu, kad naudingas.

– O man naudingas?

– Atsakysiu, kad ne. Pirma pasistenk, kad nustotų tekėję almenys; užsitrauktų žaizdos. Taip pat ir jūs, žmonės, pirma užsigydykite žaizdas, sustabdykite almėjimą, nuramdykite savo mintis, pašalinkite visa, kas galėtų jas blaškyti, ir ateikite į mokyklą: štai tada pamatysite, kokią galią turi protas!

XXII. Apie draugystę

(1) Kas kuo rimtai domisi, tai paprastai ir myli. Tai nejaugi žmonės rimtai domisi blogiu? Anaiptol! Nejau rimtai domisi tuo, kas jų neliečia? Ir šituo nesidomi. (2) Vadinasi, belieka, kad žmonės rimtai

domisi tik gėriu; o jei rimtai domisi, tai ir myli jį. (3) Tad kas išmano apie gėrį, tas ir mylėti moka? O žmogus, nesugebąs skirti gėrio ir blogio, svyruojąs tarp abiejų, – ir mylėti nesugeba? Vadinasi, mylėti gali tik galvotas žmogus. <...>

(9) Tai ką? Nejaugi niekada nesi matęs, kaip vizgindami uodegas žaidžia vienas su kitu šunėkai taip, jog imi ir pasakai: „Nėra didesnės meilės"? Tačiau jei nori pamatyti, kokia iš tiesų yra ši meilė, numesk tarp jų mėsos ir sužinosi. (10) Numesk tarp savęs ir sūnaus žemės lopinėlį ir sužinosi, kaip trokšta sūnaitėlis kuo greičiau pakišti tave po velėna, o ir tu pats meldiesi, kad sūnelis kojas ištiestų. Paskui dar šneki: „Tai vaiką užsiauginau! Jau kuris laikas neša mane į kapus". <...>

(15) Mat iš viso – neapgaudinėkite savęs! – kiekvienas gyvas padaras prie nieko nėra taip prisirišęs kaip prie savo naudos. Todėl kas, kaip jam rodosi, kliudo šičia – ar tai būtų brolis, ar tėvas, ar vaikas, ar mylimasis, ar mylintysis, – to nekenčia, kaltina jį, prakeikia. (16) Mat iš prigimties nieko nemyli taip kaip savo naudą. Ji jam atstoja tėvą, brolį, gimines, tėvynę, dievą. <...> (18) Todėl jei kas nors sutapatina naudą ir pagarbą dievams, dorybę, tėvynę, tėvus, draugus – tas nieko neatsisako. Tačiau jei naudą mato vienur, o draugus, tėvynę, gimines, net patį teisingumą – kitur, šie lekia į šoną, nes nusveria nauda. (19) Juk kur „aš" ir „mano", tenlink neišvengiamai linksta gyva būtybė: jei kūne – tai ir visa svarba yra ten; jei valios laisvėje – tai ir

anoji ten; jei išoriniuose dalykuose – tas pats. (20) Vadinasi, tik būdamas ten, kur yra mano valios laisvė, būsiu draugas, sūnus, tėvas – koks pridera. Tai bus man ir naudinga: išlikti garbingam, kukliam, ištvermingam, susitvardančiam, sugebančiam padėti žmogui, sergstinčiam ryšius. (21) Bet jeigu pats atsistosiu vienur, o dorybę matysiu kitoje vietoje, – kiek galios įgaus Epikūro pasakymas: dorybė yra arba niekas, arba tik paplitusi nuomonė.

(22) Nežinodami šito ir ardėsi tarpusavyje atėniečiai su spartiečiais[10], tėbiečiai – su vienais ir kitais[11], didysis karalius[12] – su graikais[13], makedoniečiai – su pirmuoju ir su pastaraisiais[14], dabar romėnai – su getais[15], o anksčiau dėl šito vyko visos Trojos istorijos. (23) Aleksandras[16] viešėjo pas Menelają; nė vienas žmogus, pamatęs juos maloniai besišnekučiuojančius, nebūtų patikėjęs, kad jie nėra draugai. Bet tarp jųjų buvo numestas kąsnelis – graži moteriškaitė, o dėl jos – ir karas. (24) Ir nūnai, matydamas draugus, brolius, gyvenančius, rodos, visiškoje santarvėje, nešok skelbti apie jų draugystę, net jei patys prisiektų ir sakytųsi esą vandeniu neperliejami. (25) Netikusio žmogaus dvasinis vadovas nekelia pasitikėjimo: yra netvirtas, nesugeba spręsti, kiekvienu atveju vis kito vaizdinio pergalimas. <...>

(29) Tačiau jei išgirsi, kad iš tikrųjų šitie žmonės mato gėrį tik ten, kur yra valios laisvė, kur teisingas naudojimasis vaizdiniais, – nė nesidomauk, ar tai tėvas ir sūnus, ar broliai, ar žmonės, ilgai kartu

lankę mokyklą, todėl bičiuliai: vien šitai žinodamas, drąsiai tvirtink, kad jie – draugai, taip pat ir garbingi, teisingi žmonės. (30) Juk kur kitur yra draugystė, jei ne ten, kur ir garbingumas, kuklumas, kur atsidavimas vien tik dorybei, daugiau niekam? <...>

XXIII. Apie iškalbą

(1) Turbūt kiekvienam maloniau ir lengviau skaityti knygą, parašytą dailesniu raštu. Taip pat kiekvienam žmogui lengviau klausytis kalbos, dėstomos raiškiai ir sklandžiai. (2) Tad negalima sakyti, kad nėra tokio sugebėjimo – dėstyti mintis: taip sakyti gali tik šventvagis ir bailys. Šventvagis todėl, kad nevertina dievo suteiktų malonių: nepripažįsta, kad naudinga sugebėti regėti, klausytis, pagaliau kalbėti. <...> (8) Ko tu klausi, kai nori sužinoti vieno ar kito dalyko vertę? Kas tau atsako? Tad koks begali būti kitas sugebėjimas, didesnis už šį, kuris ir visais kitais sugebėjimais naudojasi kaip tarnais, apžiūri kiekvieną dalyką ir nustato vertę? (9) Kuri gi žmogaus galia supranta, kas esanti ir ko verta? Kuri jų žino, kada ja reikia naudotis, o kada ne? Kokia gi galia užmerkia ir atmerkia akis, nusuka jas šalin nuo to, nuo ko reikia nusisukti, nukreipia žvilgsnį į kitus dalykus? Regėjimo galia? Ne, vien laisvos valios galia! (10) Kokia galia užriša ir atveria ausis? Kas toji galia, kurios dėka mes būname ypač smalsūs arba, priešingai, jokie žodžiai mūsų nepasie-

kia? Sugebėjimas klausyti? Ne kitkas, o tik laisvos valios galia! (11) Ir štai ši galia apsižiūri, kad ją supantys kiti sugebėjimai – akli ir nebylūs, teišmano tik tą veiksmą, kurį jiems pavesta atlikti ir kurį atlikdami tarnauja ir paklūsta jai; pastebi, kad tik jos pačios žvilgsnis aštrus, permatęs visus kitus sugebėjimus, ko kiekvienas vertas, ir save pačią; tai kokią gi galią ji nurodys mums kaip galingiausią, jei ne pačią save? <...>

(17) O kas naudojasi viskuo? Laisva valia. Kas viskuo rūpinasi? Laisva valia. Kas priverčia žmogų mirti badu, pastumia į kilpą, nuo stačios pakriūtės? Laisva valia. (18) Tad kas yra stipresnio už šitai žmonėse? Ir ar gali tai, kam įmanoma kliudyti, būti stipriau už tai, kam sukliudyti neįmanoma? (19) Kas iš prigimties gali trukdyti regėjimo galiai? Ir laisva valia, ir tai, kas nuo jos nepriklauso. Tatai lygiai taip pat gali kliudyti ir klausos galiai bei iškalbos sugebėjimui. O kas iš prigimties gali kliudyti laisvai valiai? Joks nepriklausantis nuo laisvos valios dalykas kliudyti negali, kliudyti gali tiktai ji pati sau, jei yra iškreipta. Todėl tik ji viena tampa blogiu, tik ji viena tampa dorybe. <...>

(23) Tai ką? Kitų savo sugebėjimų žmonės visai nevertina? Anaiptol! Argi kas sako, kad iš kitų galių nėra jokios naudos ir judėjimo pirmyn, tiktai iš laisvos valios? Anaiptol! Tai paikystė, nepagarba ir nedėkingumas dievui. Kiekvienam savo sugebėjimui žmogus atiduoda prideramą pagarbą. (24) Juk tam tikros naudos yra ir iš asilo, tik ne tiek, kiek iš

jaučio; yra naudos ir iš šuns, tik ne tiek, kiek iš tarno; yra naudos ir iš tarnų, tik ne tiek, kiek iš piliečių; yra naudos ir iš jų, tik ne tiek, kiek iš archontų. (25) Tačiau dėl to, kad yra kažkas reikšmingesnio, nevalia nevertinti tos naudos, kurią teikia kiti dalykai. Tam tikrą vertę turi ir iškalbos sugebėjimas, tačiau ne tokią, kokią laisva valia. (26) Todėl kai taip šneku, tegu niekas nemano, kad liepiu per nieką laikyti kalbos raiškumą, nes tą patį turėčiau sakyti ir apie akis, ausis, rankas, kojas, drabužius, apavą. (27) Tačiau ką aš nurodysiu paklaustas: „Kas iš esančių dalykų yra geriausia“? Iškalbos sugebėjimą? Negaliu! Tiktai laisvą valią, kai ji būna teisinga. (28) Juk tik ji naudojasi ir pati savimi, ir visomis kitomis – mažomis bei didelėmis – galiomis. Jei ji tampa teisinga – dorybingas ir žmogus, o jei ne – ir žmogus pasidaro niekam tikęs. <...>

XXIV. Su vienu, kurio jis nevertino

(1) Vienas žmogus jam pasakė:

– Norėdamas tavęs pasiklausyti, aš vaikštau ir vaikštau pas tave, o tu niekada neatsakinėji į mano klausimus; todėl štai dabar prašau bent ką man pasakyti.

– (2) Ar tu manai, kad greta visų kitų menų yra ir iškalbos menas, kurį išmanydamas kalbėsi kaip tikras oratorius, o neišmanydamas – nemokšiškai?

– Manau.

– (3) Vadinasi tas, kas savo iškalba ir pats gauna naudos, ir gali jos atnešti kitiems, matyt, laikytinas prityrusiu oratoriumi, o tas, kuris savo kalbomis ir sau pakenkia ir gali pakenkti kitiems, turbūt bus neišmanantis iškalbos meno? Tikriausiai tu sutiksi, kad vieni patiria nuostolių, o kiti gauna naudos? (4) Antra vertus, ar visi klausytojai gauna naudos iš to, ką išgirsta, ar, galimas daiktas, tau pasirodys, kad vieni jų gauna naudos, o kiti – žalos?

– Būna ir taip, ir anaip, – patvirtino tas.

– Vadinasi, ir šiuo atveju naudos gauna tie, kurie yra prityrę klausytojai, o kurie nepritỹrę – gauna žalos?

– Panašu į tiesą.

– (5) Taigi ir iškalboje, ir klausyme galimas tam tikras patyrimas?

– Matyt.

– (6) Jei nori, pažiūrėk dar kitaip. Kam, tavo galva, būdinga teisingai groti muzikos instrumentu?

– Muzikantui.

– (7) Na štai! O kas, tavo manymu, gali sukurti gražią statulą?

– Skulptorius.

– Tad gal tu manai, kad jai kaip reikiant apžiūrėti nebūtinas mokėjimas?

– Ir čia jis reikalingas.

– (8) Vadinasi, jei iškalbus būna tik prityręs oratorius, tai, kaip tu matai, ir klausytojo nauda priklauso nuo jo patyrimo. (9) Tobulumą ir naudą, jeigu tu ne prieš, kol kas palikime nuošalyje, tuo labiau,

kad mudu abu čia nesame dideli žinovai. (10) O štai su šituo, manyčiau, sutiktų kiekvienas: žmogus, ketinantis klausytis filosofų, turi įgusti atidžiai klausytis. Ar ne taip?

(11) Tad apie ką gi aš turiu pakalbėti? Tu man nurodyk. Kokiai temai išklausyti tu esi pakankamai pasirengęs? Apie gėrį ir blogį? Kieno? Gal arklio?

– Ne.

– Tada gal jaučio?

– Ne.

– Na ką? Gal žmogaus?

– Taip.

– (12) Tad ar mes žinome, kas yra žmogus, kokia jo prigimtis, koks jo supratimas? Ar mūsų ausys yra šiek tiek pravalytos, kad galėtume klausyti samprotavimo apie žmogų? O tu bent kiek supranti, kas yra prigimtis, kad galėtum atidžiai sekti, kai kalbėsiu? (13) Ar galėsiu dėstyti tau įrodymus? Kaip? Nejaugi suvoki, kas yra įrodymas arba kaip kas nors yra įrodinėjama bei kieno pagalba yra įrodoma? Arba kas panėši į įrodymą, tačiau iš tiesų nėra įrodymas? (14) Negi tu žinai, kas yra tiesa ir kas melas? Kas iš ko seka, kas kam prieštarauja arba neatitinka, arba su kuo nesiderina? (15) Ar galiu pastūmėti tave prie filosofijos? Kaip aš tau įrodysiu tą nesutarimą tarp žmonių, dėl kurio taip skiriasi jų nuomonės apie gėrį ir blogį, naudą ir nenaudą, pagaliau, kas yra pats pranašavimas, jeigu tu pats to nežinai? Tai pasakyk, ko aš pasieksiu, kalbėdamas su

tavimi. Pažadink man norą kalbėtis su tavimi. (16) Kaip tanki žolė žadina aviai norą ėsti, o jei prieš jos snukį padėsi akmenį ar net duonos, ji nė nepajudės, taip ir pačioje mūsų prigimtyje yra tam tikras potroškis kalbėti, kai būsimas klausytojas mums atrodo įdomus bei patrauklus. O kokį potraukį šis gali pažadinti kitam žmogui, jei kėpso greta tarsi akmuo ar šienas? (17) Negi vynuogienojas šnabžda žemdirbiui: „Pasirūpink manimi!“, o ne pats savaime rodo, kad jam, pasirūpinusiajam, bus naudos, jis viliote vilioja pasirūpinti. (18) Kam nemaga pažaisti, parėplioti, pašvebeldžiuoti su vaikais – tokiais patraukliais savo judrumu? O kam ateis į galvą žaisti ir bliauti duetą su asilu? Net jeigu jis ir dar visai mažas, vis vien asiliukas.

– (19) Ir vis dėlto kodėl tu man nieko nekalbi?

Galiu tau pasakyti viena: žmogus, nežinantis, kas jis yra, kam yra gimęs, kokioje visatoje gyvena, tarp kokių žmonių, ir kas yra gėris bei blogis, kas yra grožis bei bjaurumas, nesuprantantis nei samprotavimo, nei įrodymo, nesuvokiantis nei kas yra gėris bei blogis, nei kas yra tiesa ir kas melas, nemokantis jų skirti, todėl nesugebąs nei linkti pagal prigimtį, nei grasytis, nei siekti, nei vengti, nei pritarti, nei prieštarauti, nei susilaikyti nuo sprendimo, – štai toks neregys ir kurčius vaikščios pasipūtęs, vaizduodamas esąs kažkas, iš tiesų būdamas niekas. (20) Tai negi tik nuo dabar taip būna? Negi ne nuo pačios pradžios, kai atsirado žmonių giminė, visi suklydimai ir nelaimės randasi dėl tokio nežinoji-

mo? (21) Kodėl tarpusavyje pykosi Agamemnonas ir Achilas? Negi ne dėl to, kad nežinojo, kas yra nauda ir nenauda? Negi vienas netvirtina, kad apsimoka atiduoti tėvui Chriseidę, o kitas – kad neapsimoka? Negi vienas nesigviešia, kad jam reikia atimti iš kito garbės dovaną, o kitas – kad nereikia? Negi ne per tai jie visiškai užmiršo, kas esą ir ko yra atėję? (22) Pala pala, žmogau, kam tu atėjai? Įsigyti mylimųjų ar kariauti? „Kariauti." Prieš ką? Prieš trojiečius ar prieš helėnus? „Prieš trojiečius." Vadinasi, palikęs ramybėje Hektorą, keli kardą prieš saviškį karalių? (23) O tu, brangusis, meti karaliaus darbus,

kam kariai patikėti ir kam darbų visas šimtas[17],

dėl merguželės kertiesi su pačiu karingiausiu iš sąjungininkų, kurį derėtų visokeriopai garbinti bei sergėti? Ir tu pasirodai besąs prastesnis už sumanų vyriausiąjį žynį, kuris kaip beįmanydamas rūpinasi kiekvienu dvikovininku? Tu matai, kas destis, kai nesupranti, kas yra nauda?

– (24) Bet kad ir aš esu turtingas.

– Nejaugi turtingesnis už Agamemnoną?

– Esu ir gana gražus.

– Nejaugi gražesnis už Achilą?

– Mano garbanos tiesiog žavingos.

– Negi Achilo ne žavingesnės? Be to, jos dar ir aukso spalvos. Visada gražiai prižiūrimos ir sušukuotos.

– (25) Aš tikras stipruolis.

– Nejaugi įstengsi pakelti tokio didumo akmenį kaip Hektoras ar Ajantas?

– Esu kilmingas.

– Nejaugi tavo motina – deivė, o tėvas – Dzeuso anūkas? Juk net ir jam kokia iš viso šito nauda, jei sėdi sniaukrodamas dėl merguželės?

– Štai aš oratorius.

– (26) O ar anas nebuvo? Negi pats nematai, kaip jis pasielgė su tikrais helėnų iškalbos meistrais Odisėju ir Feniksu, kai jiems savo žodžiu tiesiog užkimšo burnas? (27) Štai tiktai šitai aš tegaliu tau pasakyti, ir tai nenorom.

– Kodėl?

– (28) Todėl, kad nepažadinai mano susidomėjimo. Nesgi kas tavyje iš tikrųjų gali patraukti mano akį, kaip arklininkams krenta į akį grynaveisliai žirgai? Tavo kūnėkas? Tu jį begėdiškai atidžiai puoselėji. Drabužiai? Ir šie pernelyg prašmatnūs. Stotas, žvilgsnis? Ničniekas. (29) Jei nori paklausyti filosofo, neišmetinėk jam: „Tu man nieko nekalbi!“ Tau tereikia parodyti, kad esi prityręs klausytojas, ir pamatysi, kaip iš karto pažadinsi jame kalbėtoją.

XXV. Kodėl logika būtina

(1) Kai vienas dalyvaujančiųjų pasakė: „Įtikink mane, kad logika naudinga“, jis tarė:

– Nori, aš tau įrodysiu šitai?

– Taip.

– (2) Vadinasi, turiu pasitelkti samprotavimus, reikalaujančius įrodymo[18]?

Kai tas sutiko, jis paklausė:

– Tačiau iš kur žinosi, kad nemulkinu sofistiniais išvedžiojimais?

(3) Tas žmogus nutylėjo, o jis tarė:

– Matai, tu pats sutinki, kad logika būtina, nes be logikos negali netgi sužinoti, ar ji būtinai, ar nebūtinai reikalinga.

XXVI. Kas būdinga klaidai

(1) Kiekvienoje klaidoje yra prieštaravimas. Kadangi kiekvienas klystantis žmogus nori ne suklysti, o pasielgti teisingai, tai aišku, kad jis daro ne tai, ką nori. (2) Ką gi nori daryti vagis? Tai, kas jam naudinga. Vadinasi, jei vogti jam nenaudinga, jis daro ne tai, ką nori. (3) Tačiau kiekviena protinga siela iš prigimties nepakenčia prieštaravimo. Ir kol žmogus nesupranta atsidūręs prieštaravime, jam niekas nekliudo elgtis prieštaringai; bet vos tik supras, būtinų būtiniausiai atsisakys prieštaravimo ir vengs jo. Lygiai taip pat žmogus iš karto būtinai atsisako melo, vos tik pajutęs esant netiesą; tačiau kol jam taip neatrodo, pritaria melui, tarsi tai būtų tiesa. (4) Vadinasi, loginiame samprotavime (taip pat ir kai reikia kažką palenkti ar atkalbėti) buklus yra kaip tik tas, kuris kiekvienam gali nurodyti prieštaravimą, verčiantį klysti, ir aiškiai išdėstyti, kad tas žmogus nedaro to, ko nori, o daro tai, ko nenori. (5) Juk parodžius šitai žmogus pats atsisako

netikusių veiksmų. Tačiau jei šio prieštaravimo neiškelsi aikštėn, nė nesistebėk, kad žmogus laikosi jo įsikabinęs: juk taip daro įsivaizduodamas, kad elgiasi teisingai. <...>

TREČIA KNYGA

1. Apie išorinį gražinimąsi

<...> (23) Žmogau, tarp visų gyvų būtybių pasitaiko išimčių: tarp jaučių, šunų, bičių, arklių. Todėl nesakyk išimtiniam: „O tu kas toks esi?“ Jei taip paklausi, atsakys, nežinia iš kur ėmęs kalbą: „Aš – tas pat kaip ir purpuro juosta apsiauste. Nereikalauk, kad būčiau panašus į kitus, neišmetinėk man prigimties, kad sukūrė mane kitokį negu kiti“.

(24) Tai ką? Aš – šitoks?[1] Iš kurgi?! O tu – ar esi žmogus, kuris pajėgia išklausyti tiesą? O kad šitaip būtų! Tačiau, šiaip ar taip, man duota nešioti žilą barzdą ir šiurkštų apsiaustą[2], o tu ateini pas mane kaip pas filosofą, tad nesielgsiu su tavimi grubiai kaip su beviltišku žmogumi, tik pasakysiu: jaunuoli, ką tu nori padabinti? Pirmiausia susižinok, kas esąs, ir atitinkamai puošk save. (25) Tu esi žmogus, tai yra mirtinga būtybė, sugebanti protingai naudotis vaizdiniais. O ką reiškia „protingai“? Pagal prigimtį, tobulai. Tad kokia tavo skirtybė? Gyvybė? Ne. Mirtingumas? Ne. Naudojimasis vaizdiniais? Ne. (26) Tavo skirtybė – protingumas; jį ir puošk!

<...> (40) Kadangi tu – ne mėsa ir plaukai, o laisva valia, užlaikyk ją gražiai, ir pats būsi gražus. <...>

II. Kur reikia gudintis žmogui, ketinančiam tobulėti, ir apie tai, kad nesirūpiname svarbiausiais dalykais

(1) Yra trys sritys, kuriose reikia gudintis žmogui, ketinančiam būti dorybingam. Pirmoji – linkimas ir grasa: kad ir linkdamas nepatirtum pralaimėjimo, ir grasydamasis nesukluptumei. (2) Antroji – siekimas ir vengimas, o paprastai šnekant, – priedermė: kad žmogus elgtųsi deramai, rimtai apgalvojęs, ne nerūpestingai. Trečioji sritis – neklaidingumas ir apgalvojimas, apskritai – pritarimas[3]. (3) Svarbiausia ir reikalingiausia yra pirmoji, nes liečia neigiamus afektus: juk neigiamas afektas randasi tik tada, kai nesėkmingai linksti arba grasydamasis suklumpi. Kaip tik šitai gimdo sukrėtimus, baimę, nelaimes, nesėkmes, kelia kančias, dejones, pavydą, padaro žmones pavydžius ir besirungiančius, – o per tai mes net proto nebegalime klausytis. (4) Antrojoje vietoje yra priedermės klausimas: juk neturiu būti visiškai bejausmis tarsi šalta statula, o privalau išsaugoti prigimtus ir įgytus ryšius – kaip gerbiantis dievus žmogus, kaip sūnus, brolis, tėvas, pilietis.

(5) Trečiojoje vietoje yra sritis, liečianti vien jau pažengusius studijuojant filosofiją: kaip užsitikrinti

neklaidingumą sprendžiant pirmuosius du klausimus, kad neliktų neištyrinėtas joks vaizdinys, atėjęs netgi sapne, išgėrus ar dvasiškai negaluojant.

– Čia tai jau pranoksta mūsų jėgas! – sako.

– (6) O dabartiniai filosofai, nekreipdami dėmesio į pirmąjį ir antrąjį klausimą, užsiima vien trečiuoju: kintančiais samprotavimais, samprotavimais, kuriuose prie išvados prieinama klausinėjant, sąlyginiais, klaidingais samprotavimais.

– (7) Juk reikia, – sako, – išmokti neklysti ir susidūrus su šitokia medžiaga.

– (8) Kam reikia? Dorybingam žmogui. Tai tau tik šitai ir tėra likę? Visa kita jau įveikei? Jau esi nesuklaidinamas skatikų klausimu? O pamatęs dailią mergiotę, ar atsilaikai prieš šitą vaizdinį? Nesigrauži, kai tavo kaimynas gauna palikimą? Dabar tau beliko išmokti užsitikrinti neklaidingumą? (9) Vargšeli, net ir šito mokaisi drebėdamas ir nerimastaudamas, kad tik kas nepradėtų tavęs niekinti, stengdamasis patirti, ar tik kas ko apie tave nešneka. (10) Ir jeigu kas atėjęs pasakys tau: „Kalbant apie tai, kas geriausias filosofas, vienas ten buvusiųjų pasakė, kad tesąs vienintelis filosofas – toks ir toks“, – ir iš karto tavo nykščio didumo sieliukė tįstelėjo ligi dviejų uolekčių. O jei kas kitas ten buvusiųjų pasakytų: „Tauški niekus, tokio ir tokio klausyti visai neverta – ką jis išmano? Pačius pirmuosius pradmenis teturi, daugiau nieko“, – jau ir praradai savitvardą, perbalai, iš karto pradėjai rėkti: „Aš jam parodysiu, kas aš toks, kad esu didis

filosofas!“ Iš šitų žodžių ir matyti, koks tu filosofas! (11) Ką nori įrodyti remdamasis kitais? Nejaugi nežinai, kad Diogenas šitaip didžiuoju pirštu[4] parodė į vieną sofistų, o tam įtūžus, pasakė: „Štai šitoks yra toks ir toks filosofas; jįjį parodžiau jums“. (12) Juk pirštu žmogaus neparodysi kaip akmens ar pliauskos – žmogų parodai, tiktai atskleidęs jo nuomones. <...>

III. Kokia yra dorybingo žmogaus veiklos medžiaga ir kur labiausiai reikia gudintis

(1) Dorybingo žmogaus veiklos medžiaga – nuosavas vidinis vadovas, kaip kūnas – gydytojo bei gimnastikos mokytojo, žemė – žemdirbio medžiaga. Dorybingo žmogaus uždavinys – pagal prigimtį naudotis vaizdiniais. (2) Kiekvienai sielai iš prigimties būdinga sutikti su tiesa, su melu nesutikti, neaiškiu atveju susilaikyti; taigi linkti prie gėrio, grasytis blogio, niekaip nereaguoti į tai, kas nėra nei gėris, nei blogis. <...>

(14) Šičia labiausiai reikia gudintis štai kaip. Su aušra išėjęs iš namų, kad ir kokį pamatytum žmogų, kad ir ką išgirstum, – tyrinėk, ieškok atsakymo, tarsi kas klausinėtų. Ką pamatei? Gražuolį ar gražuolę? Pridėk matą. Ar šitai priklauso nuo laisvos valios, ar nepriklauso? Nepriklauso. Atmesk! (15) Ką pamatei? Žmogų, sielvartaujantį dėl vaiko mirties? Pridėk matą. Mirtis yra tai, kas nuo laisvos valios

nepriklauso. Mesk šalin! Priešais ateina konsulas[5]? Pridėk matą. Kas yra konsulo valdžia? Priklauso nuo laisvos valios ar nepriklauso? Nepriklauso. Sviesk šalin ir šitai kaip nevertą dėmesio; atmesk, nes tai tavęs neliečia. (16) Prisiekiu dievais, jei šitaip elgtumės, šičia kasdien nuo aušros ligi tamsos gudintumės, šį tą ir pasiektume. (17) O nūnai žiovaujame, ir mus akimirksniu užvaldo kiekvienas vaizdinys; tiktai mokykloje – ir tai dar klausimas – trupučiuką prasibudiname. O vos tik iš jos išeiname, pamatę kenčiantį, sakome „Pražuvo!“, pamatę konsulą – „Laimingasis!“, pamatę tremtinį – „Nelaimėlis!“, pamatę nuskurdėlį – „Vargšelis, neturi ko valgyti“. (18) Tad reikia išrauti šias netikusias nuomones, nukreipti į tai visas savo išgales. Juk kas yra verksmas ir dejonės? Nuomonė. Kas yra nelaimė? Nuomonė. Kas yra vaidas, barnis, peikimas, kaltinimas, dievų negerbimas, apkalbos? (19) Visa tai tėra nuomonės ir niekas daugiau; nuomonės, kad nuo laisvos valios nepriklausantys dalykai yra gėris arba blogis. Tegul tokių nuomonių žmogus laikosi tik nuo laisvos valios priklausančiuose dalykuose, ir aš laiduoju, jog jis bus tvirtas, kad ir kas vyktų aplinkui.

(20) Siela – tarsi indas su vandeniu, vaizdiniai – tarsi į tą vandenį krintantis spindulys. (21) Todėl, kai sujudinamas vanduo, atrodo, juda ir spindulys, tačiau jis nejuda. (22) Taigi ir kai žmogui aptemsta akys, susidrumsčia ne jo mokėjimas ir dorybės, o dvelkimas, kuriame jie yra; nusistovės jisai – nusistovės ir anieji.

IV. Prieš žmogų, kuris negražiai elgėsi teatre

(1) Epyro prokuratorius pernelyg jausmingai žavėjosi komedijos aktoriaus vaidyba, ir už tai buvo viešai papeiktas. Paskui skųsdamasis papasakojo Epiktetui apie savo barikus.

– O ką blogo jie padarė? – paklausė Epiktetas. – Jie išgyveno spektaklį kaip ir tu.

– (2) Kas gi taip išgyvena! – piktinosi prokuratorius, o Epiktetas tęsė:

– Matydami tokią tavo – jų valdovo, cezario draugo ir patikėtinio – atveiką, negi jie galėjo santūriau reikšti savo jausmus? (3) Jei tokia žiūrovų reakcija netinkama, ir pats būk ramesnis; o jei tinkama, kodėl rūstauji, kad jie mėgdžiojo tave? Ką gi gali mėgdžioti paprasti žmonės, jeigu ne jus, aukštus valdininkus? Į ką žvilgčios, atėję į teatrą, jei ne į jus? (4) „Žiūrėk žiūrėk, ten sėdi cezario prokuratorius! Oi, kaip jis staugia! Tad ir aš parėksiu. Jis negali nusėdėti. Ir aš šokčiosiu. Jo vergai, apsėdę pusę teatro, stūgauja. Aš neturiu vergų, todėl vienas pats plyšausiu už visus, kiek pilvas išneša“. (5) Vadinasi, įžengdamas į teatrą tu turi gerai žinoti, kad čia esi visiems etalonas bei pavyzdys, kaip dera žiūrėti spektaklį. (6) Tad kodėl jie tau priekaištavo? Todėl, kad kiekvienas žmogus nekenčia to, kas jam kliudo. Anie norėjo uždėti vainiką anam aktoriui, o tu – šitam: anie tau kliudė, o tu aniems. Išaiškėjo, kad tu stipresnis: anie darė, ką pajėgė, – vainojo kliuvi-

nį. (7) Tad ko tu nori? Kad tu elgtumeisi, kaip panorėjęs, o anie nė žodžio neištartų? O kas gi čia stebėtino? Negi žemdirbiai neiškalbinėja Dzeusui, kai per jį pasitaiko kliuvinių? Negi jam neišmetinėja jūreiviai? Ar maža priekaištų kliūva cezariui? (8) Ir ką? Ar Dzeusas apie tai nežino? Ar neperduoda cezariui, kas apie jį kalbama? Jis puikiausiai žino, kad, jei imtų bausti visus jį vainojančius, greitai nebeturėtų, ko valdyti. (9) Na ir ką? Argi tau, atėjusiam į teatrą, tiko skelbauti: „Na, tegu pergalės vainiką gauna Sofronas“? Ar ne geriau buvo šitaip: „Šiuo klausimu išsaugosiu savo valios laisvę pagal prigimtį. (10) Man nieko nėra brangesnio už mane patį, todėl juokinga galvoti, kad turėsiu nuostolio, jei už vaidybą pergalę gaus kas nors kitas. (11) O kieno pergalės aš noriu? Nugalėtojo. Jei šitaip galvosiu, visada nugalės tas, kurio pergalės aš noriu“.

– Bet man labai labai norisi, kad vainiką gautų Sofronas.

– Tu savo namuose surenk varžybų, kiek tiktai nori, ir paskelbk savo Sofroną Nemėjos, Pitijos, Istmo, Olimpijos žaidynių nugalėtoju; tačiau viešumoj nereikalauk sau pirmenybės ir nesigviešk pasisavinti tai, kas bendra. (12) O jei ne, kentėk, kai tau bado akis. Elgdamasis taip, kaip elgiasi minia, tu susilygini su ją ja.

VI. Pastaba

<...> (5) Išprusęs žmogus – nenugalimas: mat jis net nepradeda kovos ten, kur nėra stipresnis. (6) „Jei nori mano žemės ar jos vaisių – imk sau; pasiimk mano vergus, valdžią, kūnpalaikį. Bet tu nepadarysi, kad mano linkimas patirtų pralaimėjimą, kad mano grasą ištiktų nesėkmė!“ (7) Į kovą jis stoja tik dėl dalykų, priklausančių nuo laisvos valios; tai kaipgi jam nebus likta būti nenugalimam? <...>

VIII. Kaip reikia įgusti elgtis su vaizdiniais

(1) Mes stengiamės įgusti atsakinėti į sofistinius klausimus. Lygiai taip pat turime gudintis teisingai elgtis su vaizdiniais: ir jie mums pateikia klausimų. (2) „Mirė tokio ir tokio sūnus“. Atsakyk: „Tai nepriklauso nuo laisvos valios, todėl nėra blogybė“. „Tėvas tokiam ir tokiam nepaskyrė palikimo. Ką manai šiuo klausimu?“ „Tai nepriklauso nuo laisvos valios, todėl ne blogybė“. „Cezaris jį pripažino kaltą“. „Kas nepriklauso nuo laisvos valios, nėra blogybė“. (3) „Dėl šito jis labai nuliūdo“. „Priklauso nuo laisvos valios, – blogybė“. „Jis išsaugojo savo kilnumą“. „Priklauso nuo laisvos valios, – gėris“.

(4) Ir jei pratinsimės šitaip elgtis, darysime pažangą, nes kitam žmogui pritarsime tiktai tuo atveju, kai yra susidaręs suvoktinis vaizdinys[6]. <...>

IX. Su oratoriumi, vykstančiu į Romą bylinėtis

(1) Kartą pas jį užėjo vienas žmogus, kuris vyko į Romą bylinėtis. Jis išsiteiravo tą žmogų, ko tenai vykstąs, o tas savo ruožtu paklausė, ką jis manąs apie šį reikalą.

– (2) Jei manęs klausi, – atsakė, – ką nuveiksi Romoje: laimėsi ar pralaimėsi bylą, – teorinės taisyklės šiam atvejui neturiu; o jei klausi, kaip tau seksis, galiu pasakyti štai ką: jei tavo nuomonės teisingos – seksis gerai, o jei netikusios – blogai. Mat kiekvieno žmogaus veiklos pagrindas yra kokia nors nuomonė. <...>

(5) Tad ar visų mūsų nuomonės teisingos: tavo ir tavo atsakovo? Ar jos smarkiai skiriasi? Ar tavo nuomonės teisingesnės už jo? Kodėl? Tau atrodo! Ir jam atrodo, ir pamišėliams atrodo. Tai nevykęs kriterijus. <...> (8) Ar tyrinėjai savo nuomones, kai buvai dar paauglys? Elgdavaisi, kaip išeidavo, – argi dabar kitaip elgiesi? Jau jaunuolis būdamas klauseisi oratorių ir pats stengeisi išmokti šio meno; ko, tavo nuomone, tada tau trūko? (9) Po to subrendęs jau ir pats dalyvavai valstybiniuose reikaluose, pats sprendei teismo bylas, pagarsėjai; ar buvo tada nors vienas žmogus, kuris, tavo manymu, tau prilygo? Ar dabar pakęstumei, jei kas imtų tave tyrinėti [ir rodyti], kad tavo nuomonės netikusios? (10) Tad ko nori, kad aš pasakyčiau?

– Padėk man šioje byloje.

– Čia aš neturiu teorinių taisyklių. O tu, jei atėjai pas mane šituo reikalu, atėjai ne kaip pas filosofą, o kaip pas daržovių pardavėją, kaip pas batsiuvį.

– (11) Tada kam filosofai turi teorinių taisyklių?

– Tam, kad nors ir kas atsitiktų, turėtume ir išsergėtume savo vidinį vadovą pagal prigimtį. Gal, tavo nuomone, tai nereikšmingos taisyklės?

– Ne, labai svarbios.

– Tai ką? Gal jos reikalauja mažai laiko, ir jas galima išmokti prabėgomis? Išmok, jei gali. (12) Paskui sakysi: „Susitikau su Epiktetu tarsi su akmeniu, tarsi su statula". Mat tik pamatei mane, ir daugiau nieko. O su žmogumi kaip su žmogumi susitinka tas, kuris susipažįsta su jo nuomonėmis ir savo ruožtu atskleidžia savąsias. (13) Susipažink su mano nuomonėmis, parodyk man savas – tik tada sakykis susitikęs su manimi. Panagrinėkime vienas kitą: jei aš turiu kokią blogą nuomonę – išaiškink ją, o jei tu – irgi klok aikštėn. Štai ką reiškia susitikti su filosofu. <...>

– (15) Tačiau jei visai atsiduosiu šitam reikalui, – sako, – neturėsiu žemės, neturėsiu sidabro taurių, neturėsiu puikių galvijų, kaip ir tu nieko neturi.

(16) Į tokias kalbas visiškai užtenka atsakyti: „Kad man to ir nereikia! O tau, nors ir daugybę visko įsigysi, reikės dar kažko; nori nenori, tu – didesnis vargeta negu aš".

– (17) Tai ko gi man trūksta?

– To, ko neturi: tvirtybės ir kad tavo mąstymas būtų pagal prigimtį, kad nepatirtum sukrėtimų. (18) Patronas ar ne patronas – kas man darbo? O tau svarbu. Aš turtingesnis už tave: man nei šilta, nei šalta, ką apie mane pagalvos cezaris – dėl to niekam nepadlaižiauju. Šitai man atstoja ir sidabrą, ir auksą. Tavo rakandai auksiniai, o protas, nuomonės, pritarimai, siekiai, norai – iš molio. (19) O man, kadangi užlaikau visa tai pagal prigimtį, kodėl nepasirūpinti ir proto lavinimu? Juk turiu gražaus laiko – mano minčių niekas neatitraukia. Ką tokiu atveju man daryti? Kas manyje labiau verta žmogaus, jei ne protas? (20) Jūs, vos pasitaiko laisva valandėlė, nerimstate, lekiate į teatrą arba veltui švaistote laiką. Kodėl gi filosofui nesiimti lavinti savo proto? <...>

X. Kaip reikia pakelti ligas

<...> (6) Ką reiškia užsiimti filosofija? Argi nereiškia pasiruošti viskam, kad ir kas atsitiktų? Tad ar nesupranti, kad kalbi maždaug šitaip: „Kam čia man dar ruoštis ramiai pakelti viską, kas tik atsitiktų: lai ir taip būna, kas nori“? Panašiai būtų, jei žmogus po pirmų smūgių atsisakytų pankratijos[7]. (7) Bet ten, gelbstint savo kailį, leidžiama nutraukti kovą, o ką laimėsime šičia, jei liausimės užsiiminėję filosofija? Tad ką reikia kartoti kiekvieną kartą, susidūrus su sunkiu išbandymu? „Šitam aš ruošiausi, šitam atvejui susidariau įgūdžių“. <...>

(16) Juk filosofo darbas – saugoti ne šiuos išorinius dalykus: vynėką, aliejuką, kūnpalaikį. O ką? Nuosavą vidinį vadovą. Tai kaip su išoriniais dalykais? Į juos kreipti dėmesio tik tiek, kad nebūtų peržengtos proto ribos. (17) Tad kurgi čia bėra vietos bijojimui? Kurgi bėra vietos pykčiui? Kurgi bėra vietos baimei dėl nieko nevertų svetimų dalykų? (18) Juk reikia vadovautis šiomis dviem nuomonėmis: už valios laisvės ribų nėra nei gėrio, nei blogio; ir: reikia stengtis ne pertvarkyti įvykius savo nuožiūra, o prisitaikyti prie jų pačiam. <...>

XII. Apie įgūdžių susidarymą[8]

(1) Gudindamiesi turime vengti to, kas prieš prigimtį ir neįprasta, nes kitaip mes, sakydami užsiimą filosofija, niekuo nesiskirsime nuo fokusininkų. <...> (3) Gudinimuisi reikia ne sunkumų ir pavojų, o to, kas padeda įgyvendinti užsibrėžtą tikslą. (4) O ką reiškia įgyvendinti užsibrėžtą tikslą? Nepatirti kliūčių linkstant ir grasantis. O ką šitai reiškia? Sėkmingai linkti, grasantis nesuklupti. Tad čia ir reikia susidaryti įgūdžių. (5) Kadangi atkakliai ir nuolat nesigudinant neįmanoma linkti tik sėkmingai ir grasytis be pralaimėjimų, tai žinok: jei leisi savo linkimui ir grasai nukrypti į nuo laisvos valios nepriklausančius dalykus, pirmasis nebus vien sėkmingas, antroji nebus be pralaimėjimų. (6) Kadangi mes įpratę linkti kaip tik prie šitokių dalykų, tokių pat ir grasytis, – o įprotis smarkiai ima viršų, – tai

šitokiam įpročiui reikia priešpriešinti kontrastingą; ir kaip tik ten, kur vaizdiniai labai netvirti, priešpriešinti įgudimą.

(7) Smarkiai linkstu į malonumus. Kad susidaryčiau reikalingą įgūdį, perdėtai elgsiuos priešingai. Vengiu sunkumų – lavinsiu vaizdinius, kad atprasčiau šalintis panašių dalykų. (8) Juk kas yra asketas? Tai žmogus, kuris stengiasi neturėti linkimo, o grasytis tik nuo laisvos valios priklausančių dalykų ir daugiausia pastangų deda ten, kur sunkiausiai sekasi. Todėl kiekvienam žmogui reikia išsiugdyti vis kitokių įgūdžių. <...> (10) Žmogau, jeigu esi baisiai karštas, įprask susivaldyti baramas, neįsižeisti užgauliojamas. Šitaip paskui padarysi tokią pažangą, kad, jei kas ir suduos tau, pasakysi pats sau: „Tarki, jog apkabinai statulą“[9]. (11) Paskui įprask tinkamai apsieiti ir su vynėku: ne mažai išgerti (yra netikėlių, kurie ir šitaip treniruojasi), bet visų pirma mokėti susilaikyti; susilaikyti ir nuo merguželės, ir nuo paplotyčio. O kada nors vėliau (žinoma, jei tik pasitaikys proga) išbandymui stosi į kovą, kad sužinotum, ar vis dar taip pat tave pergali vaizdiniai. (12) Tačiau iš pradžių bėk kuo toliau nuo to, kas už tave stipresnis. Nelygi žavios merguželės kova su jaunuoliu, tik tepradedančiu mokytis filosofijos: žmonės šneka, kad uola ir molinis puodas – ne bičiuliai.

(13) Po linkimo ir grasos antrasis filosofijos klausimas liečia siekimą ir vengimą: kad jie būtų paval-

dūs protui, tinkamu laiku, kad netrikdytų kokios nors kitos panašios sandermės.

(14) Trečiasis klausimas susijęs su pritarimu: jis nukreiptas prieš dalykus, kurie atrodo įtikinantys bei patrauklūs. (15) Juk ir Sokratas kalbėjo, kad neįmanoma gyventi gyvenimo, kurio negali ištirti; taip ir čia neįmanoma priimti vaizdinio, kurio negali išanalizuoti. Tu turi jam pasakyti: „Palūkėk, leisk man pažiūrėti, kas tu esi ir iš kur ateini“, panašiai kaip nakties sargybiniai stabdo sutiktąjį: „Pasakyk slaptažodį!“ „Ar tu žinai prigimtį atitinkantį slaptažodį, būtiną vaizdiniui, kurį aš ketinu priimti?“

(16) Pagaliau visi tie pratimai, kuriais jaunuoliai lavina savo kūną, gali praversti ir čia, jei tik jie yra kokiu nors būdu susiję su linkimu ir grasa; tačiau noras per juos pasipuikuoti būdingas žmogui, kuriam svarbu visai kas kita – išoriniai dalykai, kuris tik ir ieško žiūrovų, kurie gėrėtųsi: „O koks galiūnas!“ (17) Apie tai puikiai kalbėjo ir Apolonijas[91]: „Kai rimtai nori palavinti savo ištvermingumą, sakysim, per karštį, būdamas labai ištroškęs, gurkštelk truputį šalto vandens ir išspjauk, niekam nė žodžio nesakydamas“.

XIII. Kas yra vienatvė ir koks žmogus yra vienišas

(1) Vienatvė yra tam tikra žmogaus, neturinčio pagalbos, būklė. Juk būdamas vienas žmogus ne-

tampa iš karto vienišas, lygiai kaip ir būdamas minioje nebūtinai yra ne vienišas. (2) Kad ir kaip ten būtų, kai prarandame brolį, sūnų ar draugą, kurie teikdavo nusiraminimą, sakomės likę vieniši, nors ir dažnai lankomės Romoje, kur susitinkame tokią gausybę žmonių, su daugybe bendraujame, būna, kad dar ir minią vergų turime. (3) Mat žodis „vienišas" reiškia, kad kažkas neturi pagalbos ir norintieji gali jam kenkti. Todėl kelionėje labiausiai vienišais laikome save tada, kai pakliūvame į plėšikų rankas. Juk iš vienatvės išvaduoja ne apskritai pamatytas žmogus, bet sutiktas garbingas, kuklus, pasiruošęs padėti žmogus. <...>

(7) Dzeusas bendrauja pats su savimi, randa nusiraminimą pats savyje ir mąsto, kokios jo valdos, skęsdamas mintyse, kurios vertos jojo; šitaip ir mes turime sugebėti kalbėtis su savimi, apsieiti be kitų žmonių, patys žinoti, kaip turime gyventi, (8) pagalvoti apie tai, kaip dievas valdo visatą, pamąstyti, ką mes galvojame apie visa kita, peržvelgti, koks buvo mūsų požiūris anksčiau į visa, kas esti, ir koks dabar, kokie dalykai mus vis dar slegia bei kaip būtų galima tai ištaisyti ar pašalinti; jeigu tarp jų yra tokių, kurie reikalauja atkaklaus darbo, tai ir dėti visas pastangas derinant jas su racionaliu tų dalykų pamatu.

(9) Štai jūs matote visišką taiką, kurią, kaip regis, bus mums parūpinęs cezaris: nebėra karų nei mūšių, nebėra nei didelių plėšikų, nei piratų, todėl galima bet kuriuo metu saugiai keliauti sausuma ir

jūra nuo pat rytų ligi vakarų. (10) Tai štai gal jis gali parūpinti mums ramybės ir nuo karštinės, kad neskęstų laivai, nebūtų gaisrų, žemės drebėjimų ir perkūnijų? Gal gali išgelbėti nuo meilės? Negali. Nuo skausmo? Negali. Nuo pavydo? Negali. (11) Trumpai tariant, negali išlaisvinti nuo nieko panašaus. O štai protas – filosofų – žada suteikti mums taikią ramybę ir nuo šitų dalykų. O ką jis sako? „Jeigu klausysite manęs, kur bebūsite, ką beveiksite – niekas jūsų neįskaudins, niekas nesupykdys, jūs nebūsite prievartaujami, trukdomi, jūs gyvensite ramūs be visų šių sunkumų“. (12) Todėl, jeigu žmogus yra įgavęs tokią taikią ramybę (ne, tiktai ne cezario paskardentą – toli jam ligi tokios! – o paskelbtą dievo ir paremtą protu), negi jam to maža, kai, būdamas vienas, apžvelgia savo padėtį ir svarsto: (13) „Nūnai nieko blogo negali man atsitikti: man nėra plėšiko, man nėra žemės drebėjimo, visa pilna taikos, visa pilna ramybės; nė vienas kelias, nė vienas miestas, nė vienas pakeleivis, nė vienas kaimynas, nė vienas pažįstamas man nėra pavojingas. Kitas, tas, kuris tuo turi rūpintis, parūpina maisto, kitas parūpina drabužių, kitas apdovanoja juslėmis, kitas duoda bendrąsias sąvokas. (14) O kai jis nustoja tiekti šiuos būtiniausius dalykus, tai duoda ir atšaukiantį ženklą: jis atveria duris ir sako tau: „Eik“. Kur? Tenai, kur nėra nieko baisaus, iš kur pats esi kilęs, tenai, kur visa tau brangu ir sava, – į pirmąją pradžią. (15) Kiek tavyje buvo ugnies – lai grįžta į ugnį, kiek buvo žemelės – tegu

grįžta į žemelę, kiek buvo dvelkimo – lai grįžta į dvelkimą, kiek buvo vandenėlio – lai grįžta į vandenėlį. Nėra Hado, nėra Acheronto, nėra Kokito, nėra Piriflegetonto[92] – visa pilna dievų ir dievybių. (16) Žmogus, kuris moka apie tai svarstyti, mato saulę, mėnulį, žvaigždes, grožisi žeme ir jūra, nebūna nei vienišas, nei bejėgis.

– (17) Tai ką? O jeigu kas nors atėjęs nusmeigs mane?

– Kvailuti, juk ne tave, o tik kūnėką. (18) Tai kokia gi čia gali būti vienatvė ar nežinia? Kam mums būti prastesniais už vaikiščius? Juk ką jie daro, būdami palikti vieni? Prisirinkę kriauklių ir prisinešę smėlio, kažką vis stato, paskui griauna ir vėl stato: jiems nekyla nė menkiausios abejonės, kaip gyventi. (19) Vadinasi, aš, jei jūs išplauksite, turėsiu atsisėdęs raudoti, kad mane palikote vieną, ir todėl aš esu vienišas? Tai šitaip aš negausiu nė kriauklių, nė smėlio? Tačiau vaikai taip elgiasi per paikumą, o mes esame nelaimingi per protą?

(20) Kiekvienas didelis jėgų įtempimas pavojingas neįgudusiam. Todėl imtis tokių dalykų reikia tiktai pagal savo galimybes: vieni jų atitinka mūsų įgimtas jėgas, kiti – visai netiks džiovininkui. (21) Todėl įprask kurį laiką gyventi tarsi sirgtum, kad paskui pagaliau galėtumei gyventi kaip sveikas žmogus. Pabadauk, pagerk vien vandens: kurį laiką visiškai atsisakyk nuo linkimo, kad paskui galėtum linkti, vadovaudamasis protu. O jeigu čia

vadovausies protu ir tavyje yra gerų bruožų, tavo linkimas bus teisingas.

(22) Bet ne, mes norime tučtuojau pradėti gyventi kaip išminčiai, imti teikti naudos žmonijai. Kokios naudos? Na ką tu? Juk ar sau pačiam esi padėjęs? Tu svajoji pakreipti žmones prie proto? O tu pats esi į jį atsisukęs? (23) Nori teikti jiems naudos? Parodyk savo pavyzdžiu, koks filosofijos poveikis žmonėms, ir daugiau nebepaistyk. Savo maniera valgyti duok naudos tiems, kurie valgo kartu su tavimi, gerdamas – geriantiems kartu, savo nuolaidumu – teik naudos visiems, savo neišrankumu, savo tvardymusi – štai šitaip teik jiems naudos ir neliek ant žmonių savo tulžies.

XIV. Smulkmenos

(1) Kaip prasti tragedijos choristai negali dainuoti solo, tiktai kartu su kitais, taip ir kai kurie žmonės negali išeiti pasivaikščioti vieni. (2) Drauguži, jei tu ne menkysta, mokėk ir vienas pasivaikščioti, ir pats su savimi pasikalbėti, – nesislėpk chore. (3) Kartais užtenka pajusti kitų panieką, nepatiklius žvilgsnius, sukrėtimą, kad sužinotum, kas tu esi iš tikrųjų.

(4) Kartais būna taip: kažkas, lavindamas savo ištvermę, geria gryną vandenį ir tučtuojau pradeda visiems skelbautis: „Aš tegeriu vandenį". (5) Tad tu geri vandenį vien tam, kad gertum vandenį? Žmogau, jei tau naudinga gerti vandenį, tai ir gerk; o jei

ne – elgiesi juokingai. (6) Tačiau jeigu tau naudinga gerti vandenį, ir todėl tu jį geri, tai netilindžiuok apie tai tiems, kam tokie žmonės nepatinka. Tai ką? Gal tu kaip tik jiems ir nori patikti? <...>

(8) Reikia ginti iš žmonių šiuos du bruožus: puikybę ir nepatiklumą. Štai išpuikusiam būdinga galvoti, kad jam nieko daugiau nebereikia, o nepatikliam – kad, esant dabartinėms sąlygoms, neįmanoma gerai gyventi. (9) Nuo išpuikimo gerai padeda iškėlimas aikštėn, – kaip tik tai pirmiausia ir daro Sokratas. Iškelti aikštėn trūkumus nėra neįmanoma, pats pergalvok ir rasi ką kelti. (10) Toks apgalvojimas tau nė kiek nepakenks: juk užsiimti filosofija maždaug ir reiškia ieškoti galimybių, kaip tavo linkimas ir grasa galėtų būti netrukdomi.

(11) „Aš už tave geresnis, nes mano tėvas – konsulas". Kitas sako: „Aš esu buvęs liaudies tribūnu, o tu ne". (12) O jeigu mes būtume žirgai, ar tu kalbėtum: „Mano tėvas buvo eiklesnis" arba: „Aš turiu daugiau avižų ir šieno", arba: „Koks dailus mano apynasris!"? Tai štai, tau, šitaip kalbančiam, pasiūlyčiau: „Kam tos kalbos – palenktyniaukime!" (13) Vadinasi, apie žirgo kokybę sprendžiame iš eiklumo; nejaugi žmoguje nėra nieko, iš ko galima būtų nustatyti, kuris geresnis ir kuris prastesnis? Argi jame nėra santūrumo, ištikimybės, teisingumo? (14) Štai šičia ir pasirodyk esąs geresnis, tada ir kaip žmogus būsi geresnis. O jei imsi girtis: „Aš puikiai spardausi", pasakysiu: „Tu didžiuojiesi asilo amatu".

XV. Apie tai, kad kiekvieno darbo reikia imtis gerai apsižiūrėjus

(1) Kiekvieno darbo imkis iš anksto apsvarstęs, ko jis reikalauja ir kas iš jo išeis. O jei ne, iš pradžių noriai griebsies, tačiau paskui, nebūdamas prieš tai apgalvojęs visko iš eilės, gėdingai atsitrauksi, vos tik paaiškės kas nelaukto. <...>

(8) Tad ir kiti, išvydę filosofą ir išgirdę kalbant taip, kaip kalba Eufratas[93] (beje, kas gali taip pasakyti kaip jis!), nori ir patys imtis filosofijos. (9) Žmogau, pasižiūrėk pirma į darbą, paskui – į savo prigimtį: kokios tavo jėgos. Jei nori būti imtynininku, pasižiūrėk į savo pečius, klubus, juosmenį. Juk kiekvieno prigimtis tinka vis kitam užsiėmimui. (10) Tu manai, kad gali užsiimti filosofija, taip ir toliau tebesielgdamas? Manai, kad galėsi šitiek pat valgyti, gerti, taip pat niršti, taip pat būti nepatenkintas? (11) Reikia nemiegoti naktų, pergalėti kai kuriuos savo potraukius, pasitraukti nuo artimųjų, būti žeminamam kiekvieno vaikėzo, badomam pirštais praeivių, būti mažesniam visu kuo: pareigomis, padėtimi, teisme. (12) Apsvarstei šitai, ir nepasikeitė tavo nuomonė – tada imkis filosofijos, jeigu už visa tai nori būti netrikdomas afektų, laisvas, nesudrumstos dvasios. O jei ne, nė artyn neik, nebūk mažas vaikas: dabar tu – filosofas, vėliau – mokesčių rinkėjas, paskui – oratorius, o dar paskiau – cezario vietininkas. <...>

XVI. Apie tai, kad sueinant į pažintis reikia būti atsargiam

(1) Dažniau susieidamas su kitais pasikalbėti, kartu papuotauti arba iš viso kartu gyventi, žmogus neišvengiamai turi arba pats supanašėti su jais, arba juos pakeisti pagal save. (2) Juk ir užgesusi žarija, priglausta prie degančios, arba užgesins ją, arba pati užsidegs. (3) Kadangi čia tokia didelė rizika, su neišsilavinusiais žmonėmis tokias pažintis reikia megzti atsargiai, atsimenant, kad neįmanoma prisiliesti prie suodino žmogaus pačiam neišsisuodinant. <...>

(7) Tad kodėl gi jie būna stipresni už jus? Todėl, kad visos jų sakomos nešvankybės eina iš nuomonių, o jūsų puikios kalbos – tik iš lūpų; todėl jos išglebusios ir negyvos, todėl jūsų pamokymai ir jūsų vargšelė nuvalkiota dorybė gali kelti tikrą pasibjaurėjimą jūsų klausytojams. (8) Šit kaip neišsilavinę žmonės nugali jus. Mat nuomonė visada stipri, nuomonė nenugalima. (9) Tad kol jumyse neįsitvirtins šis puikus supratimas ir kol neįsigysite atitinkamos jėgos, kad būtumėt nesuklaidinami, patariu jums su neišsilavinusiais žmonėmis bendrauti atsargiai. O jei ne, kasdien lyg vaškas saulėje tirps tai, ką užsirašote mokykloje. (10) Tad venkite saulės, kol jūsų supratimas iš vaško. <...>

XIX. Kuo skiriasi profano ir filosofo nuostata

(1) Pirmasis skirtumas tarp profano ir filosofo yra toks: anas vis dejuoja: „Koks aš nelaimėlis – ir vis per savo vaikiūkštį, per brolį, per tėvą"; o šis, jei kada pasitaiko prisipažinti: „Aš nelaimingas", tai pagalvojęs priduria: „Per save patį". (2) Juk laisvai valiai be jos pačios niekas nuo mūsų nepriklausantis negali nei trukdyti, nei kenkti. (3) Todėl jei ir mes patys linkę panašiai kalbėti, kai mūsų kelias sunkus, jei matome kaltes mumyse pačiuose, jei nepamirštame, kad nerimo ir dvejonės priežastimi gali būti tik mūsų nuomonė, tai, prisiekiu visais dievais, mes jau esame padarę pažangą filosofijoje.

(4) Nors iš tikrųjų nuo pat pradžių mes einame kitu keliu. Kai mes, dar vaikai, užsižiopsoję suklumpame, nešiotė ne mums ploja per užpakalį, o ima mušti akmenį. O ką blogo tas akmuo padarė? Gal jis dėl tavo vaikiščio žioplumo turėjo pasitraukti iš kelio? (5) Dar toks atvejis: jei grįžę iš pirties nerandame ko pavalgyti, vaikavedys, beveik visuomet, ne mūsų apetitą ramdo, o puola pliekti virėją. Žmogau tu žmogau, negi virėjo auklėtoju esi paskirtas? Ne, mūsų vaikelio: tai jį ir taisyk, jo žiūrėk.

(6) Šitaip ir užbambėję pasiliekame vaikais. Juk vaikas muzikoje – neišmanantis muzikos, kai reikia rašyti – neraštingas, gyvenime – neišsilavinęs.

XX. Apie tai, kad iš visų išorinių dalykų galima gauti naudos

(1) Remdamiesi teoriniais vaizdiniais, beveik visi mato gėrį ir blogį mumyse pačiuose, o ne išorės dalykuose. (2) Niekas nelaiko gėriu teiginio „Dabar yra diena“, blogiu – „Dabar yra naktis“, o didžiausia blogybe – „Trys lygu keturiems“. (3) Tai ką? Žinojimas – gėris, apsirikimas – blogybė, vadinasi, taip pat gėris yra žinoti ir tai, kad viena ar kita yra neteisybė, ir patį klaidingą teiginį. (4) Todėl tas pats turi būti ir gyvenime. Sveikata – gėris, liga – blogybė? Ne, žmogau! Tai kas? Būti teisingai sveikam – gėris, neteisingai – blogis.

– Vadinasi, ir iš ligos galima turėti naudos?

– Dėl dievo, o iš mirties argi negalima? Gal iš luošumo negalima? (5) Gal maža, manai, gavo naudos numirdamas Menoikėjas[10]?

– Lygiai tiek pat naudos lai gauna tas, kas šitaip šneka!

– Pala, pala, žmogau! Ar jis neišsaugojo savyje žmogaus, mylinčio tėvynę, didžiadvasio, garbingo, prakilnaus? O ar nebūtų pragaišinęs viso šito, išlikdamas gyvas? (6) Argi nebūtų įgijęs priešingų bruožų? Argi nebūtų tapęs bailiu, žemu žmogumi, nekenčiančiu tėvynės, besikabinančiu už gyvybės? Tai tau vis tebeatrodo, kad mirdamas gavo maža naudos? <...>

(12) Štai šitai ir yra Hermio lazdelė[11]: „Paliesk manimi, – sako, – ką nori, viskas virs auksu“. O čia:

duokš, ką nori, ir aš paversiu tai gėriu. Duok šen ligą, mirtį, nepriteklių, barimą, teismą, grasinantį aukščiausia bausme, – padedant Hermio lazdelei, visa tai išeis į naudą.

– (13) Kuo paversi mirtį?

– O kuo gi kitu, jei ne tuo, kas papuoštų tave, arba tuo, kad per ją galėtumei savo elgesiu parodyti, koks būna žmogus, paklusęs prigimties liepimui?

– (14) Kuo paversi ligą?

– Parodysiu jos prigimtį, pasipuošiu ja: būsiu tvirtas, būsiu ramus, nepadlaižiausiu gydytojui, nemaldausiu, kad greičiau ateitų mirtis. (15) Ko dar tu ieškai? Visa, kad ir ką tu pateiksi, aš padarysiu palaimintu, teikiančiu laimę, puikiu, geistinu dalyku. <...>

XXI. Prieš tuos, kurie lengvabūdiškai imasi dėstyti filosofiją

(1) Perėmusieji grynintelės filosofijos taisykles stengiasi tuoj pat jas išvemti tarsi maistą iš subjurusio skrandžio. (2) Tu pirma jas suvirškink, tada paskui nereikės jų išpilti laukan; o jeigu ne, tikrai tyras dalykas virsta atgrasiais vėmalais. (3) Tačiau tu mums parodyk, kad tau įsisavinus taisykles vadovaujančioji tavo sielos dalis pasikeitė, panašiai kaip atletai demonstruoja savo įspūdingus pečius, išugdytus pratimais ir tinkamu maistu, kaip amatininkai rodo dirbinius – savo mokymosi rezultatą. (4) Statybininkas nepradeda aiškinti atėjęs: „Paklau-

sykite mano kalbų apie statybos meną"; ne, pasamdytas pastato namą ir taip parodo, kad išmano šį meną. (5) Panašiai daryk ir tu: valgyk kaip žmogus, gerk kaip žmogus, tvarkingai renkis, vesk, susilauk vaikų, dalyvauk valstybės valdyme, būk pakantus kritikai, pakęsk kliautininką brolį, pakęsk tėvą, pakęsk sūnų, kaimyną, bendrakeleivį. (6) Tu mums šitai parodyk, kad žinotume, jog iš tikrųjų esi šio to pramokęs iš filosofų. Bet ne: „Ateikite paklausyti mano komentarų". (7) Prisiviliok susiradęs, kam galėtum išlieti: „Juk aš kaip nė vienas kitas išklosiu jums Chrisipo veikalus, tarsi ant delno parodysiu jo stilių, pateiksiu aibę palyginimų iš Antipatro bei Archedemo veikalų".

(8) Tai štai dėl šito jaunuoliai turi palikti savo gimtines ir tėvus, kad atvažiavę pasiklausytų tavo vingrybių apie žodelyčius? (9) Negi jie neturi grįžti namo pakantūs, be aistrų, netrikdomi, turėdami tokį dovį gyvenimo kelionei, kurio dėka galės tinkamai pakelti visa, kas beatsitiktų, kuris padės jiems pelnyti garbę? (10) O kaip tu gali įduoti tai, ko pats neturi? Juk ką kita tu pats nuo pat pradžių veikei be to, kad gaišai laiką, spręsdamas silogizmus, nagrinėdamas dviprasmiškus argumentus, aiškindamasis samprotavimus, kuriuose išvados prieinama klausinėjant. (11) „Bet toks ir toks jau turi savo mokyklą, o kuo aš blogesnis?" Verge tu verge, šitai daroma ne vėjagalviškai, ne kaip pakliuvo: šitam reikia ir būti tam tikro amžiaus, ir turėti tam tikrą gyvenimo būdą, reikia ir turėti dievą vadovu. (12) Ir tai ne

viskas: pasirengęs išplaukti, nė vienas žmogus nepalieka kranto, neatnešęs aukos dievams, nepaprašęs jų padėti; net nė sėjos žemdirbiai nepradeda, neatsikreipę savo malda į Demetrą. Juk imdamasis tokio rimto darbo be dievų, kas galėtų tikėtis sėkmės, o atėjusieji pas jį mokytis – kad bus atėję ne be reikalo. (13) Žmogau, juk tu tikrai šaipaisi iš misterijų ir tarsi sakai: „Taip, Eleusine yra šventykla, bet pažiūrėk, ir čia ji stovi. Ten yra vyriausiasis žynys? – Ir aš paskirsiu vyriausiąjį žynį. Ten yra šauklys? – Ir čia bus. Ten fakelų nešėjas? – Ir jį paskirsiu. Ten fakelai? – Ir čia. Žodžiai tie patys, tai kuo gi skiriasi vyksmas?" Šventlaužiškiausias tu žmogau, tikrai niekuo nesiskiria? Argi visi šie veiksmai nebūna naudingi tik tada, kai atliekami tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku? Pradėti šitą darbą tu turi nuo aukų ir maldų, prieš tai atlikęs apsišvarinimo ritualą ir įsisąmoninęs, kad pradedi šventą apeigą, ir, be to, – apeigą iš žilos senovės. (15) Tik tokiu būdu misterija tampa naudinga, tik šitaip pradedame įsivaizduoti, kad visa tai senoliai yra nustatę mums lavinti bei mūsų gyvenimui taisyti. O tu negrabiai mėgdžiodamas skelbauji tas jų nuostatas netinkamu laiku, netinkamoje vietoje, neatnašaudamas aukų, neatlikęs apsišvarinimo apeigos. (16) Tu neturi drabužio, kurį turi turėti vyriausiasis žynys, ne kaip žynio tavo plaukai, ant jų nėra žynio raiščio, tu neturi žynio balso, amžiaus, tu neatlikai apsišvarinimo apeigos, o jis atliko, – tu tik-

tai jo žodžius pasisavinai. Nejaugi šitie žodžiai patys savaime yra šventi?

(17) Šito reikia imtis kitaip. Šis darbas – didus, slėpiningas, jo nevalia dirbti kaip pakliuvo ir kam pakliuvo. (18) Kad galėtum pradėti mokyti jaunimą, net išminties yra maža. Reikia turėti šitam pašaukimą, būti tinkamam šitam darbui. <...>

XXII. Apie kinikų gyvenimo būdą

<...> (13) Pirmiausia visur kur, kas susiję su tavimi, kad ir ką darytum, ateityje turi nebūti panašus į save dabartinį: nekaltinti nei dievo, nei žmogaus; tau reikia visiškai atsisakyti linkimo, o grasytis tik dalykų, priklausančių nuo laisvos valios. Tu neturi nei pykti, nei tūžti, nei pavydėti, nei gailėti. Tau neturi atrodyti puikūs nei mergiotė, nei šlovytė, nei vaikigalis, nei paplotytis. (14) Juk privalai žinoti, kad kiti žmonės, užsiimdami panašiais darbais, naudojasi sienų, namų, tamsos priedanga, turi begales kitų galimybių pasislėpti. Užsirakino duris, pastatė ką nors prie miegamojo: „Jei kas ateis, sakyk, išvykęs, neturi laiko“. (15) Kinikui visa tai privalo atstoti kuklumas; o jei ne, būdamas nuogas po atviru dangumi, užsitrauks gėdą. Šitai – jam namai, šitai – jam durys, šitai – sargybiniai prie miegamojo, šitai – tamsa. (16) Juk jam nevalia net ir norėti ką nors nuslėpti. Kitaip – prapuolė, pražudė savyje kiniką, pražudė gyvenantįjį po atviru dangumi, pražudė laisvąjį. Pradėjo bijotis kažko išoriš-

ko, prireikė slėptuvės – o jos nėra, nors ir norėtų. Kurgi jis pasislėps, kaip? (17) O jeigu dar atsitiktinai susitiks šitą bendrą mokytoją, šitą auklėtoją – dar kiek reikės prisikentėti! (18) Tad viso šito bijodamas, ar begali išdrįsti vadovauti kitiems žmonėms iš visos širdies? Neįmanoma, negalima.

(19) Todėl pirmiausia reikia padaryti, kad tavo paties vidinis vadovas būtų švarus, ir priimti tokį nusistatymą: (20) „Nūnai mano medžiaga – mano mintys, kaip statybininko medžiaga – mediena, batsiuvio – oda, o uždavinys – teisingai naudotis vaizdiniais. (21) Kūnpalaikis man visai nerūpi, visai nesvarbu ir jo dalys. Mirtis? Lai ateina, kai tik panorės, vis vien ar tai būtų viso kūno, ar tik kokios nors jo dalies mirtis. (22) Tremtis? Kur gali ištremti? Toliau už pasaulį negali. Kad ir kur nueisiu, ten saulė, ten mėnulis, ten žvaigždės, sapnai, pranašystės, bendravimas su dievais“[12].

(23) Šitaip pasiruošęs tikras kinikas dar negali nusiraminti, jis turi žinoti esąs Dzeuso pasiuntinys, atsiųstas žmonėms nurodyti, jog jie klysta, spręsdami apie gėrį ir blogį, jog gėrio ir blogio esmės ieško ten, kur jos nėra, o ten, kur yra – jiems nė į galvą neateina ieškoti. <...>

(62) Jaunuolis paklausė, ar sergantis kinikas sutiktų, jei draugas prašytų ateiti į jo namus ir jį slaugyti. Jis pasakė:

– (63) O iš kur tu imsi kiniko draugą? Juk tai turėtų būti kitas toks pat žmogus, kad būtų vertas laikyti save jo draugu. Reikia, kad jis būtų skeptro,

karališkos valdžios bendras ir kad būtų vertas tarnas, jei tikisi būti pagerbtas draugyste, kaip Diogenas[13] tapo Antisteno draugu, Kratetas[14] – Diogeno. (64) O gal tau atrodo, kad jeigu jis tinka kinikui ir sveikinasi su juo, tai jis jau ir yra jo draugas, o šis laikys jį vertą to, kad ateitų pas jį? (65) Tad jeigu tu taip nusprendei, pagalvok, ar ne geriau tau susirasti nešvarumų duobę karštinei persirgti, kuri apsaugos tave nuo šiaurinio vėjo, kad nesustingtum šaltyje. (66) Bet tu, man atrodo, pasirengęs kartkartėmis patraukti į kieno nors namus, kad gautum pavalgyti. Tad ko gi tau imtis tokio didžio reikalo?

– (67) O santuoka, – paklausė anas, – ir vaikai ar bus tarp pagrindinių kiniko priedermių?

– Jei surasi man, – atsakė, – vienų išminčių miestą, ir tai vargu bau ar nors vienas noriai ryšis gyventi kaip kinikas. Juk dėl ko jis imsis tokio gyvenimo būdo? (68) Tačiau jei padarysime tokią prielaidą, tai niekas nekliudo jam ir vesti, ir turėti vaikų. Juk ir jo žmona bus kita tokia pat kaip ir jis, toks pat uošvis, taip pat bus auklėjami vaikai. <...> (70) Tu tik pasižiūrėk: jis turi atlikti tam tikras priedermes uošviui, atiduoti duoklę kitiems žmonos gentainiams, pačiai žmonai; galų gale jo darbai apsiribos sergančiųjų slaugymu, šeimos aprūpinimu. (71) Jau nekalbant apie kitką, jam reikia puodo, kad galėtų pašildyti vandens ir nuprausti geldoje vaiką, reikia vilnos gimdyvei žmonai, alyvų aliejaus, lovukės, puoduko (jau ir susidaro gerokai ra-

kandėlių!), atsiranda daugybė trukdančių darbų. <...>

(74) Iš kur begaus laisvo laiko, kas susaistytas neišsilavinusio žmogaus priedermėmis?

Argi jam nereikia parūpinti drapanėlių vaikams? Na, o suruošti pas gramatikos mokytoją su lentelėmis ir rašyklėmis, dar ir lovytę jiems pakloti? Juk negali vaikai, ką tik išėję iš įsčių, iš karto tapti kinikais. O jeigu viso to jis nedarys, geriau būtų pamesti vaikus vos gimusius, negu šitaip iš lėto galabyti. (75) Pasižiūrėk pats, kur mes stumiame kiniką, kaip atimame iš jo karališką valdžią.

– (76) Taip, bet Kratetas buvo vedęs.

– Tu nurodai man aplinkybes, susiklosčiusias iš meilės, be to, pridedi žmoną – antrą Kratetą[15]. O mes nagrinėjame įprastas, nesusijusias su aplinkybėmis santuokas, ir šitaip svarstydami negalime tvirtinti, kad esant tokiai padėčiai santuoka ir vaikai įeitų į pagrindinę kiniko priedermę. <...>

(83) Paklausk manęs, jei nori, ar kinikas dalyvaus valstybiniuose reikaluose? Kvaileli, tu ieškai valstybinių reikalų, svarbesnių už tuos, kuriuos jis tvarko? (84) Nejaugi nuėjęs pas atėniečius kalbės apie pajamas ir išlaidas tas, kuris turi vienodai kalbėtis su visais žmonėmis – ir su atėniečiais, ir su korintiečiais, ir su romėnais – ir ne apie išlaidas ar pajamas, ne apie taiką ar karą, bet apie laimę ir nelaimingumą, apie sėkmę ir nesėkmę, apie vergovę ir laisvę? (85) Kai žmogus sprendžia šitokios valstybės reikalus, tu manęs klausi, ar jis dalyvaus vals-

tybės tvarkyme? Dar manęs paklausk, ar imsis eiti pareigas. Vėlei tau pasakysiu: kvaileli, kokios pareigos svarbesnės už tas, kurias jau eina?

(86) Tačiau reikia, kad tokio žmogaus ir kūnas būtų ne bet koks. Be abejo, jei ateis džiovininkas, išdžiūvęs ir perbalęs, jo tvirtinimai jau neturės tokios svarbos. (87) Reikia, kad jis ne tik sielos savybes rodydamas teigtų neišsilavinusiems žmonėms, jog galima būti dorybingu žmogumi, nutolus nuo jų branginamų dalykų, bet ir savo kūnu įrodytų, jog paprastas, neįmantrus gyvenimas po atviru dangumi nekenkia net kūnui: (88) „Pasižiūrėk, ir šitai liudiju aš bei mano kūnas". Taip darė Diogenas: vaikštinėdavo švytėdamas sveikata, ir jau pats jo kūnas atkreipdavo daugelio žmonių dėmesį. (89) O gailestį keliąs kinikas panašus į elgetą: visi nuo jo nusigręžia, visi įžeidinėja. Jis neturi rodytis žmonėms ir purvinas: šituo taip pat atbaidytų nuo savęs žmones – pats jo aplaidumas turi būti švarus ir patraukiantis. <...>

(100) Kinikas turi tvardytis taip, kad atrodytų miniai bejausmis akmuo: jo niekas nešmeižia, niekas nemuša, niekas neužgauna; o savo kūnpalaikį jis pats atiduoda, kad kiekvienas elgtųsi su juo kaip tinkamas. (101) Mat jis atmena, kad silpnesnį būtinai nugali stipresnis kaip tik ten, kur anas yra silpnesnis, – o vienas kūnpalaikis silpnesnis už daugelį, turi mažiau jėgos už stipresniuosius. (102) Vadinasi, jis niekada nestoja į kovą, kur gali būti nugalėtas, – iš karto pasitraukia nuo to, kas svetima,

nė nesistengdamas gauti vergo vertų dalykų. (103) O ten, kur valios laisvė ir naudojimasis vaizdiniais, – pats pamatysi, koks jis ten akylas, ir pasakysi: palyginti su juo Argas – tikras neregys[16]. (104) Argi jo pritarimas nors kur būna neapgalvotas, siekimas – koks pakliuvo, linkimas – nesėkmingas, argi nors kur jo grasa patiria pralaimėjimą, užmačia nepasiekia tikslo, argi nors kuo jis skundžiasi, dėl ko nors žeminasi ar ko pavydi? (105) Štai šičia – daug dėmesio ir pastangų, o dėl kitko – kinikas knarkia sau aukštielninkas: kuo didžiausia ramybė. <...>

XXIII. Prieš tuos, kurie skaito ir kalbasi norėdami pasirodyti

(1) Pirmiausia pasakyk pats sau, kuo nori būti, o paskui atitinkamai daryk, ką darai. Juk matome, kad šitaip būna beveik visose srityse. (2) Atletai pirmiausia nusprendžia, kuo nori būti, o paskui daro atitinkamai viską iš eilės. Jeigu ilgų nuotolių bėgikas – tam tikras maistas, tam tikras pasivaikščiojimas, tam tikras masažas, tam tikra mankšta. Jei trumpų nuotolių bėgikas – viskas kitaip, jei penkiakovininkas[17] – vėl kitaip. Tą patį pamatysi ir amatuose. (3) Jei statybininkas – darysi vienaip, jei kalvis – kitaip. Juk kad ir ką darytume, elgsimės neapgalvotai, jei neužsibrėšime iš anksto jokio tikslo; jei užsibrėšime netikusį tikslą, elgsimės neteisingai. (4) Be to, viena yra tikslas apskritai, o kita – tavo tikslas. Visų pirma turi elgtis, kaip tinka

žmogui. Ką tai reiškia? Kad ir labai romiai, bet ne kaip avis, ir ne žalingai, kaip žvėris. (5) O nuosavas tikslas visada liečia konkretaus žmogaus elgesį ir valios laisvę. Kitaristas turi elgtis kaip kitaristas, statybininkas – kaip statybininkas, filosofas – kaip filosofas, oratorius – kaip oratorius. (6) Šit prieš sakydamas: „Eikite čion ir paklausykite – paskaitysiu jums", visų pirma apsvarstyk, kaip tai padarius ne neapgalvotai. Paskui, supratęs, dėl ko tai darai, pamąstyk, ar tavo tikslas tinkamas. (7) Ko nori: duoti naudos ar susilaukti pagyrimų? Tuoj pat išgirsti sakant: „Koks man išskaičiavimas – minios pagyros?" Ir teisingai sako. Iš to nėra naudos nei muzikantui kaip muzikantui, nei geometrui. (8) Vadinasi, nori duoti naudos? Kodėl? Pasakyk ir mums, kad bėgte bėgtumėm į tavo auditoriją. Tačiau ar galima duoti naudos, pačiam jos negaunant? Ne. To padaryti negali nei statybininkas statydamas, nei batsiuvys siūdamas batus.

(9) Tad tu nori sužinoti, ar gavai naudos? Klok savo nuomonę, filosofe! Kokia linkimo paskirtis? Nepatirti nesėkmės. O grasos? Nesuklupti. (10) Na, tai ar atliekame šią paskirtį? Pasakyk man teisybę. O jei pameluosi, priminsiu tau: kai neseniai susirinkę tavo klausytojai buvo kiek šaltėlesni ir neskyrė tau pritarimo šūksnių, išėjai pažemintas. (11) O kitą kartą, kai pagyrė, vaikščiojai visų klausinėdamas:

– Kaip tau patikau?

– Nuostabiai, šeimininke! Prisiekiu tau savo paleidimu iš vergijos.

– O kaip man pavyko toji vieta?

– Kuri?

– Nagi ta, kur pasakojau apie Paną[18] ir nimfas.

– Šauniai.

(12) O paskui man dar kalbi, kad linkdamas ir grasydamasis elgiesi pagal prigimtį? Eik jau eik, kitam papasakok. <...>

XXIV. Apie tai, kad nereikia prisirišti prie to, kas nepriklauso nuo mūsų

(1) Tegu neatneša tau blogio tai, kas prieštarauja prigimčiai kitame žmoguje. Juk tu esi gimęs ne dalytis pažeminimu ar nesėkme, o dalytis su kitais sėkme. (2) Jei kažkam nesiseka, atmink, kad nesiseka dėl jo paties kaltės. Juk dievas visus žmones yra sukūręs laimei, sukūręs tvirtybei. (3) Ir sudarė šitam sąlygas, kiekvienam žmogui vienus dalykus duodamas kaip nuosavybę, o kitus – kaip svetima: kas kliudoma, atimama, prievartaujama – ne nuosavybė, nuosava – kas nesukliudoma; o gėrio bei blogio esatį, kaip ir tinka besirūpinančiam mumis ir tėviškai mus globojančiam, jis priskyrė prie nuosavų dalykų. (4) „Bet aš toli nuo tokio ir tokio žmogaus, ir tai jį kankina". O kam jis svetima palaikė savu? Kodėl, kai džiaugėsi matydamas tave, nepagalvojo, kad tu mirtingas, kad gali išvažiuoti? Tai štai ir moka už savo kvailumą. (5) O už ką moki tu? Kam apraudi save? Gal ir tu nepripratinai savęs prie šitos minties ir kaip niekam tikusi moteriškai-

tė manaisi amžinai turėsiąs tai, kas tave džiugina: vietoves, žmones, pramogas? Ir šit nūnai atsisėdęs verki, kad nebematai tų pačių žmonių, nebesilankai tose pačiose vietose. (6) Tad tu ir vertas būti nelaimingesnis už varnas ir varnus, kurie gali skraidyti, kur panori, vis naujose vietose sukti lizdus, skrosti jūras be liūdesio ir praeities ilgesio. (7) „Taip, bet jie šitaip gali todėl, kad yra neturintys proto padarai". Tad mums dievai yra davę protą nesėkmei ir nelaimei, kad visą gyvenimą būtumėm vargšai ir kankiniai? (8) Ar gal šitaip: lai visi būna nemirtingi, lai niekas neišvažiuoja, ir mes niekur neišvykime, styrokime kaip augalai, įsikabinę šaknimis į vieną vietą? O jei kas artimųjų išvažiuoja, raudokime susėdę, ir priešingai: kai grįžta, šokime ir plokime katučių kaip vaikiukai?

(9) O gal jau laikas nusišluostyti pieną nuo lūpų, prisiminti, ką esame girdėję iš filosofų? (10) Jeigu, žinoma, klausomės jų ne kaip kerėtojų: kad šis pasaulis yra vieningas polis, kad vieninga esatis, iš kurios jis sudarytas, kad neišvengiamas tam tikras cikliškumas – kad viena pakeistų kita, kad viena žūtų, o kita rastųsi, kad viena liktųsi toje pačioje vietoje, o kita – judėtų. (11) Kad visur pilna draugų: pirmiausia dievų, paskui ir žmonių, kurie prigimtimi yra artimi vienas kitam; kad taip ir turi būti, jog dalis draugų būtų šalia vienas kito, o kiti išsiskirtų, džiaugdamiesi, kai būna kartu, ir neliūdėdami, kai išsiskiria. (12) Kad žmogui, iš prigimties esančiam prakilnių minčių, sugebančiam niekinti visa, kas

nepriklauso nuo laisvos valios, dar būdinga ne išsikeroti šaknimis ir ne įaugti į žemę, o keliauti tai vienur, tai kitur, kartais spiriamam reikalo, o kartais ir paprasčiausiai pasižvalgyti. <...> (17) Ir niekada neišsitenka kartu laimė ir išvykusiųjų ilgesys. Juk laimingumas privalo turėti visa, ko nori, jis panašus į tam tikrą pilnatvę: jam netinka nei troškulys, nei alkis. (18) „Bet Odisėjas ilgėjosi žmonos ir raudojo atsisėdęs ant uolos“. Tu visada tiki Homeru ir jo pasakomis? O jei ir iš tiesų verkė, šitai tik rodo, kad jis buvo nelaimingas. Tačiau koks dorybingas žmogus būna nelaimingas? (19) Pasaulis iš tiesų prastai tvarkomas, jei Dzeusas nesirūpina savais piliečiais, kad būtų laimingi kaip jis pats. Bet nevalia, šventvagiška šitaip manyti; (20) tad Odisėjas, jei verkė ir rypavo, nebuvo, žinoma, dorybingas žmogus. Iš tikrųjų, koks žmogus gali būti dorybingas, nežinodamas, kas jis yra? Ir ar nors vienas pažįsta save, užmiršdamas, kad gimęs turi mirti, kad negalima žmogui gyventi kartu su kitu žmogumi amžinai? <...>

(22) „Bet mano motina dejuoja nematydama manęs“. Tai kodėl gi ji nesuprato šitų žodžių? Aš kalbu ne apie tai, jog nereikia stengtis, kad ji nedejuotų, bet apie tai, kad negalima trūks plyš gvieštis svetimo. (23) Kito žmogaus liūdesys yra svetimas, mano liūdesys yra mano. Tad štai: tenai, kur mano savastis, aš trūks plyš padarysiu, nes tai priklauso nuo manęs; o dėl svetimo – stengsiuos kiek galėdamas, bet nesiplėšysiu. <...>

(56) Kai nustosi branginęs visa, kas priklauso išoriniam pasauliui ir nepriklauso nuo tavo laisvos valios, nė vieno tų dalykų nebelaikysi savu, savastim laikysi tiktai: teisingai spręsti, suprasti, siekti, linkti, grasytis, – tai kur čia beliks vietos pataikavimui ir nusižeminimui? Kodėl gi vis dar ilgiesi tenykštės ramybės, tų įprastų vietų? (57) Palauk trupučiuką, priprasi ir prie šitų. O štai jei būsi toks niekingas, tai ir šitas vietas apleisdamas paskui vėl žliumbk, dūdas paleidęs.

– (58) Tai kaipgi kitaip aš mylėsiu artimuosius?

– Kaip kilnus, laimingas žmogus: nesgi niekada protas neliepia nei būti niekingam, palūžusiam ar priklausomam nuo kito, nei nors kartą pasiskųsti dievu ar žmogumi. (59) Mylėk savo artimuosius taip, kad galėtumei išlikti toksai; o jei dėl šitos artimųjų meilės (nors ir kas būtų tai, ką tu vadini artimųjų meile) esi pasiruošęs tapti vergu, nelaimėliu, – neapsimoka mylėti artimųjų. <...> (62) Mes turime begalę dingsčių būti niekingi: vieni dėl vaiko, kiti – dėl motinos, dar kiti – dėl brolio. (63) O iš tikrųjų per jokį žmogų neturime būti nelaimingi. Privalome būti laimingi per visus žmones, o ypač per dievą, kuris mus sukūrė laimei. (64) Žiū, argi nieko nemylėjo Diogenas, kursai buvo toks kuklus ir toks filantropas, kad bendram žmonių labui su džiaugsmu pakėlė didžiausių fizinių sunkumų ir kančių? (65) Bet kaip jis mylėjo? Kaip ir tinka Dzeuso tarnui: ir rūpindamasis žmonėmis, ir tuo pat metu paklusdamas dievui. (66) Tiktai todėl visa žemė jam

buvo tėvynė, – o išrinktosios žemės jis neturėjo. Net pakliuvęs nelaisvėn, nesiilgėjo Atėnų, nė ten likusių artimųjų ir draugų, tapo pačių piratų artimu ir mėgino juos pataisyti. Vėliau parduotas vergijon, gyveno Korinte kaip anksčiau Atėnuose[19], lygiai taip pat būtų gyvenęs ir atsidūręs tarp perebų[20]. (67) Šitaip įgyjama laisvė! Todėl jis sakydavo: „Nuo to laiko, kai mane išlaisvino Antistenas, daugiau niekada nebuvau vergu". (68) Kaip išlaisvino? Pasiklausyk jo žodžių: „Išmokė mane skirti, kas mano ir kas ne mano. Ne mano savastis yra giminaičiai, namiškiai, draugai, šlovė, įprastos vietos, bendravimas". (69) „O kas tavo?" „Naudojimasis vaizdiniais". Jis įrodė, kad čia man nėra kliūčių, prievartos, čia niekas negali man pamaišyti, niekas negali priversti manęs naudotis jais kitaip, negu aš noriu. (70) Tai kas gi dar man yra valdžia? Pilypas[21], Aleksandras[22], Perdikas[23] ar didysis karalius? Iš kur jiems? Juk pavergti galima tik tą žmogų, kurį jau yra pavergusios medžiagiškos vertybės. (71) Tai štai toks žmogus, stipresnis už malonumus, sunkumus, šlovę, turtus, kuris gali kada panorėjęs išeiti, pirmiau išspjovęs kažkam visą savo kūnpalaikį, – kam bevergauja šitoks žmogus? Kam jis bėra pavaldus? (72) Tačiau jei Diogenas mieliau būtų gyvenęs Atėnuose, pavergtas tenykščio bendravimo, jo padėtis būtų pasidariusi priklausoma nuo pirmo pasitaikiusio, kiekvienas stipresnis žmogus būtų galėjęs jį skaudinti. (73) Kaip, manai, jis būtų laižęs padus piratams, kad parduotų jį vergovėn kam nors atėniečių, kad

bent kada vėl pamatytų puikųjį Pirėją, Ilgąsias sienas ir Akropolį[24]? (74) Kuo būdamas pamatysi, žmogėne? Nusižeminusiu vergu – ir kokia tau iš to nauda?

– Ne, laisvu žmogumi.

– (75) Pasakyk, kokia bus ta tavo laisvė? Žiū, griebia tave kas nors, atitraukia nuo tau įprasto bendravimo ir sako: „Tu – mano vergas: nuo manęs priklauso trukdyti tau gyventi, kaip nori, nuo manęs priklauso paleisti tave, pažeminti. Jei panorėsiu, galėsi vėl sau džiūgaudamas ir neliesdamas kojomis žemės skriste skristi į Atėnus". (76) Ką tu sakai šitam žmogui, nusivedančiam tave į vergiją? Ką nurodai savo laisvės skelbėju? O gal, nė nepažiūrėjęs jam į akis, maldauji, liedamas žodžių srautą, kad tik paleistų? (77) Žmogau, tu turi eiti į kalėjimą džiūgaudamas, skubėdamas, aplenkdamas tave vedančius. Žiūrėk man, baisiausiai bijai gyventi Romoje, ilgiesi Helados. O kai prireiks numirti, gal ir tada ketini verkšlenti mums, kad jau nebepamatysi Atėnų, nebevaikštinėsi po Likėją[25]?

(78) Tai dėl šito išėjai iš namų? Tai dėl šito ieškojai galimybės susitikti su žmogumi, kuris tau padėtų? Ką padėtų? Mikliau spręsti silogizmus ar nuosekliai išvesti sąlyginių samprotavimų išvadą? Ir dėl tokios priežastėlės palikai brolį, tėvynę, draugus, namiškius, kad grįžtumei teišmokęs šitai? (79) Tad tu išėjai iš namų ne dėl ištvermės, ne dėl dvasios ramybės, ne tam, kad tapęs nepakenkiamas daugiau niekuo nebesiskųstumei, nieko nebe-

kaltintum, kad niekas tavęs nebeskriaustų ir kad šitaip išsaugotumei savo ryšius, nežinančius kliūčių? (80) Parsiveži šit kokių puikių prekių: silogizmų, kintančių ir sąlyginių samprotavimų! Ir jei tau patiks, sėdėdamas turguje pasikabink iškabą tarsi vaistų prekijas. (81) Argi nepradėsi tvirtinti neturįs nieko bendro su tuo, ką žinai ir išmokai, bijodamas pagarsinti teorines taisykles esant netinkamas? Ką blogo tau padarė filosofija? Kuo tave nuskriaudė Chrisipas, kad pats savo veikla rodai jo darbus esant bereikalingus? Argi tau neužteko ir tenykščio blogio, kiek su juo susidurdavai, kad liūdėtum bei kentėtum ir neišvažiuodamas iš namų? Dar įsigijai jo papildomai? (82) Jeigu vėl įsitaisysi naujų bičiulių ir draugų, bus dar daugiau priežasčių aimanuoti, vėl persikėlus į kitą vietą. Tai kam tu gyveni? Kad labiau persiimtumei liūdesiu, kuris daro tave nelaimingą? O dar man vadini šitai meile artimiesiems! (83) Kokia čia artimųjų meilė, žmogau? Jeigu ji – gėris, tai negali būti ir blogio priežastis, o jei blogis – tai ko man dėl jos kvaršini galvą? Ašai gimęs savo gėriui, o blogiui – nesu gimęs!

(84) Tad kaip šičia reikia gudintis? Pirmiausia, svarbiausia, opiausia ir, taip sakant, pradžių pradžia: vos pajutęs prieraišumą, suprask, kad jį junti ne kažkam, ko negalima iš tavęs atimti, o tarsi moliniam puodui, stiklo taurei; ir neužmiršk neprarasti dvasios ramybės, kai tai iš tavęs atims. (85) Taip ir čia: bučiuodamas savo vaikelį, brolį, draugą, niekada neduok visiškos valios vaizdiniui ir neleisk

pakilti džiaugsmui, kiek jis nori, bet vis tramdyk juos, trukdyk jiems; kaip kad stovintieji už triumfatorių vis primena šiuos esant žmones[26], (86) panašiai ir tu vis primink sau, kad myli mirtingą žmogų, – myli tai, kas tau nepriklauso. Šitai tau duota tik dabartiniam laiko tarpsniui, tai galima lengvai iš tavęs atimti; duota ne nuolat turėti, o kaip figa, kaip vynuogių kekė – tam tikram metų laikui; esi kvailas, jei užsimanai jų pavalgyti žiemą. (87) Taip pat ir ilgėdamasis sūnaus ar draugo, kai tau neduota juos matyti, žinok: žiemą užsimanei figos. Juk ką reiškia žiema figai, tą patį reiškia kiekviena iš visumos išplaukianti aplinkybė dalykams, kurie, jai esant, gali būti atimami. (88) Todėl bet kuo džiaugdamasis pasitelk priešingus vaizdinius. Kas čia blogo, jei bučiuodamas vaikutį šnabždi sau: „Rytoj tu mirsi“, arba apie draugą: „Rytoj arba tu iškeliausi, arba aš, ir mes niekada daugiau nebepasimatysime“?

– (89) Bet juk tai piktžodžiavimas prieš dievus?

– Piktžodžiavimas būna ir kai kurie užkeikimai, tačiau jei padeda, nekreipiu į tai dėmesio, – kad tik padėtų. Tai tu piktžodžiavimu vadini kažką kita, o ne tai, kas reiškia blogį? (90) Piktžodžiavimas yra silpnadvasiškumas, piktžodžiavimas – nekilnumas, skausmas, liūdesys, begėdystė: šitie žodžiai yra piktžodžiavimas. Nors, žinoma, nereikia pernelyg bijoti ir juos ištarti, stengiantis apsisaugoti nuo jais nusakomų darbų. (91) O tu man piktžodžiavimu vadini žodį, reiškiantį kažkokį gamtos reiškinį? Tai va-

dink piktžodžiavimu ir javapjūtę: juk tai javų žūtis! Javų, bet ne pasaulio. Vadink piktžodžiavimu ir lapų kritimą, ir tai, kad iš figų padaromas inžyras, o iš vynuogių – razinos. (92) Juk visa tai yra vienų dalykų pavirtimas kitais: ne žūtis, o tam tikra nustatyta tvarka ir rikiuotė. (93) Štai ką reiškia iškeliavimas – tai tėra nereikšmingas pasikeitimas. Štai ką reiškia mirtis: tai yra šiek tiek reikšmingesnis pasikeitimas – esančio dabar pavirtimas ne iš viso nesančiu, o nesančiu dabar.

– (94) Tad manęs jau niekada nebebus?

– Nebebus. Užtat bus kažkas kita, ko tuo metu reikės pasauliui. Juk ir tu gimei ne kai panorėjai, bet kai šito prireikė pasauliui.

(95) Todėl dorybingas žmogus, atmindamas, kas jis yra, iš kur atėjo ir kieno sukurtas, rūpinasi vien atlikti savo pareigą savojoje vietoje, dorai ir visiškai paklusdamas dievui. <...>

(103) Šituo vadovaukis dieną naktį: apie tai rašyk, apie tai skaityk, apie tai kalbėk; kalbėk pats sau, kalbėk kitam: „Ar tu negali man niekuo šičia padėti?“ Ir vėl iš naujo kreipkis į vieną, kreipkis į kitą. (104) Paskui, jei atsitiktų koks vadinamųjų nepageidaujamų dalykų, iš karto tau bus lengviau, nes tai nebus netikėta. (105) Juk visais atvejais didūs yra žodžiai: „Žinojau, kad pagimdžiau mirtingąjį“[27]. Taip pat tu sakysi: „Žinojau esąs mirtingas“, „Žinojau, kad reiks iškeliauti iš namų“, „Žinojau, kad galiu būti ištremtas“, „Žinojau, kad galiu būti nuvestas į kalėjimą“. (106) Paskui, jei atkreipsi dė-

mesį į save patį ir pasižiūrėsi, kokiai sričiai priklauso atsitikęs dalykas, tučtuojau atsiminsi: „Tai iš ten, kur yra nuo laisvos valios nepriklausantys dalykai, kas ne mano; tad kas man darbo?“ (107) Ir pagaliau svarbiausia: „O kas tai pasiuntė?“ Princepsas ar pretorius, polis, polio įstatymas. „Tad duok šen: juk visada visur turiu klausyti įstatymo“. (108) Paskui, kai tave ims graužti vaizduotė (juk tai nuo tavęs nepriklauso), kovok su ja protu, pergalėk ją, neleisk, kad jį sutvirtėtų ir vestų tave pirmyn prie visko, kas papuola, piešdama ką nori ir kaip nori. (109) Būdamas Giarose[28] nesivaizduok laiko, praleisto Romoje: kiek ten begyvenant būta džiaugsmų, kiek jų dar būtų, jeigu sugrįžtum; tačiau būdamas tenai įtempk pajėgas, kiek jų reikia gyvenančiam Giarose, kad ir ten gyventi užtektų ištvermės. Taip pat būdamas Romoje nepiešk vaizduotėje gyvenimo Atėnuose, rūpinkis vien tenykščiu gyvenimu.

(110) Paskui visus kitus džiaugsmus pakeisk tuo, kurį teikia supratimas, jog paklūsti dievui, jog ne žodžiais, o darbais atlieki viską, ką privalo atlikti dorybingas žmogus. <...>

(115) Šitai visada turėdamas savo žinioje, lavindamasis šičia vienas pats ir vadovaudamasis šituo, niekada nebūsi reikalingas niekieno pagalbos, palaikymo. (116) Ir gėda juk ne neturėti valgyti, bet neturėti pakankamai proto, kad nereikėtų bijoti, liūdėti. (117) O kartą pasiekus būseną, kai nebėra liūdesio ir baimės, – argi bebus tau nors vienas tiro-

nas ar asmens sargybinis, cezario patikėtiniai, ar bekels ėdantį pavydą kažkieno paskyrimas į pareigas ar ta proga atnašaujantieji aukas ant Kapitolijaus auspicijų metu, – tau, gavusiam šitokias aukštas pareigas iš Dzeuso? (118) Tiktai nevaikščiok pasipūtęs ir nesididžiuok jomis, o parodyk darbais. Ir net jei niekas nesužinos, pasitenkink tuo, kad esi doras ir laimingas.

XXV. Apie suklupusius siekiant užsibrėžto tikslo

(1) Peržiūrėk, kuriuos tikslų, užsibrėžtų pradžioje, jau pasiekei, kurių – ne, ir kaip juos pasiekei: kurių siekimą džiugu atsiminti, o kurių – nemalonu, ir, jeigu galima, dar kartą imkis tų, kurių siekdamas suklupai. (2) Juk nevalia atsitraukti žmonėms, kurie kovoja šią didžiulę kovą, nors ir gautų smūgių. (3) Juk ši kova – ne atletų imtynės ir ne daugiakovė, kur ir laimėjęs, ir pralaimėjęs gali būti labai vertinamas, tačiau abu gali būti ir mažai tevertinami: dievaži, abiem atvejais čia galima būti ir laimingu žmogumi, ir nelaimėliu. O šioji kova – už pačią sėkmę ir laimę. (4) Tai ką? Čionai, net jeigu jau būsime kartą atsitraukę, niekas mums nekliudo vėl kovoti, nereikia laukti, kol praeis ketveri metai ir bus kitos olimpinės žaidynės: vos tik atsigausi, susitvardysi ir vėl būsi pilnas troškimo kovoti, galima tučtuojau iš naujo pradėti kovą. Jeigu ir vėl atsitrauksi, bus galima susikauti dar kartą. Ir kai

pagaliau nugalėsi, būsi lyg ir nė karto neatsitraukęs. <...>

XXVI. Prieš tuos, kurie bijo neturto

(1) Tau ne gėda būti bailesniam ir niekingesniam už bėglius vergus? Kai jie bėga palikę šeimininkus, kokiomis žemėmis, kokiais tarnais pasikliauja? Argi ne pasičiupę menką nieką tik pirmosioms dienoms, o paskui blaškosi sausumoje ir jūroje, prasimanydami tai vieną, tai kitą būdą prasimaitinti? (2) Ir ar nors kartą bent vienas bėglys vergas mirė badu? O tu drebi, kad nebus iš ko pragyventi, naktimis nemiegi. (3) Vargšeli, ar tu toks aklas, kad nematai, kur veda kelias, kai trūksta duonos kąsnio? O kur jis veda? Į ten pat, kur ir drugys, kur ir ant galvos nukritęs akmuo, – į mirtį. Argi ne tu pats dažnai šnekėdavai apie tai draugams? Gal mažai skaitei apie šitai, mažai rašei? O kiek kartų gyreisi, kad į mirtį žiūri ramiai?

– (4) Taip, bet ir maniškiai alks ir skurs!

– Tai ką? Negi jų alkis veda kažkur kitur? Gal jiems į tenai kita pakalnė? Ar ne tas pats jų laukia apačioje? (5) Vadinasi, tu nenori nebijodamas jokio nepritekliaus ir skurdo žiūrėti į ten, kur reikia nusileisti ir turtingiesiems, ir užimantiems aukščiausias pareigas, ir netgi patiems karaliams bei tironams? Gal todėl, kad, jei šitaip pasitaikytų, tu būtum alkanas, o anie persprogę nuo nesuvirškinto maisto ir gėrimų? (6) Ar nors kartą tau teko matyti bent

vieną elgetą neseną? Nors vieną ne visiškai persenusį? Nors jie šąla dieną naktį, voliodamiesi ant plikos žemės, ir pavalgyti tegauna tik būtinų būtiniausią kąsnį, – vis vien sulaukia tokio amžiaus, kad, rodos, nebegali numirti; (7) o tu, sveikut sveikutėlis žmogus, turėdamas rankas ir kojas, šitaip baidaisi bado? Argi negali nešioti vandens, rašyti, auklėti vaikus, sargauti?

– Bet juk gėda ligi to nusiristi.

– Pirmiausia sužinok, kas yra gėda, ir tik tada sakykis mums esąs filosofas. O kolei kas, net jei kas kitas taip pavadintų, nepripažink to.

(8) Ar tavo gėda yra tai, ką ne tu esi padaręs, dėl ko nesi kaltas, kas tau paprasčiausiai pasitaikė kaip galvos skausmas, kaip karštinė? Jei tavo tėvai buvo skurdžiai arba kad ir turtingi, bet palikimą paskyrė kitiems, arba nors ir tebėra gyvi, bet tau niekuo nepadeda, – tu gėdiniesi? (9) Ar to mokeisi pas filosofus? Argi tu niekada negirdėjai: peiktina yra begėdystė, peiktinas tas, kuris vertas papeikimo? Kokį žmogų galima peikti už tai, kas jo neliečia, ko jis nė nepadarė? (10) Tad ar tu padarei savo tėvą tokį? O gal gali jį pataisyti? Ar tai tau duota? Tai ką? Ar turi norėti to, kas neduota, arba gėdytis, kai negauni to, kas neduota? (11) Tai tu, užsiimdamas filosofija, šitaip ir pratinaisi: žiūrėti tik iš kitų ir nieko nesitikėti pats iš savęs? (12) Tad štai ir aimanuok, dejuok, valgyk būgštaudamas, kad rytdienai nebeliks; drebėk dėl savo vergpalaikių, kad ko nepavogtų, kad nepabėgtų, kad nenumirtų. (13) Šitaip

ir gyvenk, niekada nenustodamas sniaukroti, – tu, kursai atėjai mokytis filosofijos vien dėl jos pavadinimo ir suteršei, kiek tai priklausė nuo tavęs, jos teorines taisykles, parodydamas, kad jos nereikalingos ir visiškai nenaudingos tiems, kurie jų mokosi. Tu niekad ir nesiekei ištvermės, dvasios ramybės, beaistriškumo. Už šitai tu nieko negarbinai, o už silogizmus – daugelį. Nė karto nepatikrinai nė vieno šių vaizdinių, prisimatuodamas sulig savim: „Sugebėsiu ar nesugebėsiu?“, „Ko man dar trūksta?“ (14) Bet, tarsi jau viskas būtų tavyje teisinga ir patikima, ėmeisi paskutinio klausimo apie tvirtybę. Ką tu nori turėti tvirtą? Bailumą, niekingumą, žavėjimąsi turčiais, netobulą linkimą, nesėkmingą grasą – šitų dalykų tverme tu rūpiniesi? <...>

(16) Tačiau tau rūpi sugebėti įrodyti. Ką? Rūpi, kad tavęs neišmuštų iš vėžių sofizmais. Iš kokių vėžių? (17) Pirmiau parodyk man, ką saugai, ką matuoji ir ką sveri; o paskui parodyk ir svarstykles bei matą. Arba: ar ilgai dar matuosi pelenus? (18) Argi ne šitai tau reikia įrodyti: kas padaro žmones laimingus, kas padeda sėkmingai tvarkyti reikalus? Nejaugi čia ne ta pati priežastis, dėl kurios, be to, žmonėms nebereikia ir niekuo skųstis, nieko kaltinti, – paklusti visumos tvarkai? Šitai tu man parodyk! <...>

(23) Bijai, kad būdamas nesveikas nebegalėsi gyventi. Iš tiesų pirmiausia pasižiūrėk, kaip gyvena sveiki žmonės: vergai, darbininkai, kaip gyvena tie, kurie rimtai užsiima filosofija, kaip gyveno Sokra-

tas (be to, su žmona ir vaikais), Diogenas, Kleantas, kuris ir mokėsi, ir nešiojo vandenį[29]. (24) Jei iš tikrųjų nori, visada ir turėsi tai bei gyvensi drąsiai pasitikėdamas. Kuo? Tuo, kuo tik ir galima drąsiai pasitikėti: garbingumu ir dar tuo, kam negalima kliudyti, ko negalima atimti, – tai yra savo laisva valia. (25) Tačiau kaipgi pasidarei toks nereikalingas ir nenaudingas, kad niekas nenori priimti tavęs į savo namus, niekas nenori pasirūpinti tavimi? Kiekvienas žmogus, radęs išmestą lauk bet kokį sveiką naudingą daiktą, pamanys, kad jis reikalingas, ir pasiims; o tavęs – niekas, kiekvienas laikys tave nuostoliu sau. (26) Šitaip tu negali net šuns ar gaidžio atstoti. Tad kam gi tau ir gyventi benorėti, kad tu toks?

(27) Ar nors vienas dorybingas žmogus bijo likti be duonos kąsnio? Be jo nelieka neregiai, nelieka luošiai, o dorybingas žmogus – pasiliks? Be samdytojo nelieka nei geras karys, nei darbininkas, nei batsiuvys; o geras žmogus – pasiliks? <...>

KETVIRTA KNYGA

1. Apie laisvę

(1) Laisvas tas, kas gyvena, kaip nori, kurio negalima priversti nei žodžiu, nei veiksmu, kuriam negalima trukdyti, kurio siekimai nežino kliūčių, linkimas – tik sėkmingas, grasa – be pralaimėjimų. (2) Tad kas gi nori gyventi klysdamas?

– Niekas.

– Kas nori gyventi apsirikdamas, klupdamas, neteisingas, nesivaldydamas, skųsdamasis likimu, žemas?

– Niekas.

– (3) Vadinasi, nė vienas netikęs žmogus negyvena taip, kaip nori, taigi ir nėra laisvas. (4) Kas nori gyventi liūdėdamas, baimindamasis, pavydėdamas, gailėdamasis, linkdamas ir negaudamas, grasydamasis ir klupdamas?

– Nė vienas.

– (5) Tai ar randame tarp netikusių žmonių nors vieną be liūdesio, be baimės, neklumpantį, nežinantį nesėkmės?

– Nė vieno.

– Vadinasi, nerandame ir laisvo žmogaus.

(6) Jeigu tai išgirs žmogus, dukart ėjęs konsulo pareigas, ir jei dar pridursi: „Tavęs tai visiškai neliečia, tu juk išminčius“, jis tau atleis. (7) O jei pasakysi teisybę: „Kalbant apie paties nevergiškumą, tai tu niekuo nesiskiri nuo triskart parduotų į vergiją“, be pylos, tau nieko daugiau ir nebeišeina laukti.

– (8) Kaip?! – sako. – Aš – vergas? Mano tėvas – laisvasis, motina – laisvoji; mano pirkėjas dar negimęs! Be to, aš – senatorius, cezario draugas, konsulavau, turiu daugybę vergų.

– (9) Visų pirma, mieliausias senatoriau, gal ir tavo tėvas, ir motina, ir senelis, ir visi iš eilės proseneliai buvo vergai tuo pačiu požiūriu kaip ir tu. (10) O jei pagaliau jie ir buvo laisvi, argi tai tave liečia? Tai kas, kad anie buvo prakilnūs, užtat tu niekingas? Anie bebaimiai, o tu bailys? Anie susitvardantys, o tu – vadžias paleidęs?

– (11) O kaip tai susiję, – klausia, – su šituo, su mano vergyste?

– Tai, kad kažką darai nenorėdamas, verčiamas, dejuodamas, – šitai, tavo manymu, neturi ryšio su vergyste?

– (12) Tebūnie šitaip, – sako. – Bet kas gi gali mane priversti? Nebent tik visų žmonių viešpats – cezaris.

– (13) Vadinasi, pats prisipažinai, jog turi vieną viešpatį. O kad jis viešpats visiems vienodai, – tegu

tai tavęs nė kiek neguodžia: žinok, tu – vergas dideliuose namuose. <...>

(15) Tačiau jei tau taip norisi, šitą cezarį palikime kol kas nuošalyje. Pasakyk man štai ką: ar niekada nebuvai įsimylėjęs? Nei merguželės, nei vaikšio – iš vergų ar laisvųjų?

– (16) O kas čia bendro su vergija ar laisve?

– (17) Ar nė karto tavo mylimoji neliepė daryti, ko pats nenorėjai? Ar niekada nepataikavai savo jaunučiukei vergei? Ar nė karto nebučiavai jos kojų? Nors jei kas nors būtų vertęs tave bučiuoti cezario kojas, – būtum palaikęs šitai įžūlumu ir nežabotos valdžios viršūne. (18) O kuo gi kitokia vergija? Ar nė karto nevykai naktį, kur nenorėjai? Ar nelaidei pinigų daugiau kaip buvai manęs? Ar apie jokį žmogų nekalbėjai verkšlendamas ir aimanuodamas? Ar nepasitaikė kentėti, kai tave barė, prieš pat nosį užtrenkė duris? <...>

(24) O pasižiūrėk, kai kalbame apie gyvius, kaip puikiai vartojame laisvės sąvoką. (25) Žmonės laiko narvuose prijaukintus liūtus, šeria, kai kas vežiojasi su savimi. O kas pasakys, kad šitas liūtas laisvas? Negi ne taip yra: kuo prabangesnis liūto gyvenimas, tuo vergiškesnis? Koks liūtas, mokėdamas jausti ir protauti, panorėtų būti vienu tokių? (26) Nagi štai šitie paukštukai, sugauti ir laikomi uždaryti, kiek prisikenčia, mėgindami pabėgti? Kai kurie jų geriau miršta badu, negu pasilieka šitaip gyventi. (27) O tie, kurie ir išlieka gyvi, baisiai sunkiai viską pakelia, geibsta ir vos tik suranda kokį plyšelį –

išskrenda. Taip smarkiai jie linksta prie įgimtos laisvės: būti savarankiškiems ir nekliudomiems. (28) Kuo tau čia bloga? „Ką tu pliauški? Aš gimiau skraidyti, kur noriu, gyventi po atviru dangumi, giedoti, kai norisi. Tu visa tai iš manęs atimi ir dar klausi, kuo man bloga?“

(29) Todėl laisvais vadiname tik tuos, kurie nepakelia nelaisvės; sugauti iš karto miršta – taip jie pabėga. (30) Tą patį kažkur sako ir Diogenas: tėra viena galimybė laisvei pasiekti – lengvai sutikti mirtį. Jis rašo persų karaliui:

– Atėniečių pavergti tu negali; juos ne labiau, – sako, – pavergsi negu žuvis.

– (31) Ką? Negi aš nepaimsiu jų į savo rankas?

– Jei paimsi, – sako, – palikę tave, tučtuojau išeis tarsi žuvys. Juk jos vos sugautos miršta. Jei mirs ir į nelaisvę paimti atėniečiai, – kiek tau naudos iš tavo karinio pasirengimo[1]?

(32) Štai koks žodis laisvo žmogaus, rūpestingai ištyrinėjusio klausimą, bei, kaip ir turi būti, suradusio jo esmę. O jei ieškai ne ten, kur ta esmė yra, nieko nuostabaus, kad jos niekada ir nesurandi.

(33) Vergas iš širdies maldauja paleisti jį į laisvę. Kodėl? Manote, todėl, kad trokšte trokšta atiduoti pinigus dvidešimtininkams[2]? Ne, įsivaizduoja, kad ligi šiol jam trukdoma, nėra ramybės dėl to, kad nėra paleistas į laisvę. (34) „Jeigu mane paleis, – sako jis, – iš karto pasidarau ramus, į nieką nekreipiu dėmesio, kaip lygus su lygiais šnekuosi su visais, keliauju, kur noriu, grįžtu, iš kur noriu ir

į kur noriu". (35) Ir šit jis paleidžiamas į laisvę. Tučtuojau, neturėdamas iš ko pavalgyti, ieško prie ko prisigerinus, pas ką papietavus. Paskui užsidirba duoną savo rankomis ir baisiausiai vargsta; kad ir susiradęs kokias ėdžias, jau yra patekęs į daug sunkesnę vergovę, nei buvo anksčiau; (36) arba, net jei ir praturtėja, būdamas nepraprusęs, ligi ausų įsimyli mergšelę ir nerasdamas atsako virkauja, ilgisi vergijos. (37) „Ir kuo gi man buvo bloga? Kitas mane rengė, kitas mane avė, kitas maitino, kitas slaugė, kai sirgau, o aš tiek ten jam ir tetarnavau. O dabar vargšas kiek kenčiu, vietoj vieno šeimininko vergaudamas daugeliui? (38) Tačiau, – kalba jis, – jei gausiu žiedą[3], tada tai gyvensiu ramių ramiausiai ir laimingiausiai". Pirmiausia, kad gautų, kenčia, ko ir yra užsitarnavęs. Paskui, kai gauna, – vėl tas pats. (39) Štai sako: „Jeigu teks dalyvauti karo žygyje, išvengsiu visų savo dabartinių nelaimių". Dalyvauja, kenčia, kaip ir reikia nenaudėliui, tačiau vis vien reikalauja antro žygio ir trečio. (40) Paskui, kai jo pastangos pagaliau apvainikuojamos ir jis tampa senatoriumi[4], štai tada jis tampa vergu, dalyvaujančiu susirinkimuose, tada vergauja pačia gražiausia, pačia puikiausia vergove. <...>

(46) Juk ko trokšta kiekvienas žmogus? Būti ištvermingas, laimingas, daryti ką panorėjęs, kad jam nekliudytų, neprievartautų jojo. Tad ar tapus cezario draugu jam nebekliudoma, nebėra prievartos, ar jis tampa ištvermingas, ramus? Ko mums pasiklausti? Kas mums tikriau pasakys nei tas, kuris jau yra

tapęs tokiu draugu? (47) Išeik į vidurį ir pasakyk mums, kada ramiau miegojai – dabar ar prieš pasidarydamas cezario draugu? Tučtuojau išgirsti atsakymą: „Tegu tave dievai, liaukis tyčiojęsis iš mano dalios! Argi nežinai, kaip aš, vargšas, kenčiu? Pas mane ateina ne miegas, bet kitas žmogus ir sakosi jau pabudęs, jau išeinąs – ir blaškaisi, ir rūpiniesi“. (48) Na, o kada tu pietaudavai su didesniu malonumu – anksčiau ar dabar? Pasiklausyk, ką jis kalba ir apie tai: jei jo nepakviečia, kankinasi, jei pakviečia, pietauja kaip vergas pas šeimininką, visą laiką galvodamas: „Kad tik nepasakyčiau kokios kvailystės, kad tik nepadaryčiau ko nors ne taip“. Ir ko, manai, baiminasi? Kad jo neišplaktų rykštėmis kaip vergo? Kur jam tokia garbė! Kaip ir pritinka dideliam žmogui, cezario draugui, jis baiminasi, kad tik išsaugojus galvą ant pečių. <...>

(51) Tad jeigu nei vadinamieji karaliai, nei karalių draugai negyvena taip, kaip nori, tai kas gi bėra laisvas?

– Ieškok ir rasi. Juk tau prigimties duota mokėti surasti teisybę. O jei pats negali, remdamasis vien prigimtimi, užčiuopti nuoseklumo, pasiklausyk radusiųjų. (52) Ką jie sako? Ar manai, kad laisvė yra gėris?

– Pats didžiausias.

– Tad ar gali kas, gavęs didžiausią gėrį, būti nelaimingas ar blogai gyventi?

– Ne.

– Vadinasi, pamatęs kiekvieną nelaimingą, neturintį ramybės, kenčiantį žmogų, drąsiai sakai, kad jis nėra laisvas?

– Sakau.

– (53) Vadinasi, mes jau palikome nuošalyje pirkimą-pardavimą ir panašius sandėrius laisvei įsigyti. Juk jei teisingai padarei sutikdamas su šituo, tai nei didysis karalius nėra laisvas, nei konsulas, nei dukart buvęs konsulu?

– Tebūnie taip.

– (54) Atsakyk man dar į šitai: ar tau atrodo, kad laisvė yra kažkas didaus, prakilnaus, svarbaus?

– O kaipgi kitaip?

– Tad ar įmanoma, kad žmogus, pasiekęs šį didelį, svarbų, prakilnų dalyką, būtų žemas?

– Neįmanoma.

– (55) Tad kai matai žmogų, priklausomą nuo kito ar pataikaujantį, nors pats yra priešingos nuomonės, drąsiai sakyk, kad ir šitas žmogus nėra laisvas; ir ne tik tada, kai jis tai daro dėl pietukų, bet ir dėl provincijos, konsulo vietos. Tik pirmuosius, kurie šitaip elgiasi dėl mažų dalykų, vadink mažvergiais, o antruosius (to jie visiškai yra užsitarnavę!) – didžvergiais.

– Ir šitai lai būna.

– (56) O ar manai, kad laisvė yra kažkas savarankiško ir nepriklausomo?

– Kaipgi kitaip?

– Vadinasi, apie žmogų, kuriam galima kliudyti ir kurį galima prievartauti, drąsiai sakyk, kad jis nėra laisvas. <...>

(86) Tad kaip sugriaunama tvirtovė? Ne geležim ir ne ugnimi, o nuomonėmis. Juk sunaikindami mieste esančią tvirtovę, nejaugi kartu sunaikiname ir karštinės tvirtovę, nejaugi sunaikiname ir gražių moteriškaičių tvirtovę, nejaugi, trumpai sakant, sunaikiname tvirtovę, esančią mumyse, ir nuverčiame mumyse esančius tironus, kurie mus valdo diena iš dienos – kartais tie patys, o kartais vis nauji? (87) O kaip tik nuo čia reikia pradėti, čionai sunaikinti tvirtovę, nuversti tironus: atsisakyti kūnpalaikio, jo dalių, sugebėjimų, turto, šlovės, postų, garbės ženklų, vaikų, brolių, draugų – laikyti visa tai svetimu. (88) Ir jeigu štai iš šičia bus išvyti tironai, kam gi man begriauti tvirtovę dėl savęs paties? Juk ji stovi – o ką man daro? Kam man bevyti asmens sargybinius? Iš tiesų, kaip juos juntu? Jų rykštės, ietys ir kardai skirti kitiems. (89) O man niekada niekas nei trukdė, kai ko nors norėjau, nei prievartavo, kai nenorėjau. Ir kaip jie galėtų šitai padaryti? Savo siekimą esu suderinęs su dievu. Jis nori, kad sirgčiau karštine, – ir aš noriu. Jis nori, kad kažko siekčiau, – ir aš noriu. Jis nori, kad turėčiau linkimą, – ir aš noriu. Jis nori, kad kažko pasiekčiau, – ir aš noriu. Jis nenori – nenoriu ir aš. (90) Tad mirti – aš noriu. Tad būti kankinamas – aš noriu. Kas gi prieš mano nuomonę begali sukliudyti man ar priversti mane? Ne labiau kaip Dzeusą. <...>

(111) Štai prie šito reikia pratintis nuo ryto ligi vakaro, pradedant nuo mažmožių, nuo pačių trapiausių dalykų: molinio puodo, taurės. Paskui per-

eiti prie chitonpalaikio, šunėko, kuino, dirvonėlio. Dar paskui – prie savęs paties: kūno, kūno dalių, vaikų, žmonos, brolių. (112) Apžiūrėjęs iš visų pusių, mesk šalin nuo savęs. Apšvarink savo nuomones: ar nėra prilipę, kas ne tavo, ar nėra priaugę, kas atšokdamas nuo tavęs suteiktų kančių? (113) Ir kasdien lavindamasis kaip tenai, gimnazijoje, nekalbėk, kad užsiimi filosofija (tarki, kad šis žodis yra griozdiškas). Sakyk, kad atstovauji savo išlaisvintojui. Juk kaip tik tai yra tikroji laisvė. (114) Štai šitokią laisvę gavo Diogenas iš Antisteno ir kalbėjo, kad jo jau niekas nebegalįs dar kartą pavergti. (115) Todėl kaip jis elgėsi su piratais, patekęs į nelaisvę? Nejaugi nors vieną jų pavadino šeimininku? Turiu galvoje ne pavadinimą: nes ne žodžio bijau, o jausmo, iš kurio kildinamas žodis. Kaip peikė juos už tai, kad prastai maitino belaisvius[5]! (116) Kaip elgėsi parduodamas – negi ieškojo sau šeimininko? Ne – vergo[6]! O kaip parduotas elgėsi su šeimininku? Tučtuojau ėmė jam sakyti, kad ne taip reikia rengtis, ne taip kirptis, apie jo sūnus – kaip jie turi gyventi. <...>

(128) Nagi išvardykime, kur mes priėjome prie bendros nuomonės. Laisvas žmogus yra tas, kuriam negalima trukdyti ir kuris naudojasi turima nuosavybe savo nuožiūra. O tas, kuriam galima trukdyti, kliudyti, kurį galima priversti, prieš jo norą įstumti į kokią nors bėdą, – yra vergas. (129) Kam negalima trukdyti? Žmogui, nenorinčiam nieko svetimo. O kas yra svetima? Kas nepriklauso nuo mūsų –

nepriklauso nei turėti, nei neturėti, nei pakeisti. (130) Vadinasi, kūnas – svetima, jo dalys – svetima, turtas – svetima. Tad jeigu nors prie vieno šitų dalykų prisiriši kaip prie nuosavo, būsi nubaustas, kaip ir pridera žmogui, besigviešiančiam svetimo. <...>

(152) Diogenas buvo laisvas. Iš kur tatai? Ne todėl, kad buvo iš laisvųjų (nes taip nė nebuvo), bet kad pats buvo laisvas: atėmė iš vergovės visas galimybes stverti jį, ir pasidarė neįmanoma rasti prie jo prieigą, už ko griebti, norint pavergti. (153) Nuo jo viską buvo lengva nuimti, viskas vos vos tekybojo. Jei būtum nusitvėręs už jo turto, veikiau būtų jo atsisakęs negu dėl jo sekęs tau iš paskos. Jei už kojos – būtų palikęs koją, jei už kūno – būtų palikęs visą kūną, jei už namiškių, draugų, tėvynės – tuo pačiu būtų pasibaigę. Jis žinojo, iš kur tai gavo, iš ko ir su kokiomis sąlygomis. (154) O tikrųjų savo prosenelių – dievų – ir tikrosios tėvynės[7] niekada nebuvo palikęs ir nebūtų niekam nusileidęs tikėjimu jais bei paklusnumu jiems, ir niekas nebūtų ramiau už jį pasitikęs mirtį dėl tos tėvynės. (155) Juk jis niekada nesistengė pasirodyti kažką darąs visumos labui, bet atmindavo, kad kiekvienas vyksmas eina iš tenai, dėl jos yra daromas, paliepus jos tvarkytojui. Štai todėl pasižiūrėk, ką jis patsai kalba ir rašo: (156) „Tik todėl, – sako, – tau, Diogenai, galima kalbėtis, kaip nori, ir su persų didžiuoju karaliumi, ir su spartiečių karaliumi Archidamu“. (157) Argi todėl, kad jis buvo iš laisvųjų? Argi visi atėniečiai, visi spartiečiai ir korintiečiai nebuvo iš

vergų, jei negalėjo kalbėti su jais, kaip panorėję, bet bijojo ir gerinosi? (158) Tad kodėl gi, – sako, – galima? „Todėl, kad šito kūnpalaikio nelaikau savu, kad nieko nesu reikalingas, kad įstatymas, ir niekas daugiau, man yra viskas“. Štai kas leido jam būti laisvam!

(159) Ir kad nepamanytum, jog kaip pavyzdį pateikiu žmogų, nesuvaržytą aplinkybių, neturėjusį nei žmonos, nei vaikų, nei tėvynės, nei draugų, nei giminaičių, per kuriuos galėjo ir neišlikti toks tiesus ir neplėšomas į visas puses, paimk Sokratą ir pasižiūrėk į jį, turėjusį ir žmoną, ir vaikų (turėjo, bet kaip svetimus), tėvynę – kiek pridera ir kaip pridera, draugų, giminaičių, žinojusį, kad visa tai pavaldu įstatymui, ir noriai paklusdavusį šitam įstatymui. (160) Todėl, kai reikėjo eiti į karo žygį[8], ėjo pirmas, sutiko pavojus, visiškai negailėdamas savęs. O kai tironai pasiuntė jį atvesti Leontą[9], laikydamas šį uždavinį gėdingu, nė nemanė tai daryti, nors žinojo, kad, galimas daiktas, už šitai reikės mirti. (161) Jam visai nebuvo svarbu. Mat norėjo išsaugoti kažką kita: ne kūnpalaikį, bet garbingą, kuklų žmogų. Štai šito neįmanoma atimti ir pavergti! (162) Paskui, kai reikėjo ginti savo gyvybę teisme, argi jis elgėsi kaip žmogus, turintis vaikų, turintis žmoną? Jo elgesys buvo toks, tarsi būtų pats sau vienas. O ką, kaip jis elgėsi, kai reikėjo išgerti nuodų? (163) Kai dar galėjo būti išgelbėtas ir kai Kritonas įkalbinėjo: „Išeik dėl savo vaikų“, – ką jis pasakė? Ar pamanė, kad tai Hermio dovana[10]? Iš kur?

Jis paisė vien tik doros, o į kitką nė nežiūrėjo, apie kitką nė negalvojo. Mat jis norėjo, – sakėsi, – išsergėti ne kūnpalaikį, o tai, ką teisingumas didina ir gelbsti, o neteisingumas – silpnina ir naikina. <...> (167) O jeigu ten būtume buvę aš ir tu, tučtuojau būtume griebęsi filosofuoti, kad „neteisingiems žmonėms reikia atsakyti tuo pačiu", ir pridūrę: „Išsigelbėjęs būsiu naudingas daugybei žmonių, o numiręs – niekam", būtumėm pabėgę, net jei ir būtų reikėję urvu pralįsti. (168) Ir kaip tada bent vienam žmogui būtume buvę naudingi? Juk kas būtų atsitikę mūsų teisingumui? Jei, sakysime, vien savo egzistavimu būtume naudingi, tai ar ne daug naudingesni žmonėms būtume mirdami kada reikia ir kaip reikia? (169) Ir nūnai, kada Sokratas yra miręs, nė kiek ne mažesnis, priešingai, daug naudingesnis žmonėms atsiminimas apie tai, ką jis darė ir kalbėjo, kol gyveno.

(170) Štai prie šito pratinkis: prie šitų nuomonių, prie šitų žodžių, į šituos pavyzdžius žiūrėk, jei nori būti laisvas, jei trokšti laisvės taip smarkiai, kiek ji yra verta. (171) Ir kas nuostabaus, kad tokį didų dalyką perki šitaip brangiai? Dėl to, kas vadinama laisve, vieni kariasi, kiti susidegina, o būna, kad žūva ir ištisi miestai. <...> (174) Juk tu sužinosi iš praktikos, kad tai tiesa: ką žmonės brangina ir dėl ko stengiasi, virsta beverčiais dalykais, vos tik jie tatai gauna. O žmonės, kurie dar nėra šito pasiekę, vaizduojasi, kad, gavus tai, atiteks ir visos kitos gėrybės. Paskui, kai tatai įsigyja, – toks pat degi-

mas, toks pat blaškymasis, nepasitenkinimas, troškimas neturimo. (175) Juk laisvė pasiekiama ne išsipildant troškimams, o nugalint troškimus. (176) Ir kad sužinotumei, jog visa tai tiesa, kaip anksčiau stengeisi dėl anų dalykų, nukreipk visas jėgas į šitai: nemiegok naktų, kad susidarytum nuomones, teikiančias žmogui laisvę, derinkis ne prie sukriošusio turčiaus, o prie filosofo, jojo slenkstį mink – ateidamas šičia, gėdos neužsitrauksi ir neišeisi tuščias, negavęs naudos, jeigu kreipsies, kaip pridera. O jei ir ne, tai nors pabandyk: bandyti – ne gėda!

II. Apie bendravimą

(1) Visų pirma tau reikia atkreipti dėmesį kaip tik į šį klausimą, būtent – niekada nebendrauk nė su vienu ankstesniųjų draugų ir bičiulių taip, kad nusiristumei ligi jo lygio; o jei ne – prarasi save. (2) O jeigu tau staiga kiltų mintis: „Aš atrodysiu jam negeras, ir jis į mane žiūrės kaip ir anksčiau", atmink, kad veltui nieko nebūna ir neįmanoma nedarant šito būti tuo, kuo buvai kadaise. (3) Todėl pasirink: ar nori būti taip pat jų mylimas kaip anksčiau, pats būdamas toks, koks buvai, ar būdamas geresnis nei anksčiau nesulaukti ankstesniosios meilės? (4) O jei geriau šitai, tuojau pat su tuo sutik, ir lai tavęs nebetrikdo kitokie svarstymai. Juk niekas, elgdamasis dvejopai, negali tobulėti; ir jei iš visko pasirinkai šitai, jei nori pasiskirti tik šitam, šitai lavinti – viso kito atsisakyk. (5) O jeigu ne, šis

dvejopumas veiks ir viena, ir kita: nei tobulėsi kaip reikiant, nei begausi tai, ką turėjai anksčiau. <...>

IV. Prieš tuos, kurie pernelyg stengiasi ramiai gyventi

(1) Atmink, kad ne tik posto, turto troškimas daro žmones žemus ir priklausomus nuo kitų, bet ir ramybės, laisvo laiko, persikėlimo į kitą vietą, mokslingumo troškimas veikia panašiai. Trumpai sakant, kad ir koks būtų išorinio pasaulio dalykas, garbstyti jį – reiškia priklausyti nuo kitų žmonių. (2) Tad koks skirtumas – trokšti valdžios ar trokšti neturėti su ja nieko bendro? Koks skirtumas – trokšti posto arba trokšti nebūti paskirtam į postą? Koks skirtumas – kalbėti: „Prasti mano reikalai, nieko negaliu dirbti – esu mirtinai įnikęs į knygas“ ar: „Prasti mano reikalai – neturiu kada nė knygos paskaityti“? (3) Juk kaip sveikinimo šūksniai ir postai yra išoriniai ir nepriklausantys nuo mūsų laisvos valios dalykai, taip ir knyga. (4) Arba: dėl ko nori ją perskaityti? Pasakyk man! Jei galutinis tikslas – tik pasirodyti ar kažką sužinoti, – esi tuščias nelaimėlis. O jeigu kreipi visa tai į tinkamą tikslą, tai kas gi jis yra, jei ne ramybė? O jei skaitymas tau nesuteikia ramybės, kokia nauda iš jo?

– (5) Teikia, – sako, – todėl ir esu nepatenkintas, kad nebėra kada paskaityti.

– Ir kokia čia šitoji ramybė, kurią gali trikdyti kiekvienas atsitiktinumas, – nė nesakau, cezaris ar

cezario draugas, bet – ir varnas, fleitininkas, karštinė, tūkstančiai dalykų? O ramybei niekas taip nebūdinga kaip pastovumas ir netrikdomumas. <...>

(29) Tujen atmink tik bendruosius principus: „Kas mano, kas ne mano? Kas man duota? Ko nori dievas, kad nūnai daryčiau, ir ko nenori?" (30) Visai neseniai jis norėjo, kad turėtumei laisvo laiko, kalbėtumeisi su savimi, rašytumei apie tai, skaitytumei, klausytumei, ruoštumeisi – šitam turėjai pakankamai gražaus laiko. Dabar jis tau sako: „Jau eik į kovą, parodyk mums, ko išmokai, kaip užsigrūdinai. Kiek treniruosies sau vienas? Jau pats laikas tau sužinoti, ar esi iš pergalės vertų atletų, ar iš tų, kurie vaikšto po pasaulį, visur pralaimėdami". <...>

(35) Jei nors kartą pasakysi: „Kada galima vykti į Atėnus?" – tu žuvęs. Juk neišvengiamai šitas linkimas vykti padarys tave nelaimingą, jei neišsipildys, o jei išsipildys – padarys tuščią, besikeliantį į aukštybes dėl to, kuo puikuotis nedera. Ir vėl: jei sutiksi kliūčių, būsi nelaimingas, patirdamas nesėkmę ten, kur nenori. Todėl mesk visa tai. (36) „Puikūs Atėnai"...

Bet daug puikiau – būti laimingam, neturėti aistrų, būti nesudrumstos dvasios, nepriklausomam nuo nieko savo reikaluose. <...>

(39) Į ramybę tėra vienas kelias (šituo vadovaukis nuo pat ankstaus ryto, per dieną, per naktį): atsisakyti to, kas nepriklauso nuo laisvos valios, nė vieno tokių dalykų nelaikyti savu, perduoti rūpini-

mąsi jais demonui[11], likimui – juk ir Dzeusas taip padarė. (40) O pačiam atsiduoti vien tiktai šitam – savasčiai, kuri yra nekliudoma: ir skaityti, kreipiant skaitymą į šitą tikslą, ir rašyti, ir klausyti. (41) Todėl negaliu pavadinti darbštuoliu žmogaus, apie kurį tesu girdėjęs, kad jis skaito ar rašo, netgi jei kas pridurtų, kad ištisomis naktimis. Niekada to nepasakysiu, kol nesužinosiu, į kokį tikslą nukreipta ši veikla. Juk ir tu nevadini darbštuoliu to, kas nemiega naktų dėl mergiščios; tad ir aš nevadinsiu! (42) Jei tai daro norėdamas pasigarsinti, vadinu jį garbėtroška, jei dėl pinigų – piniggaudžiu, tik jau ne darbštuoliu. (43) Vien kai žmogus nukreipia pastangas į nuosavą vidinį vadovą, kad turėtų ir užlaikytų jį pagal prigimtį, tik tada vadinu jį darbštuoliu. Taigi niekada nei girkite, nei peikite už bendrąsias ypatybes, o tik – už nuomones. Juk kaip tik josios yra būdingos kiekvieno žmogaus ypatybės, tik josios padaro darbus gėdingus ar gražius. <...>

V. Prieš vaidininkus ir sužvėrėjusiuosius

(1) Dorybingas žmogus ir pats su niekuo nesivaidija, ir pagal išgales neleidžia vaidytis kitam. (2) Šičia, kaip ir kituose dalykuose, pavyzdys mums yra gyvenimas Sokrato, kuris ne tik pats visur vengė vaidų, bet ir kitiems neleisdavo vaidytis. <...> (4) Mat labai gerai žinojo, kad niekas netvarko kito

žmogaus vidinio vadovo. Todėl nieko kito nenorėjo, tik savasties. (5) O ką tai reiškia? Ne tai, kad kažką priversti elgtis pagal savo prigimtį (šitai yra svetima), o tai, kad tuo metu, kai kiti užsiima, kaip jiems rodosi, savais darbais, tu, nuolat laikydamasis prigimties, užsiimi tiktai savais reikalais, nors ir anie elgtųsi pagal prigimtį. (6) Juk kaip tik tai visada yra dorybingo žmogaus tikslas. Tapti pretoriumi? Ne. Bet jeigu tai skirta, tad – esant šiai medžiagai išsaugoti savo vidinį vadovą. Tuoktis? Ne. Bet jei likta vesti, tai – esant šiai medžiagai išsaugoti save patį, besilaikantį prigimties. (7) Jei jis nori, kad sūnus ar žmona neklystų, vadinasi, trokšta, kad svetima nebūtų svetima. O lavinimasis kaip tik ir yra: išmokti skirti, kas yra sava ir kas svetima. <...>

(11) Kaimynas apmėtė akmenimis. Tai negi čia tu prasikaltai? Bet jis viską išdaužė namuose. Tad tu esi rakandėlis? Ne! Tu esi valios laisvė. (12) O kas tau duota prieš kitų prasikaltimus? Gal kandžiotis kaip vilkui ir savo ruožtu dar smarkiau apmėtyti akmenimis kitus? Tačiau jei nori surasti, kas tau duota kaip žmogui, pasidairyk po savo saugyklą, pasižiūrėk, kokius sugebėjimus turėdamas esi atėjęs. Nejaugi žvėriškumą? Negi kerštingumą? (13) Kada arklys pasidaro vargulys? Kai netenka įgimtų sugebėjimų: kai nebegali bėgti, o ne kukuoti. O šuo? Kai nemoka skraidyti? Ne, kai uosti nebegali. (14) Nejaugi ne taip pat ir žmogus: nelaimingas ne tas, kuris negali smaugti liūtų[12] ir apkabinti statulų[13] (nesgi ne šituos sugebėjimus iš prigimties turė-

damas yra atėjęs), o tas, kuris pragaišino palankumą, garbingumą. <...>

(30) Kiekvieno žmogaus prigimtis ta pati: siekti gėrio, vengti blogio. Kas atima pirmąjį dalyką ir įstumia į jo priešingybę, yra laikomas priešu, klastūnu, net jei ir būtų brolis, sūnus ar tėvas. (31) Juk nėra didesnės giminės už gėrį. Vadinasi, jeigu gėrio ir blogio ieškoma kraujo giminystėje, tai nei tėvas nėra draugas saviems sūnums, nei brolis broliui: visur knibžda priešai, klastūnai, skundikai. (32) Ir vien valios laisvė, jei tik ji yra tokia, kokia turi būti, – vienintelis gėris, o jei nėra tokia, – vienintelis blogis. Tai ko čia dar ginčytis ir bartis? Dėl ko? Dėl to, kas mūsų visiškai neliečia? Su kuo? Su nieko neišmanančiais, nelaimėliais, su klystančiais svarbiausiuose dalykuose?

(33) Atmindamas šitai, Sokratas gyveno savo namuose, pakančiai elgdamasis su pikčiurna žmona, nedėkingu sūnumi[14]. Kokia prasme ji buvo pikčiurna? Pildavo jam ant galvos pamazgas kada užsimanius, trypdavo papločius. Tai man visai nesvarbu, jei esu nusistatęs, kad tai manęs neliečia. (34) O štai šitai – mano reikalas, ir jei šičia kažko noriu, nesukliudys nei tironas, nei patvaldys, nei minios žmonių – man, vienam prieš visus, nei galingesnis – silpnesniam: nesgi tai dievo duota nekliudoma kiekvienam žmogui.

(35) Štai šitokios nuomonės teikia namuose bičiulystę, polyje – santarvę, tarp tautų – taiką. <...>

VIII. Prieš tuos, kurie paskubomis užsipuola filosofų išvaizdą

(1) Niekada jokio žmogaus nei girkite, nei peikite, remdamiesi bendrosiomis ypatybėmis, šitaip nespręskite nei apie meno buvimą ar nebuvimą. Tokiu būdu apsisaugosite ir nuo skubotumo, ir nuo netikusio įpročio. <...> (6) Žinoma, jei sąvoka „filosofas“ ir jo paskirtis reikštų vien tiktai vilkėti šiurkštų apsiaustą ir nešioti ilgus plaukus, gal tai ir būtų teisinga. Tačiau jei jo paskirtis yra veikiau būti neklystančiam, tai kodėl gi už šito uždavinio nevykdymą neatimamas filosofo vardas? Juk kaip tik taip būna su kitais menais. <...> (11) O koks kitas menas įgyjamas išore bei ilgais plaukais ir neturi nei teorinių taisyklių, nei savos medžiagos, nei tikslų?

(12) Tad kokia yra filosofo medžiaga? Nejaugi šiurkštus apsiaustas? Ne, protas. Koks tikslas? Nejaugi vilkėti šiurkščiu apsiaustu? Ne, turėti protą teisingą. Kokios teorinės taisyklės? Nejaugi kaip užsiauginti ilgą barzdą ir vešlius plaukus? Ne, jau greičiau tai, ką sako Zenonas: sužinoti, iš kokių dalių susideda protas, kokia yra kiekviena jų, kaip jos jungiasi viena su kita ir kas iš to išeina. <...>

(17) Todėl teisingai kalbėjo Eufratas[15]: „Ilgą laiką stengiausi slėpti savo užsiėmimą filosofija, ir tai man išėjo į naudą. Mat visų pirma žinojau, kad, kai elgdavausi teisingai, taip darydavau ne dėl žiūrovų, o dėl savęs paties: dėl savęs aš prideramai valgyda-

vau, santūrus buvo mano žvilgsnis, eigastis – viskas dėl savęs paties ir dėl dievo. (18) Toliau: kadangi kovojau vienas, vienas ir rizikavau – kai pasielgdavau gėdingai ar netinkamai, filosofijai nebūdavo jokios grėsmės, aš ir suklydęs kaip filosofas nebūdavau kenksmingas miniai. (19) Todėl nežinantys mano sumanymų žmonės stebėdavosi, kaip aš, nuolat bendraudamas su visais filosofais, pats filosofija neužsiimu. (20) Ir kas čia blogo, jei pagal mano darbus mane pripažindavo filosofu, o pagal skiriamuosius bruožus – nepripažindavo?“

Tu žiūrėk, kaip valgau, geriu, miegu, kaip tvardausi ir susilaikau, padedu kitiems, linkstu, grasausi, kaip saugau prigimtus ir įgytus santykius – be dėmės ir be trukdymo. Pagal šitai spręsk apie mane, jei sugebi. <...>

(22) Tokiu pat būdu daugeliui žmonių buvo užsislaptinęs Sokratas; žmonės ateidavo pas jį, prašydami supažindinti su filosofais. (23) Negi jis piktindavosi, kaip mes, ir sakydavo: „O aš, jūsų galva, nesu filosofas?!“ Ne, jis vesdavo, pažindindavo, pats pasitenkindamas tuo, jog yra filosofas, ir džiaugdamasis, kad, neatrodydamas esąs filosofas, nėra ir kandliojamas. Mat jis atsimindavo savąją užduotį. (24) Tad kokia gi yra dorybingo žmogaus užduotis? Turėti daug mokinių? Jokiu būdu. Rimtai užsiimantys šituo patys pamatys. Iš pagrindų permanyti sunkias teorines taisykles? Ir su jomis žmonės susipažins patys. (25) Tad kurgi [Sokratas] ir buvo kažkas, ir norėjo būti? Ten, kur žala ir nauda. „Jei kas

nors, – sako jis, – sugeba man pakenkti, esu niekadarbis. Jei žiūriu naudos iš kito, aš – niekas. Kažko noriu ir man neišeina, aš – nelaimėlis“. (26) Štai į kokią kovą jis kviesdavosi kiekvieną žmogų, kad ir kas jis būtų, ir, man rodos, nė nuo vieno nesitraukdavo. Jūs manote, kad visiems skelbdavosi: „Aš štai šitoks!“? Anaiptol! Tiesiog buvo šitoks. <...>

(36) Vaisius mezgasi taip: reikia, kad sėkla tam tikrą laiką pabūtų užkasta žemėje, paslėpta, pamažėle pradygtų, kad paskui duotų vaisių. O jeigu sukraus žiedą prieš išleisdama ūglius, ji – bevaisė, iš Adonio sodo[16]. (37) Ir tu esi toks pat augalas: pražydai pirma laiko, nudegins tave šalna. (38) Pasiklausyk, ką apie sėklą kalba žemdirbiai, kai per anksti sušyla orai. Jie nerimauja, kad nesudygtų per greitai, paskui pagaus sykį šaltis – nuvirins. (39) Žiūrėk ir tu, žmogau: per greitai sudygai, pirma laiko puolei paskui šlovpalaikę. Tau rodosi, esi kažkas, kvailių kvaileli. Tu nušalsi, tikriau, šalna iš apačios jau pakando šaknį, o viršūnė dar trupučiuką žydi, todėl tau ir atrodo, kad vis dar gyveni ir klesti[17]. (40) Tad leisk mums subręsti pagal prigimtį. Kam mus laupai, kam prievartauji? Kol kas negalime pakęsti oro. Leisk išleisti šaknis, paskui ūglius – pirmą, antrą, trečią. Tik šitaip vaisius vėliau visa jėga parodys savo prigimtį, net jei pats nenorėsiu. <...>

IX. Su puolusiu į begėdystę

(1) Matydamas, kad kitas užima postą, parodyk, kad moki būti nereikalingas posto. Kai matai žmogų, aptekusį turtais, pasižiūrėk, ką turi vietoj šito. (2) Jeigu nieko, tu – vargšelis, o jei sugebi būti nereikalingas turto, žinok: tu turi kur kas daugiau, daug didesnę vertybę. (3) Kitas žmogus turi gražuolę žmoną, o tu – nė netrokšti gražios žmonos. Tau atrodo, kad tai smulkmena? O, kaip brangiai mokėtų šitie patys turčiai, užimantys aukštus postus, gyvenantys su gražuolėmis, už tokį sugebėjimą niekinti turtus, postus, gražuoles, kuriuos jie dievina, kurių siekia. (4) Ar nežinai, kaip troškina sergantįjį karštine? Visai kitaip negu sveiką žmogų. Šis išgeria vandens ir numalšina troškulį. O aną, vos nuryja gurkšnelį, ima pykinti, troškulys paverčia vandenį tulžimi, jis vemia, jam suka vidurius, jį dar smarkiau troškina. (5) Lygiai taip pat kankina troškimas būti turtingam, troškimas užimti postą, troškimas miegoti su gražuole. Prie jo šliejasi pavydas, baimė netekti, gėdingi žodžiai, gėdingi ketinimai, nepadorūs darbai.

– (6) O ką, – klausia, – prarandu?

– Žmogau, anksčiau turėjai sąžinę, o dabar nebeturi, – ar nieko nepraradai? Vietoj Chrisipo ir Zenono skaitai Aristidą ir Eueną[18], – ar nieko nepraradai? <...>

(9) Tad, be skatikų, žmonės nieko nepraranda? Ar nepraranda kuklumo, ar nepraranda padorumo?

Ar šitai praradęs žmogus nieko nenustoja? (10) Gal tau ir atrodo, kad šitų dalykų netektis nėra nuostolis. O juk buvo kadaise laikas, kada tik šitai ir telaikei nuostoliu bei žala, kai rūpinaisi, kad niekas tavęs nenukreiptų nuo šitų žodžių ir darbų.

(11) Žiūrėk, tave nukreipė, ir ne kas kitas, o tu pats save. Kovok pats su savim, sugrąžink save patį prie padorumo, prie kuklumo, prie laisvės. (12) Jeigu tu kalbi apie mane, sakykim, jog kažkas mane verčia save prievartauti, nešioti tokį apdarą, argi tu nesusidorotum su tokiu žmogumi, kuris grasina man? (13) Tad nūnai nenori pats sau padėti? Juk nepalyginti lengviau padėti štai šitaip. Tau reikia ne ką nors nužudyti, ne sukaustyti grandinėmis, ne įžeisti, ne pasisakyti tautos susirinkime, tiktai – pasikalbėti pačiam su savimi, tai yra su tuo, kas labiausiai bus linkęs paklusti tavo įtikinėjamas, ką kaip tik tu geriausiai sugebėsi įtikinti. (14) Pirmiausia pasmerk viską, kas dedasi tavyje, tačiau pasmerkęs paskui nenusivilk savimi ir teneatsitinka tau to, kas pasitaiko niekingiems žmonėms: pasidavę sykį, pasiduoda visada, ir tarsi srovė juos nuneša. Įgusk naudotis gimnastikos mokytojų taisykle. (15) Pargriuvo vaikšis. „Stokis, – sako, – pradėk iš naujo kovoti, kol sustiprėsi“. (16) Tegu panašiai būna ir tau. Žinok gi: niekas labiau nepasiduoda veikimui už žmogaus sielą. Reikia norėti ir išeis, išsities siela. O pakanka dar kartą nustoti rūpintis – ir ji žuvusi. Juk jos pragaištis ir išgelbėjimas yra žmogaus viduje.

– (17) O paskui ką gero turėsiu?

– Kokio tu ieškai gėrio, didesnio už šitą? Iš akiplėšos tapsi kukliu, iš nenaudėlio – padoriu, iš niekšo – garbingu, iš nežaboto – apgalvojančiu. (18) O jei ieškai kažko didesnio už šitai – daryk, ką daręs; nė vienas dievų nebegali tavęs išgelbėti.

XII. Apie dėmesingumą

(1) Nors trumpam atpalaidavęs dėmesį, nesivaizduok, kad, vos tik panorėsi, vėl susikaupsi. Vadovaukis visuomet štai kuo: suklydai šiandien – neišvengiamai jau ir visur tau seksis blogiau. (2) Juk pirmiausia atsiranda visų blogiausias įprotis nekreipti dėmesio, o paskui – įprotis atidėlioti: vis tolesnėn ateitin įpranti nukelti ramybę, padorumą, gyvenimą pagal prigimtį. (3) Jei tau apsimoka atidėlioti dėmesingumą, dar labiau apsimoka visiškai atsisakyti jo. O jei ne, tai kodėl nesi atidus visą laiką? <...>

– (7) O į ką man reikia kreipti dėmesį?

– Pirmiausia į šiuos bendruosius principus, jais vadovautis, be jųjų nei eiti miegoti, nei keltis, nei gerti, nei valgyti, nei susieiti su žmonėmis: kad niekas netvarko svetimo žmogaus valios laisvės, kad tik joje vienintelėje yra ir gėris, ir blogis. (8) Vadinasi, niekas nevalioja nei duoti man gėrio, nei įstumti į nelaisvę, šičia tik aš pats esu sau viešpats. <...>

(15) Todėl visų pirma šituo ir reikia vadovautis, nieko be to nedaryti, nukreipti į šį tikslą visas sie-

los pajėgas, nesistengti gauti jokių išorinių, svetimų dalykų, bet, kaip patvarkė galintysis, – iš visa ko siekti tik nuo laisvos valios priklausančių dalykų, o kitko – kaip bus duota. (16) Be to, reikia atminti, kas mes esame, kuo vardu, kaip sugebame palaikyti ryšius, stengtis teisingai atlikti priedermes. <...>

(19) Tai ką? Po viso šito jau galima būti neklystančiam? – Ne, bet štai kas įmanoma: tavo atida gali būti nuolatos įtempta, kad neklystum. Šitokio pastovaus atidumo užteks apsisaugoti kad ir nuo nedaugelio klaidų. (20) O nūnai, kalbėdamas: „Nuo rytdienos būsiu dėmesingas“, žinok sakąs štai ką: „Šiandien būsiu begėdis, įkyruolis, niekšelis; kiti valios nuliūdinti mane; šiandien širdysiuos, pavydėsiu“. Pasižiūrėk, kiek blogybių sau ruoši! (21) Bet jei pravartu rytoj, tai daug labiau pravartu šiandien, kad ir rytoj susivaldytum ir neatidėtum dar kartą porytdienai.

XIII. Prieš tuos, kurie lengvai pasakojasi savo reikalus

(1) Kai koks nors žmogus paprastai, kaip mums atrodo, pasakojasi savo reikalus, tai ir mus pačius tarsi stumte stumia iškloti jam savo paslaptis: tariame, kad tai yra paprastumas. (2) Visų pirma manome, kad negražu išklausyti artimą žmogų ir neatsilyginti jam tuo pačiu, savo ruožtu nepasidalyti bėdomis. Antra, manome, kad, nutylėdami apie sa-

ve, visai neatrodysime esą tokie pat paprasti. (3) Be abejo, įprasta sakyti: „Aš tai tau viską išklojau, o tu apie save nieko nenori pasakyti? Argi taip galima?“ (4) Be to, dar tariamės, kad be jokios rizikos galime išsipasakoti žmogui, kuris jau patikėjo mums savo paslaptis: esame įsitikinę, jog jis niekada neišplepės mūsų reikalų, bijodamas, kad ir mes nepradėtume skelbti jo slaptų minčių. (5) Štai šitaip neatsargūs žmonės užkimba ant kareivių meškerės Romoje. Prisėda prie tavęs civiliai apsirengęs kareivis ir pirmas pradeda dėti į šuns dienas cezarį; paskui tu (tarsi tai, kad jis pradėjo peizoti pirmas, laiduoja tavo pasitikėjimą) ir pats šneki, ką galvoji, – o po to tave surišę nusiveda[19]. (6) Ir apskritai visiems mums panašiai pasitaiko. Ir vis tiek, kadangi šitas žmogus nesibijodamas patikėjo man savo paslaptis, ir aš dėstau savąsias pirmam pasitaikiusiam. <...>

(10) Nejaugi aš tavęs prašiau, žmogau? Negi tu pasakojaisi su ta sąlyga, kad savo ruožtu išklausytum ir mano reikalus? Jei esi plepys ir kiekvieną sutiktą žmogų laikai savo draugu, tai nori, kad ir aš būčiau panašus į tave? Ką gi, jei tu gražiuoju patikėjai man savo reikalus, o tau patikėti gražiuoju negalima, tai nori, kad aš pasielgčiau neapgalvotai? <...>

(20) Įrodyk man, kad žmogus, išsipasakojęs kitam, yra garbingas ir kuklus. Juk jei būtų šitaip, aš tik ir vaikščiočiau, plepėdamas visiems apie save, jei tai man laiduotų garbingumą ir kuklumą. Bet

šitaip nėra: čia reikia ne bet kokių nuomonių. (21) Bent jau pamatęs žmogų, besirūpinantį nuo laisvos valios nepriklausančiais dalykais ir į šitai nukreipusį savo dvasios pastangas, žinok: šitas žmogus turi tūkstančių tūkstančius prievartautojų ir kliudytojų. (22) Jam visai nereikalinga smala ir ratas[20], kad išklotų, ką žinąs; be jokio vargo visas žinias iš jo ištrauks mergšės pataikumo ženklas, artimo cezariui žmogaus prielankumas, posto, palikimo troškimas – aibė panašių dalykų. (23) Tad apskritai atmink: slaptingi žodžiai reikalingi garbingumo ir tokių nuomonių. (24) O kur nūnai tai lengvai rasi? Arba tegu man parodo šitaip nusistačiusį žmogų, kuris kalbėtų: „Man rūpi tik tai, kas mano, – nekliudoma, laisva iš prigimties. Tik šitai laikau gėrio esatimi, o kitkas – lai būna, kaip duota: man tas pats“.

FRAGMENTAI

I[1]

Ariano iš Epikteto [Pokalbių]: prieš vieną žmogų, kalbėjusį apie esatį

– Kas man rūpi, – sako[2], – iš ko susidarė pasaulis: iš atomų, begalybės, ugnies ar žemės? Nejaugi neužtenka pažinti gėrio ir blogio esmę, linkimo bei grasos, be to, dar siekimų bei vengimų apimtį ir, naudojantis šituo tarsi matu, tvarkyti savo gyvenimą? O tai, kas už mūsų, palikti ramybėje: tikriausiai šitai ir nėra pasiekiama žmogaus pažinimui; net jei kas padarytų pasiekiama, tai kokia nauda suprasti? Argi nereikia sakyti, kad tuščiai stengiasi tie, kurie įtraukia šitai į filosofo pamokymus kaip būtiną uždavinį?

– Tad nejaugi ir priesakas Delfuose: „Pažink pats save“ yra reikalingas?

– Šitas tai jau ne, – sako.

– Tad kokia jo prasmė? Jei pažinti pačiam save būtų liepiama choristui, juk jis, paisydamas paliepimo, kreiptų dėmesį ir į kitus choristus, ir į savo dermę su jais.

– Taip.

– O jei jūreiviui? Jei kariui? Tad kaip tu manai: žmogus yra būtybė, sukurta vien pati sau ar bendrauti su kitais?

– Bendrauti.

– Kas jį tokį sukūrė?

– Prigimtis.

– Kokia ji ir kaip tvarko visatą, ar yra pažini, ar ne, – negi jau nebereikia gerokai pavargti, kad šitai suprastumei?

II[3]

Ariano iš Epikteto [Pokalbių]

Tas, kas bodisi aplinkiniais likimo duotais žmonėmis, gyvenime yra neišmanėlis, o kas prakilniai pakęsdamas protingai elgiasi su jais – pagal nuopelnus laikomas geru žmogumi.

III[4]

To paties[5]

Viskas paklūsta kosmosui ir tarnauja jam: žemė ir jūra, saulė ir kitos žvaigždės, žemės augalai ir gyvūnai. Jam paklūsta ir mūsų kūnas, sergantis ar sveikas – kaip to nori kosmosas, jaunas, senstantis ir kitaip besikeičiantis. Kaip tik todėl protinga, kad ir tai, kas nuo mūsų priklauso, t.y. sprendimas, neprieštarautų kosmosui: mat šis yra stiprus, galingesnis ir geriau už mus sprendžiantis, kartu su visatos reikalais tvarkydamas ir mūsų gyvenimą. O

prieštaravimas jam yra neprotingas ir nieko daugiau neduoda – vien tuščią plėšymąsi, kančias ir liūdesį.

IV[6]

Rufo iš Epikteto [Pokalbių] apie draugystę[7]

Iš visko, kas egzistuoja, dievas padarė vienus dalykus priklausomus nuo mūsų, kitus – nepriklausomus. Nuo mūsų priklauso gražiausias, labiausiai siektinas dalykas, o tuo ir pats žmogus yra laimingas, – naudojimasis vaizdiniais. Juk kai tai daroma teisingai, yra ir laisvė, ramybė, džiugesys, ištvermingumas; tai ir teisingumas, įstatymas, išmintis bei visokiausia dorybė. O visa kita [dievas] padarė nuo mūsų nepriklausoma. Todėl ir mums reikia sutikti su dievu ir, priėmus tokį visa ko suskirstymą, visomis išgalėmis siekti nuo mūsų priklausomų dalykų; o tai, kas nuo mūsų nepriklauso, pavesti kosmosui. Ir kai jis [iš mūsų] reikalauja vaikų, tėvynės, kūno ar panašiai, – atiduoti su džiugesiu.

V[8]

Rufo iš Epikteto [Pokalbių] apie draugystę

Kas mūsų nesistebi Likurgo Spartiečio poelgiu? Kai vienas piliečių išdūrė jam akį ir tauta atidavė jam tą jaunuolį nubausti savo nuožiūra, jis to nepadarė. Išauklėjęs [jaunuolį], padaręs puikiu žmogu-

mi, nusivedė į teatrą. Kai spartiečiai ėmė stebėtis, jis pasakė:

– Iš jūsų paėmęs įžūlų ir piktadarį, grąžinu jums padorų pilietį.

VII[9]

To paties

Manyti, kad būsime kitų žmonių niekinami, jei visais būdais nekenksime pirmiems pasitaikiusiems priešams, būdinga prastuomenei ir neprotingiems žmonėms. Juk mes sakome, kad vertas paniekos tas, kuris nori, bet neįstengia kenkti. Tačiau daug geriau niekinti tą, kas neįstengia būti naudingas.

VIII[10]

Rufo iš Epikteto [Pokalbių] apie draugystę

Kosmoso prigimtis tokia buvo, yra ir bus – neįmanoma, kad kitaip vyktų tai, kas vyksta dabar. Ir šiame judėjime bei keitimesi dalyvauja ne tik žmonės bei kiti žemės gyvūnai, bet ir dieviški dalykai, ir, dievaži, net patys keturi elementai[11] juda aukštyn žemyn bei mainosi: žemė virsta vandeniu, vanduo – oru, šis savo ruožtu – eteriu[12]. Ir toks pat keitimosi pobūdis iš viršaus žemyn. Jeigu kas į šitai stengiasi nukreipti protą ir įtikinti patį save noriai priimti būtinybę, pragyvens gyvenimą visiškai nuosaikiai ir harmoningai.

IX[13]

Ariano išdėstytų

(14) Filosofas, pasižymėjęs Stojos filosofijos išmanymu, <...> iš savo dėžutės išėmė penktąją Ariano išdėstytų filosofo Epikteto „Pokalbių" knygą, neabejotinai sutinka su Zenono ir Chrisipo teorijomis. (15) Toje knygoje mes perskaitėme šias mintis, išdėstytas, suprantama, graikų kalba.

Sielos vaizdiniai (filosofai juos vadina *φαντασίας*), kurie sujudina žmogaus dvasią vos pamačius, kad kažkas atsitiko, nėra priklausomi nei nuo žmogaus valios, nei nuo mąstymo: jie randasi žmonėse patys savaime, kad šie juos pažintų. (16) O pritarimai (juos vadina *συγκατάθεσεις*) priklauso ir nuo žmogaus valios, ir nuo mąstymo. (17) Todėl kai pasigirsta koks nors baisus garsas iš dangaus, griuvėsių, pasirodo net nežinau kokio pavojaus ženklas ar kažkas panašaus, neišvengiamai net ir išminčiaus siela akimirkai sujudinama, susitraukia ir išblykšta[14]: ne todėl, kad ji iš karto priimtų sprendimą apie kokią nors nelaimę, o todėl, kad staigūs ir netikėti vyksmai aplenkia proto ir mąstymo veiklą. (18) Tačiau išminčius greitosiomis nepriima, *τᾶς τοιαῦτας φαντασίας* (t.y. šitų vaizdinių, bauginančių jo sielą) ir *οὖ συγκατατίθεται οὐδὲ προσεπιδοξάζει*[15] – atmeta ir nekreipia dėmesio tardamas, kad esant tokioms aplinkybėms jam nėra ko bijoti. (19) Sako, jog išmintingas žmogus nuo neišmintingo tuo ir skiriasi, kad neišmintingas ir vėliau laiko

tai tokia baisia nelaime, kaip jam pasirodė, vos tik buvo sujudinta siela. Taip pat ir pamąstęs jis pritaria bei *προσεπιδοξάζει*[16] (apie šitai kalbėdami, stoikai vartoja kaip tik tą žodį) šiuos įvykius, tarsi jų iš tikrųjų reikėtų bijoti. (20) O išminčius, nors jo veido spalva bei išvaizda minutėlei ir persimaino, *οὖ συγκατατίθε ται*[17], išlaiko nepakeistą ir sveiką savo nuomonę, kokia visada vadovaudavosi, spręsdamas apie tokio pobūdžio vaizdinius, kad jų nė trupučiuko nereikia bijoti, kad jie gąsdina tik apgaulinga išvaizda ir tuščiu baisumu. <...>

X[18]

(1) Aš girdėjau, kaip Favorinas[19] pasakojo, jog filosofas Epiktetas sakydavęs: daugelis žmonių, kurie užsiima filosofija, esą šit kokio plauko filosofai – *ἄνευ τοῦ πράττειν, μέχρι τοῦ λεγεῖν.* (tai reiškia: „Šalin darbus, gana ir žodžių“). (2) Tai tuo svarbiau, kad šitai raštu paliudijo Arianas tose knygose, kurias sudarė iš jo[20] pokalbių. (3) Mat, sako, kai pastebėdavo žmogų, praradusį gėdą, grubiai besielgiantį, netikusių įpročių, įžūlų, pasitikintį liežuviu, besirūpinantį viskuo, tiktai ne siela, taigi kai matydavo tokios rūšies žmogų, prisiliečiantį prie filosofijos studijų bei mokslo, užsiimantį fizika, dialektika, besiimantį ir besimokantį daugelio panašių teorinių dalykų, [Epiktetas] šaukdavosi dievų bei žmonių, garsiai vainodavo tą žmogų tokiais žodžiais:

– Žmogėne, kur dediesi? Pasižiūrėk, ar švarus indas![21] Jei [žinias] dediesi į savimylą – jos žuvusios: žiūrėk, surūgs ir pavirs šlapalu, actu ar dar blogiau.

(4) Iš tikrųjų nieko nėra svarbiau ir teisingiau už šiuos žodžius: jais didžiausias filosofų skelbė, kad filosofijos mokslas ir principai, tekę netikusiam ir niekšingam žmogui, tarsi supilti į nešvarų, priskretusį indą, kinta, mainosi, genda, virsta šlapalu (jis pats tai dar vadindavo *κυνικώτερόν*[22] dalyku) ar dar kažkuo, jei tik yra koks už šlapimą didesnis teršalas. (5) Be to, tas pats Epiktetas (ir šitai mes išgirdome iš Favorino) paprastai kalbėdavęs, kad didžiausios bei šlykščiausios esančios šios dvi ydos – nepakantumas ir nesitvardymas, kai nepakenčiame ir nepakeliame neteisybių, kurias tenka patirti, arba nesusilaikome nuo tų dalykų bei malonumų, nuo kurių privalome susilaikyti.

– (6) Taigi, – sako jis, – jei žmogus šiuodu žodžius laiko savo širdyje ir rūpinasi jų paisyti, jais vadovautis, dažniausiai toks žmogus neklys ir labai ramiai nugyvens gyvenimą.

Jis vis kartodavo tuos žodžius: *ἀνέχου* ir *ἀπέχου*[23].

I

(1) Iš visko, kas egzistuoja, viena priklauso nuo mūsų, kita nepriklauso. Nuo mūsų priklauso supratimas, siekimas, linkimas, grasa, vienu žodžiu, tai, kas yra mūsų veikla; o nuo mūsų nepriklauso kūnas, turtas, šlovė, postai, trumpai sakant, tai, kas nėra mūsų veikla. (2) Tai, kas nuo mūsų priklauso, iš prigimties yra laisva, nevaržoma, nekliudoma; o tai, kas nuo mūsų nepriklauso, yra silpna, vergiška, varžoma, svetima. (3) Todėl atmink: jei laikysi laisvu tai, kas iš prigimties yra vergiška, o svetima – savu, būsi kliudomas, kentėsi, neturėsi ramybės, keiksi dievus ir žmones. O jei savu laikysi tik tai, kas yra tavo, o svetima (kaip iš tiesų ir yra) – svetimu, niekas niekada tavęs neprievartaus, niekas nekliudys, nieko nekeiksi, nieko nekaltinsi, nieko nedarysi nenorom, niekas negalės tau kenkti, neturėsi priešų; bus neįmanoma, kad tave ištiktų blogis. (4) Todėl siekdamas šitokių gėrybių atmink: negana iš lėto prie jų artėti – tau reikės kai ko ir at-

sisakyti visiškai, o kai ką atidėti ateičiai. Bet jei, be šitų gėrybių, norėsi dar ir valdžios bei turtų, tikriausiai jų negausi, nes tuo pat metu sieki ir pirmųjų gėrybių; ir tikrai nepasieksi to, kas teikia laisvę ir laimę. (5) Tad kiekvienam nežabotam vaizdiniui nedelsdamas sakyk: „Tu – tik vaiduoklis, visai ne tai, kuo atrodai". Paskui išnagrinėk jį ir pamatuok visais matais, kokius tik turi; tačiau pirmiausia – ar tai priklauso nuo mūsų, ar nepriklauso. Ir jeigu jis iš to, kas nuo mūsų nepriklauso, turėk pasiruošęs žodžius: „Man tai nė motais".

II

(1) Atmink: linkimas žada sėkmę gaunant tai, prie ko linksti, grasa – padeda nesuklupti ten, ko grasaisi. Nelaimingas žmogus, negaunąs to, prie ko linksta, ir visiškas nelaimėlis, kuris suklumpa ten, ko grasosi. Tad jei grasysies tik to, kas prieštarauja tavo prigimčiai, nereikės patirti, kas tau atgrasu; o jei grasysies ligos, mirties ar skurdo – neturėsi kloties. (2) Todėl negręžk savo grasos į nieką, kas nepriklauso nuo mūsų, gręžk tik į tai, kas priešinga prigimčiai ir priklauso nuo mūsų. O linkimo kolei kas visai atsisakyk: mat jei linksi prie dalykų, nuo mūsų nepriklausančių, – tavo nesėkmė neišvengiama, o prie ko dera linkti, tau kol kas dar nėra aišku. Turėk tiktai savo siekimą ir vengimą, tačiau be prisivertimo, su išlyga[1], išlaikydamas savitvardą.

III

Atmink: viską, kas tave džiugina, ko esi reikalingas, ką myli, turi nusakyti, kas tai yra, pradėdamas nuo pačių nereikšmingiausių dalykų. Jei tau patinka molinis puodas, sakyk: „Man patinka molinis puodas“, – kai jis suduš, nebūsi sukrėstas; jei bučiuoji savo vaiką ar žmoną, sakyk, kad bučiuoju žmogų, – jiems mirus, nebūsi sukrėstas.

IV

Jei ketini imtis darbo, gerai apgalvok, koks tas darbas. Jei ruošiesi eiti į pirtį, nupiešk sau, kas dedasi pirtyje, – besitaškančius, besistumdančius, besibarančius žmones, vagišius. Mažiau rizikuosi, jei iš karto pasakysi: „Noriu nusiprausti pirtyje ir išsaugoti savo valios laisvę pagal prigimtį“. Taip elkis pradėdamas kiekvieną darbą. Mat šitaip, jei kas sutrukdys nusiprausti, bus lengva pasakyti: „Norėjau ne tik išsimaudyti, bet ir išsaugoti savo valios laisvę pagal prigimtį: neišsergėsiu jos, jei pyksiu dėl to, kas įvyko“.

V

Žmones sukrečia ne patys dalykai, o nuomonės apie tuos dalykus. Pavyzdžiui, baido ne mirtis (taip manė ir Sokratas); baugina nuomonė apie mirtį, kad ji baisi, – štai kas yra baisu. Todėl, kai mums kliudo, mus sukrečia, pykdo, niekada nekaltinkime kito

žmogaus, tiktai patys save, tai yra savo nuomones. Kai nesiseka, neišsilavinęs žmogus kaltina kitus, pradėjęs lavintis – save, o išsilavinęs žmogus nekaltina nei kitų, nei savęs.

VI

Niekada nesididžiuok svetimu pranašumu. Dar būtų pakenčiama, jei žirgas aukštindamasis pasakytų „Aš puikuolis", o kai tu didžiu nešiesi – „Turiu gražų žirgą", žinok, keliesi į padanges dėl žirgo puikumo. Tad kas yra tavo savastis? Naudojimasis vaizdiniais. Todėl didžiuokis, jei vaizdiniais naudojiesi pagal savo prigimtį, nesgi tada didžiuosies nuosava gėrybe.

VII

Kai plauki jūra ir laivui išmetus inkarą užsimanai pasisemti vandens, beeidamas gali surasti kriauklelę ar svogūnėlį; tačiau turi nuolat galvoti apie laivą, vis atsigręžti, ar nešaukia vairininkas; o jei pašauks, turi viską metęs grįžti, kad nereikėtų tave patį įmesti į laivą tarsi surištą avį. Taip ir gyvenime: jei vietoj kriauklės ar svogūnėlio tau bus duota moteriškė ar vaikas, jie tau netrukdys. Bet kai pašauks vairininkas[2], metęs viską bėk į laivą nė neatsigręždamas. O jei esi jau senas, nenueik toli nuo laivo, kad šaukiamas neatsiliktumei.

VIII

Nereikalauk, kad viskas vyktų pagal tavo norą; džiaukis, kad viskas vyksta taip, kaip vyksta, – ir ramus bus tavo gyvenimas.

IX

Liga – kliuvinys kūnui, o ne laisvai valiai, jei tik šioji pati šito nenori. Raišumas – kliuvinys kojai, o ne laisvai valiai. Šitai kartok kiekvienu gyvenimo atveju, ir tu įsitikinsi, kad kliudoma kažkam kitam, tik ne tavo savasčiai.

X

Atmink: bet kokiomis aplinkybėmis atsigręžk į save ir pažiūrėk, kokia savo galia valioji šičia pasinaudoti. Jei pamatysi puikų berniuką arba gražuolę, padės atsispirti susivaldymas; jei pasitaikys sunkumas – pagelbės ištvermė, jei bartynės – pakantumas. Ir kai šitaip priprasi, nebepergalės tavęs vaizdiniai.

XI

Niekada apie nieką nesakyk „Praradau“, o tik – „Grąžinau“. Vaikas mirė? Jis buvo grąžintas. Žmona mirė? Ji buvo grąžinta. Atėmė žemę? Juk ir ji buvo sugrąžinta.

– Tačiau tas, kuris atėmė, – niekšas.

Kas tau darbo, kieno rankomis davėjas atsiėmė atgal? O kol duota tau, laikyk tai svetimu tarsi keleivis viešbutį.

XII

(1) Jei nori dvasiškai tobulėti, atsisakyk štai tokių išskaičiavimų: „Jei nesirūpinsiu savim, neturėsiu ko valgyti“, „Jei nebausiu vergo, visai ištvirks“. Juk geriau mirti badu atsikračius sielvarto ir baimės, negu gyventi aptekusiam turtais, tačiau be dvasios ramybės. Geriau vergas tebūna nenaudėlis, negu tu – nelaimėlis. (2) Tad štai pradėk nuo smulkmenų. Išliejo aliejuką, pavogė vynėką – sakyk: „Šit kiek temoku už beaistriškumą, šit kiek temoku už dvasios ramybę!“ Veltui niekas neduodama. Kai šauki vergą, pagalvok, kad jis galėjo neišgirsti, o ir išgirdęs gali nedaryti, ką liepiamas. Tik ne toks jau svarbus yra vergas, kad nuo jo priklausytų tavo ramybė.

XIII

Jei nori dvasiškai tobulėti, susitaikyk su tuo, kad garsėji kvaileliu, neva nemokančiu elgtis su išorinėmis gėrybėmis. Ir nenorėk čia atrodyti išmaningas; net jei kam toks atrodai, neįtikinėk pats savęs, [kad toks ir esi]. Žinok, nelengva išsaugoti ir savo valios laisvę, atitinkančią prigimtį, ir išorines gėrybes: rūpindamasis vienu būtinų būtiniausiai apleisi kita.

XIV

(4) Esi neprotingas, jei trokšti, kad tavo vaikai ir žmona gyventų amžinai: juk tu nori, kad nuo tavęs priklausytų, kas iš tikrųjų tau nepriklauso, ir kad svetima būtų tavo. Taip pat esi kvailys, jei nori, kad tavo vergas neprasikalstų: juk trokšti, kad blogis būtų ne blogis, o kažkas kita. O jeigu nori linkdamas nepatirti nesėkmės, šitai tu gali. Tad ir gudinkis ten, kas atitinka tavo jėgas. (2) Kiekvieno viešpats yra tas, kuris randa būdą kažką iš tavęs atimti ar duoti, nori tu ar nenori.

Taigi kas nori būti laisvas, tegu nei linksta prie to, nei grasosi to, kas yra kitų nuosavybė; o jeigu ne – reikės vergauti.

XV

Atmink: gyvenime turi elgtis tarsi puotoje. Atnešė kokį nors patiekalą prie tavęs – ištiesk ranką, kukliai pasiimk truputį. Pranešė pro šalį – nestabdyk. Dar nepriėjo – neparodyk, kad nori valgyti, palauk, kol prieis prie tavęs. Taip elkis ir su savo vaikais, žmona, valstybinėmis pareigomis, turtu – ir kada nors puotausi su dievais kaip lygus su lygiais. O jeigu neprisiliesi net prie visai arti padėtų valgymų, tik iš aukšto mestelsi akį, tada ne tik puotausi, bet ir valdysi kartu su dievais. Juk kaip tik už šitokius poelgius Diogenas, Herakleitas ir panašūs į juos pelnytai buvo vadinami tuo, kas ir buvo, – dieviškaisiais.

XVI

Kai pamatysi kokį nors žmogų, verkiantį iš skausmo dėl sūnaus, kuris iškeliauja, ar dėl turto, kurį prarado, šiukštu nepradėk vaizduotis, jog jis spiste apspistas išorinių nelaimių; tučtuojau ryžtingai pagalvok: „Jį slegia ne patys įvykiai – juk kitas žmogus dėl šito nesigraužtų, – o nuomonės apie juos“. Ir vis vien nedelsdamas ištark paguodos žodžius, o jei pasitaikys patogus momentas, ir padejuok kartu su juo. Tik žiūrėk, kad šita dejonė nevarstytų tavo širdies.

XVII

Atmink: tu – aktorius pjesėje, ilgoje ar trumpoje, kaip panori statytojas. Jei jis paskirs tau elgetos vaidmenį, piešk jį kuo ryškiausiai, taip pat kurk luošio, archonto ar paprasto žmogaus paveikslą[3]. Tavo uždavinys – puikiai sukurti duotą charakterį, o parinkti jį – kito reikalas.

XVIII

Jei krankia nelaimę lemiantis varnas[4], tenesugniuždo tavęs vaizduotė; nedelsdamas pagalvok pats sau ir pasakyk: „Man pačiam šitai nepranašauja nieko blogo – tik mano kūnui, mano turtui, mano vardui, vaikams ar žmonai. O man – jei tik ašai noriu – visi ženklai reiškia laimę. Kad ir koks pasirodytų ženklas, nuo manęs priklauso gauti iš jo naudos“.

XIX

(1) Tu gali būti nenugalimas: tik nestok į jokią kovą, kur pergalė nepriklauso nuo tavo laisvos valios. (2) Matydamas ypač garbinamą, labai galingą ar garsėjantį kuo kitu žmogų, niekada pagautas vaizduotės neskubėk laikyti jo laimingu. Juk jei iš tiesų gėrio esatį matai nuo mūsų laisvos valios priklausančiuose dalykuose, nebelieka vietos pavydui, lenktyniavimui: tau pačiam nesinorės būti nei strategu, nei valdovu, nei konsulu – tenorėsi būti laisvu žmogumi. O į laisvę vienintelis kelias – panieka viskam, kas nepriklauso nuo mūsų.

XX

Atmink: įžeidžia ne plūstantysis ar mušantysis, įžeidžia nuomonė, kad tai užgaulu. Tad jei kas tave suerzino, žinok: suerzino tavo paties supratimas. Todėl visų pirma stenkis nepasiduoti vaizduotei: jei laimėsi laiko tarpsnį, susivaldyti bus lengviau.

XXI

Kasdien lai būna tau prieš akis mirtis, tremtis ir kita, kas atrodo baisu (bet visų pirma mirtis), – ir niekada tavo mintys nebus žemos, neturėsi nenuosaikių troškimų.

XXII

Jei nori atsidėti filosofijai, iš anksto pasiruošk, jog tūlas tave išjuoks, pašieps, sakydamas: „Ką tik

iš dangaus mums nukrito filosofas", „Iš kur čia ateina šitas papūstgurklis?" O tu nesipūsk; su tuo, kas tau atrodo geriausia, elkis taip, tarsi pats dievas būtų pasiuntęs tave į šią sritį. Atmink: jei išliksi ištikimas tiems dalykams, buvę šaipūnai vėliau žavėsis tavimi. O jei iš karto pasiduosi, būsi išjuoktas dvigubai.

XXIII

Jei bent sykį tau pasitaikys atiduoti duoklę išoriniams dalykams, kad kažkam įtiktum, žinok: iš karto praradai savo nusistatymą. Tad visada pasitenkink tuo, kad esi filosofas. O jei nori ir atrodyti juo esąs, pirmiausia pasirodyk pats prieš save, ir lai tau šito užtenka.

XXIV

(1) Tegu nekankina tavęs šitokie apmąstymai: „Nugyvensiu gyvenimą niekieno negarbstomas, visų per nieką laikomas". Juk jei nebūti garbstomam – blogis, niekas negali įstumti tavęs į [šią] nelaimę ir tuo labiau užtraukti gėdą. Argi nuo tavęs priklauso gauti valdžią ar būti pakviestam į puotą? Jokiu būdu! Tai kur čia „nepagarba"? Kaip būsi „laikomas per nieką", jei privalai būti didus tik tuo, kas priklauso nuo tavo laisvos valios, o čia tau ir duota būti labai vertingam. (2) Bet tavo draugai liks be pagalbos... Kaip tu supranti „be pagalbos"? Negaus iš tavęs skatikų, neišrūpinsi jiems Romos piliety-

bės?[5] O kas tau sakė, kad šitai priklauso nuo mūsų laisvos valios, kad tai ne svetimi darbai? Kas valioja duoti kitam, ko pats neturi?

– Tad, – sako, – įsitaisyk, kad ir mums galėtumei duoti.

(3) Jei galima tai įsigyti, išsaugant savo kuklumą, garbingumą ir kilniadvasiškumą, nurodyk būdą, – įsigysiu. O jei manote, jog aš privalau pragaišinti savo gėrį, kad jūs gautumėt tai, kas nėra gėris, – pasižiūrėkit, kokie savanaudžiai ir neišmanėliai esate patys. Be to, ko jums labiau norisi? Sidabro ar garbingo, kuklaus draugo? Verčiau padėkite man išlikti tokiam, o ne verskite daryti tai, kas sunaikins mano gerąsias savybes.

– (4) O tėvynė, – sako, – liks be tos paramos, kurią galėčiau duoti.

Vėlei klausiu tavęs: kokia tai parama? Tu nestatysi [tėvynei] kolonų ir pirčių, tas tiesa. Na ir kas? Juk ir kalvis nesiima rūpintis jos puspadžiais, o batsiuvys – ginklais; pakanka, kad kiekvienas atlieka savo darbą. Tačiau jeigu nors vieną jos pilietį padarysi garbingu ir kukliu žmogumi, ar tai nebus parama tėvynei?

– Žinoma.

Tad ir pats nebūsi jai visiškai nenaudingas.

– Tai kokią vietą, – klausia, – aš užimsiu valstybėje?

Kokią sugebėsi neprarasdamas nei garbingumo, nei kuklumo. (5) Bet jei besistengdamas ją paremti

šitai pragaišinsi, kuo gi tu – negarbingas, nepatikimas – būsi naudingas tėvynei?

XXV

(1) Ne tau, o kažkam kitam atiteko pirmenybė kviečiant į puotą, per rytinį pasveikinimą, šaukiant pasitarimą? Jei visa tai gėris, turi džiaugtis, kad teko anam žmogui, o jei blogis – nesigraužk, kad tau nekliuvo. Atmink: tau ir negalėjo tekti lygiai su anuo žmogumi, jei neįdėjai pastangų gauti tai, kas nuo mūsų nepriklauso. (2) Nejaugi gali vienodai laimėti žmogus, kuris brūžuoja slenksčius, ir tas, kuris šito nedaro? Kuris sekioja įsikibęs į uodegą ir kuris ne? Kuris kelia į padanges ir kuris ne? Todėl būsi neteisingas gobšuolis, jei nemokėdamas paslaugomis, už kurias tokia pirmenybė perkama, reikalausi jos veltui.

(3) Kiek kainuoja salotos? Sakykim, obolą. Kažkas, užmokėjęs obolą, pasiims salotas; tu nemokėsi ir nepasiimsi, tačiau nemanyk, kad esi neturtingesnis už nusipirkusįjį. Juk anas turi salotas, o tu – obolą, kurio neišleidai. (4) Taip pat ir čia. Kažkas nepakvietė tavęs į puotą? Taigi tu ir nedavei šeimininkui to, už ką parduodama galimybė papuotauti. Ji parduodama už pagyras, parduodama už garbstymą. Tad mokėk, jei tau apsimoka, tokią kainą. Tačiau jei nori ir pinigų neišleisti, ir prekę gauti, tu – gobšas ir siaurakaktis. (5) Tiktai ar nieko nega-

vai vietoj puotos? Gavai galimybę negirti žmogaus, kurio nenori girti, ir nebūti ramstomas tarnų žvilgsniais, pilnais paniekos.

XXVI

Prigimties norus galima sužinoti iš to, dėl ko žmonių nuomonės nesiskiria. Pavyzdžiui, jei svetimas vergas sudaužo taurę, paprastai išsyk sakoma: „Pasitaiko“. Tačiau žinok: kai ir tavo taurę sudaužys, turi pasakyti tą patį, ką pasakė tada, kai sudužo svetima taurė. To paties laikykis ir svarbesniais atvejais. Mirė kažkieno vaikas ar žmona? Nėra žmogaus, kuris nepasakytų: „Tokia jau žmogaus dalia“. Tačiau jei miršta kas jo artimųjų, iš karto pradeda aimanuoti: „Vargeli vargeli, koks aš nelaimingas“. O reikėtų atsiminti, ką jaučiame, tą patį išgirdę apie kitus.

XXVII

Taikinys nėra statomas tam, kad į jį nepataikytum; taip pat ir blogio pasaulyje nėra[6].

XXVIII

Juk tu piktintumeisi, jei tavo kūną atiduotų pirmam sutiktajam? Tai kodėl gi nedegi iš gėdos, kai pats atsitiktiniam žmogui atveri savo sielą, kad tas drumstų ir trikdytų ją savo priekaištais?

XXIX

(1) Kiekvieno darbo imkis tik iš anksto gerai apgalvojęs jo prielaidas ir padarinius; jei išsyk visko neapgalvosi, pradžioje griebsies karštai, o paskui, susidūręs su sunkumais, gėdingai atsitrauksi. (2) Nori nugalėti olimpinėse žaidynėse? Aš taip pat, prisiekiu dievais: juk tai puiku! Bet apmąstyk prielaidas ir padarinius ir tik tada imkis veikti. Tu turi paisyti dietos, susilaikyti nuo pyragų; nori nenori, šilta ar šalta, reikia treniruotis nustatytą valandą, negerti šalto vandens, nė neparagauti vyno, kai pasitaikys proga, trumpai tariant, tikėti treneriu lyg gydytoju; paskui per varžybas tave visą išsmėliuos, gali pasitaikyti ir ranką išsinerti ar išsisukti koją, prisiryti dulkių, gal ir rykščių gauti, o po viso šito – būti nugalėtam.

(3) Šitai apgalvojęs, jei dar nepraėjo ūpas, pradėk treniruotis. Kitaip – elgsies tarsi vaikiščiai, kurie žaidžia tai imtynininkus, tai gladiatorius, dabar trimituoja, paskui vaidina tragediją. Taip ir tu: tai atletas, tai gladiatorius, paskui oratorius, dar vėliau – filosofas, o apskritai visa savo siela – niekas. Tarsi beždžionė pamėgdžioji viską, ką tik pamatęs, susižavėdamas vis kitkuo. Juk stvėreisi darbo ne apsižiūrėjęs ir apgalvojęs, o aklai, vedinas bevaisio įnorio. (4) Šitaip ir kai kurie žmonės, pamatę filosofą ir išgirdę, kad jis kalba kaip Eufratas (nors argi gali bent vienas žmogus kalbėti taip puikiai kaip jis?), ir patys užsimano pasidaryti filosofais. (5) Žmo-

gau, pirmiausia pasižiūrėk, koks yra šis užsiėmimas; paskui pasverk ir savo išgales: ar tai pagal tave. Nori būti penkiakovininku ar imtynininku? Apžiūrėk savo rankas, šlaunis, kojas. Juk kiekvienas žmogus gimęs vis kitokiai veiklai. (6) Gal vaizduojiesi, kad rengdamasis tapti filosofu galėsi tiek pat kaip dabar valgyti ir gerti, taip pat kaip dabar kažką mėgti ar reikšti nepasitenkinimą? Reikės patirti nemigą, užmiršti poilsį, palikti namiškius, pajusti net vergų panieką ir praeivių pašaipas, būti mažesniam už kitus visu kuo: šlove, pareigomis, teisme, – netgi menkiausioje byloje. Apgalvok visa tai. (7) Ar vis dar nori mainais už šitai gauti beaistriškumą, laisvę, dvasios ramybę? Jeigu ne, ir neprievartauk savęs, kad nebūtumei tarsi tie vaikiščiai: šiandien filosofas, rytoj – mokesčių rinkėjas, poryt – oratorius, o dar vėliau – cezario vietininkas. Visa tai nesiderina tarpusavyje. Tu turi pasirinkti viena: būti doras žmogus ar nenaudėlis, rūpintis savo dvasiniu vadovu arba išoriniais dalykais, lavintis vidujai ar išoriškai, tai yra užimti vietą filosofų arba paprastų žmonių rikiuotėje.

XXX

Priedermės paprastai matuojamos sąryšiais. Tu turi tėvą – privalai juo rūpintis, visur nusileisti, susitvardyti, kai jis bara ar muša.

– Bet kad tėvas negeras žmogus.

Negi gimdamas gavai būtent gerą tėvą? Paprasčiausiai – tėvą.

– Skriaudžia brolis.

Žiūrėk ne ką anas daro, o ką tau nurodo tavo laisva valia, jei elgiesi pagal prigimtį: juk niekas negali tau kenkti, jei pats nenori; pakenks tik tada, jei imsi manyti, kad tau kenkia. Tad savo priedermę kaimynui, piliečiui, karvedžiui teisingai nustatysi tik tada, kai įprasi paisyti [savo] sąryšio su jais.

XXXI

(1) Apie dievų garbinimą žinok štai ką: svarbiausia teisingai suvokti, kad jie yra ir gražiai bei teisingai tvarko pasaulį; ir pačiam reikia nusiteikti tikėti jais, paklusti jiems visais gyvenimo atvejais, noriai sutikti, kad viską jie yra patvarkę remdamiesi geriausia mintimi; tada niekada nerūstausi ant dievų, nepriekaištausi, kad jie nesirūpina tavimi. (2) O taip galės būti tik tada, jei neliesi, kas nepriklauso nuo mūsų, jei gėrio ir blogio ieškosi tik priklausančiuose nuo mūsų dalykuose. Juk jei matysi gėrį ir blogį taip pat ir nuo mūsų nepriklausančiuose dalykuose, tikrų tikriausiai nepasieksi, ko trokšti, tau atsitiks, ko nenori; štai tuomet ir imsi priekaištauti pats sau ir neapkęsti savo nesėkmės kaltininkų. (3) Juk kiekvienai gyvai būtybei iš prigimties būdinga šalintis ir lenktis to, kas atrodo žalinga, kas daro tą žalą, ir mėgti bei slinktis artyn

prie naudos, prie to, kas tą naudą teikia. Todėl neįmanoma, kad žmogus, kuris vaizduojasi patyręs skriaudą, mylėtų skriaudiką; lygiai taip pat neįmanoma džiaugtis pačia skriauda.

(4) Todėl ir sūnus kaltina tėvą, kad negauna iš jo to, ką laiko gėriu. Taip pat ir Polineikas su Etekliu[7] tapo priešais, nes abu manė tirono valdžią esant gėriu. Už tą patį priekaištauja dievams žemdirbys, pirklys, vyras, netekęs žmonos ar vaiko. Juk pagarba dievams būna ten, kur ir nauda. Todėl tas, kurs rūpinasi savo teisingu linkimu ir grasa, drauge rūpinasi ir dievų gerbimu. (5) Pagal protėvių papročius kiekvieną kartą pridera atnašauti dievams ugnies, vyno, pirmojo derliaus aukas; visada tyra širdimi, tauriai, susikaupus; nešykščiai, bet ir nepranokstant savo išgalių.

XXXII

(1) Eidamas pas orakulą, atmink: kas įvyks – tu nežinai, todėl ateini paklausti apie tai pranašo; o kokio pobūdžio yra tas dalykas, žinai prieš ateidamas, jeigu esi filosofas. Mat jei tai iš dalykų, nepriklausančių nuo mūsų, aiškių aiškiausiai nebus nei gėris, nei blogis. (2) Tad neik pas orakulą su [savo] linkimu ar grasa; eik nebijodamas, tvirtai įsitikinęs, jog nors ir kas atsitiktų, bus beskirtis dalykas, neturintis tau jokios reikšmės: kad ir koks būtų, sugebėsi gauti naudos iš jo – čia tau niekas nesukliudys. Tad būk drąsus ir eik pas dievus kaip pas

patarėjus. O paskui, gavęs patarimą, nepamiršk, kas tau patarė, kam nepaklusi, jei nepatikėsi.

(3) Kaip mokė Sokratas, pranašystės kreipkis tik tais atvejais, kai abejoji: žinai, kad turi būti kokia nors baigtis, tačiau kokia – negali numatyti nei protu, nei kaip kitaip. Pavyzdžiui, kai prireiks stoti į pavojų kartu su draugu ar tėvyne, neklausinėk, ar turi tai daryti. Net jei pranašas tau pasakytų, kad ženklai lemia bloga – aiškiai rodo mirtį, sunkų kūno sužalojimą ar tremtį, protas vis vien pataria tau ir šitokiu atveju nepalikti draugo nelaimėje, stoti į pavojų kartu su tėvyne. Tad paklausyk geresnio orakulo – Delfų, kuris išvarė lauk iš šventyklos žmogų, nepadėjusį draugui, kuriam grėsė mirtis.

XXXIII

(1) Pasirink kokį nors charakterį bei tipą, laikykis jo ir būdamas vienas, ir tarp žmonių. (2) Daugiau tylėk, pasakok tik būtinus dalykus ir trumpai. Kalbėk retai, kai to reikalauja aplinkybės, tačiau niekada nešnekėk apie smulkmenas: gladiatorių kovas, žirgų lenktynes, imtynes, valgius ir gėrimus, tai yra venk įprastinių plepalų. O ypač venk kalbėti apie žmones: nei peik, nei girk, nei lygink. (3) Todėl, jei sugebėsi, pakreipk pokalbį tinkama linkme. O jei atsidūrei tarp mažai pažįstamų žmonių – tylėk. (4) Juokis ne per daug, ne iš daug ko ir ne per garsiai. (5) Venk duoti priesaiką: jei įmanoma – visiškai atsisakyk, o jei ne – bent kai pajėgsi.

(6) Atsisakyk pobūvių su dvasiškai tau svetimais neišsilavinusiais žmonėmis, o jei prisieitų, būk labai atidus, kad pats nenusiristumei iki jų lygio. Žinok: jei žmogus yra susitepęs, susiteps ir bendraujantieji su juo, nors anksčiau ir būtų buvę švarūs.

(7) Savo kūnu – maistu, gėrimu, apsirengimu, būstu, tarnais – rūpinkis tik tiek, kiek būtina, o garbės troškimo ir prabangos atsisakyk visiškai.

(8) Nuo meilės malonumų, jei tik įmanoma, reikia susilaikyti ligi vestuvių, o paragavus jų – mėgautis saikingai. Tačiau nesipiktink tais, kurie mėgaujasi kūniška meile, ir neniekink jų. Ir nesiskelbk visam pasauliui, kad pats susilaikai.

(9) Kai kas nors pasakys, kad toks ir toks kalba apie tave blogai, nesiteisink, tiktai pasakyk: „Jei jis tik apie šitai šnekėjo, aiškiai nežino kitų mano bjaurių savybių“.

(10) Į teatrą dažnai vaikščioti nebūtina. Tačiau jei teks ten nueiti, nenorėk pasirodyti prieš kitus, rodykis tiktai pats prieš save, tai yra norėk, kad vyktų tai, kas vyksta, ir kad nugalėtų tas, kas nugali; juk vien šitaip tavęs niekas netrikdys. O nuo šūksnių, juoko, didesnio susijaudinimo visiškai susilaikyk. Išėjęs iš teatro, nekalbėk daug apie įvykius scenoje, nebent jei tai prisidėtų prie tavo dvasinio tobulėjimo; priešingu atveju atrodys, kad reginys tave sužavėjo.

(11) Neįprask vaikščioti be atrankos klausytis skaitovų, o dalyvaudamas tokiame vakare elkis rimtai, pakančiai, santūriai.

(12) Jei tenka su kuo nors kalbėtis, ypač jei tai būtų žmogus, kaip atrodo, iš aukštesniųjų sferų, pagalvok pats sau, ką tokiomis aplinkybėmis darytų Sokratas arba Zenonas, – ir bus labai aišku, kaip deramai elgtis su sutiktuoju.

(13) Prieš eidamas pas kokį nors didžiūną, pagalvok: nerasi jo namuose, atsisakys tave priimti, gausi durimis per nosį, neprisimins tavęs. Ir jei šitaip bedingodamas neprarasi noro eiti, tada atėjęs kęsk, kad ir kas būtų, ir netgi pats sau niekada nesakyk: „Nevertėjo eiti“, – taip elgiasi neišmanėliai, besigviešiantys išorinės naudos.

(14) Bendraudamas su žmonėmis draugijoje, nekalbėk per daug apie savo reikalus ar nemalonumus. Juk nėra vienodai malonu tau prisiminti savo bėdas, o kitiems klausytis tavo istorijų. (15) Nesistenk juokinti kitų – juk šitaip lengva nuslysti į prasčiokiškumą ir prarasti pažįstamų pagarbą. (16) Pavojinga ir klausytis riebių kalbų. Tad jei neišeitų išvengti, pabark keikūną pasitaikius patogiam momentui. O jeigu nepasitaikys, savo tylėjimu, paraudimu, niūrumu aiškiai parodyk, kad nepritari tokioms kalboms.

XXXIV

Pasijutęs trokštąs kokio nors malonumo, kaip ir kitais atvejais, pasistenk, kad šis vaizdinys tavęs

neužgožtų; nepradėk iš karto veikti, truputį palūkuriuok. Paskui pagalvok apie abu laiko tarpsnius: kai tu mėgausies malonumu ir kai pasimėgavęs paskui atgailausi ir išmetinėsi pats sau. Po to abu šiuos tarpsnius palygink su trečiuoju: kai džiaugsies susilaikęs ir pats save girsi. Tačiau jei pasirodys, jog jau laikas patenkinti tą savo troškimą, žiūrėk, kad tavęs nepergalėtų malonumo saldybė ir vilionė. Sugretink: juk daug geriau išdidžiai suvokti, kad patyrei šitokią pergalę pats prieš save.

XXXV

Jei nusprendei, kad tau reikia kažką padaryti, daryk ir nebūgštauk, kad čia kas nors tave pamatys ir, galimas daiktas, palaikys kvailiu, nes jei tai blogas darbas – nedaryk, o jei geras, ko bijaisi neteisingų kliautininkų?

XXXVI

Du teiginiai: „Dabar diena“ ir „Dabar naktis“ yra vertingi, jei sudaro disjunkciją, ir neturi jokios vertės, sudarydami konjunkciją. Lygiai taip pat ir puotoje: išsirinkai didesnį nei pridera gabalą – pilvui nauda, kaimynui – skriauda. Tad kai vaišiniesi kartu su kitais, atmink: paisyk ne tik pagautės skilviui, bet neužmiršk ir pagarbos šeimininkui.

XXXVII

Ėmęsis vaidmens, pranokstančio tavo jėgas, ir žmones juokinsi, ir prarasi tą vaidmenį, kurį būtum sugebėjęs suvaidinti.

XXXVIII

Kaip pasivaikščiodamas saugaisi neužminti ant vinies ar neišsisukti kojos, taip saugok ir savo vidinį vadovą, kad jam nepakenktumei. Jei šito žiūrėtume visoje savo veikloje, būtume saugesni pradėdami kiekvieną darbą.

XXXIX

Kūno poreikiai yra matas, ką turi turėti kiekvienas žmogus, kaip koja yra apavo matas. Tad jei paisysi šito, neperžengsi saiko; o jei peržengsi, imsi ristis žemyn tarsi nuo kalno. Juk taip būna ir su apavu: jei viršysi kojos poreikius, prireiks paauksuotų batų, paskui – purpurinių, dar vėliau – siuvinėtų. Kartą peržengus ribą nebebus galo.

XL

Vyrai moteris jau nuo keturiolikos metų vadina valdovėmis. Tad, matydamos, kad joms nieko daugiau ir nebereikia, tiktai miegoti su vyrais, jos pradeda puoštis ir sudeda į tai visas viltis. Todėl reikia stengtis, kad jos pajustų, jog bus gerbiamos tik atrodydamos nuosaikios ir kuklios.

XLI

Dvasios skurdumą išduoda tai, kad žmogus begales laiko skiria kūnui: daug mankštinasi, daug valgo, daug geria, daug tuštinasi, daug mėgaujasi meile. O reikia visa tai laikyti nereikšmingais dalykais – visas rūpestis tebūna skiriamas protui.

XLII

Kai koks nors žmogus užgauna tave veiksmu ar žodžiu, atmink: jis mano, kad elgiasi ir kalba, kaip pridera, – juk jis negali vadovautis tavo įsivaizdavimu, o tiktai savo. Todėl, jei to žmogaus įsivaizdavimas neteisingas, jis pats sau kenkia, nes pats klysta. Juk kai teisingas samprotavimas palaikomas klaidingu, kenkiama ne samprotavimui, o apsirikusiam žmogui. Tad šituo vadovaudamasis lengviau pakęsi tave peikiantįjį. Tiktai kiekvieną sykį kartok: „Jam pasirodė".

XLIII

Kiekvienas dalykas turi dvi puses: vienaip jis pakeliamas, kitaip – nepakeliamas. Jei tave skriaudžia brolis, galvok ne apie tai, kad jis elgiasi neteisingai (šiuo požiūriu jo elgesys nepakeliamas), geriau pagalvok: jis tavo brolis, kartu augote, – ir būsi pažiūrėjęs į tą poelgį taip, kad jis bus pakeliamas.

XLIV

Nesiderina tarpusavyje šie du teiginiai: „Aš turtingesnis už tave, vadinasi, aš geresnis“; arba: „Aš iškalbingesnis už tave, vadinasi, geresnis“. Derinasi štai kokie: „Aš turtingesnis už tave, vadinasi, mano turtas didesnis už tavo“; ir: „Aš iškalbingesnis, vadinasi, mano žodžio dovana yra didesnė“. O tu pats nesi nei turtas, nei iškalba.

XLV

Kažkas prausiasi paskubom; sakyk ne „Blogai prausiasi“, o „Prausiasi paskubom“. Kažkas geria daug vyno – nesakyk „Jis elgiasi blogai“, o tik „Jis geria daug vyno“. Iš kur tu žinai, kad tas žmogus blogai elgiasi, nežinodamas jo ketinimų? Tuomet tau nepasitaikys susidaryti vienokius suvoktinius vaizdinius, o pritarti – kitokiems.

XLVI

(1) Niekada nevadink savęs filosofu ir neplepėk daug su neišmanančiais žmonėmis apie filosofijos tiesas – gyvenk pagal tas tiesas. Pavyzdžiui, pobūvyje ne aiškink, kaip reikia valgyti, o valgyk, kaip pridera. Atmink: Sokratas visada baisiausiai vengė bet kokio pasipuikavimo; kai pas jį ateidavo žmonės, trokštantys per jį susipažinti su filosofais, nuvesdavo, kur prašomas. Sokratui būdavo visiškai vis vien, kad jo nepastebi. (2) Jeigu neišsilavinusių

žmonių draugijoje išeitų iš kalbos kokia nors filosofijos tiesų, daugiausia tylėk: juk didelis pavojus iš karto išvemti tai, ko dar nesi suvirškinęs. Ir jei kažkas tau pasakys, kad nieko neišmanai, o tai tavęs nė kiek neužgaus, žinok, gera pradžia jau yra.

Juk avys ir ožkos nenešioja piemenims parodyti, kiek suėda šieno, bet tykiai sau vienos suvirškinusios pašarą duodą vilną ir pieną. Tad taip ir tu: neišsilavinusiems žmonėms rodyk ne filosofines tiesas, o darbus, kuriuos atlikai todėl, kad suvirškinai tiesas.

XLVII

Jei esi papratęs kukliai rengtis ir valgyti, nesipuikuok šituo; jei geri tik vandenį, neaiškink kiekviena proga, kad pasitenkini vandeniu. Jei nori įgusti pakelti sunkumus, tai darai dėl savęs, o ne dėl pašalinių žmonių. Nestovėk apglėbęs statulą![8] Tačiau jei būsi labai ištroškęs, siurbtelėk šalto vandens ir išspjauk niekam nė nesisakydamas.

XLVIII

(1) Neišsilavinusio žmogaus nusistatymas ir požymis: [manyti, kad] pagalbą teikia ar nuostolių pridaro žmonės iš pašalies, tik jau ne jis pats; filosofo nusistatymas ir požymis: ir pagalba, ir žala eina tik iš paties žmogaus. (2) Dvasiškai tobulėjančiam žmogui būdinga nieko nepeikti, nieko negirti, nieko

nebarti ir niekam nepriekaištauti, niekada nekalbėti apie savo reikšmingumą bei žinias, nors jų ir turėtų. Kai jam trukdo ir kliudo ką nors daryti, kaltina tik pats save; kai jį giria, širdyje juokiasi iš liaupsintojų; nesiteisina, kai jį peikia. Kol dar nėra sutvirtėjęs, vaikšto tarsi ligonis, lyg bijodamas sujudinti tai, kas dar nėra nusistovėję. (3) Jis visai atsisakė linkimo, o savo grasą yra nukreipęs tik į tai, kas prieštarauja prigimčiai ir priklauso nuo mūsų. Jo siekimas visada kuo nuosaikiausias. Jam nė motais, kad kitiems jis atrodo kvailys ar neišmanėlis. Vienu žodžiu, saugosies pats savęs tarsi klastingo priešo.

XLIX

Jei kažkas skelbiasi, kad supranta ir gali paaiškinti Chrisipo kūrinius, pasakyk pats sau: „Jei Chrisipas nebūtų rašęs painiai, šitas žmogus neturėtų kuo girtis". O ko aš noriu? Pažinti prigimtį ir gyventi pagal ją. Todėl ir ieškau, kas galėtų šitai išaiškinti; išgirdęs, kad gal Chrisipas, kreipiuosi į jį. Nesuprantu jo raštų? Ieškau, kas paaiškintų. Kol kas dar nėra už ką manęs girti. Tačiau jei rasiu aiškintoją, man beliks tik elgtis pagal tuos nurodymus. Ir tiktai šitai – toks mano elgesys – verta pagyrimo. O jeigu žavėsiuosi vien paaiškinimais, tai kuo gi aš, filosofas, skirsiuosi nuo gramatiko? Juk vien tuo, kad vietoj Homero aiškinsiu Chrisipą. Ir

tuo labiau raudonuosiu iš gėdos, kai kas nors paprašys: „Supažindink mane su Chrisipo filosofija“, o aš negalėsiu parodyti savo darbų, prilygstančių žodžiams.

L

Šių nurodymų laikykis tarsi įstatymų; jeigu nukrypsi nuo jų, laikyk save šventlaužiu. O kas ir ką kalbėtų apie tave, nekreipk dėmesio – juk tai nuo tavęs jau nepriklauso.

LI

(1) Ar dar ilgai delsi pripažinti save vertu didžiosios laimės ir negalinčiu net smulkmenose nukrypti nuo visa nagrinėjančio proto? Tu gavai teorines taisykles, kurias reikėjo suprasti, ir jas supratai. Tad kokio gi dar lūkuriuoji mokytojo, kad užkrautum ant jo pečių rūpinimąsi savo dvasiniu tobulėjimu? Juk esi nebe jaunikis, o subrendęs vyras. Jeigu nesusirūpinsi dabar ir paikai visą laiką vilkinsi bei delsi, nusiskirdamas vis kitą dieną, nuo kurios užsiimsi savim, tai nė pats nepastebėsi, kad nedarai jokios pažangos, nugyvensi gyvenimą taip ir likdamas neišmanėlis, – toks ir numirsi. (2) Tad apsispręsk pagaliau gyventi kaip subrendęs žmogus, siekiantis dvasinio tobulumo. Ir visa, kas atrodo geriausia, tebūna tau įstatymas, kurio negalima peržengti.

O jei pasitaikys tavo kelyje kažkas sunkaus ar malonaus, tauraus ar žemo, atmink: jau prasidėjusi kova, jau vyksta olimpinės žaidynės – nevalia atidėlioti, tik ši viena diena, šis vienut vienintelis darbas arba pragaišins tavo dvasinį tobulėjimą, arba išgelbės. (3) Sokratas pasiekė tokių aukštumų todėl, kad bet kokiomis gyvenimo aplinkybėmis kreipė dėmesį vien į protą. Ir nors tu toli gražu nesi Sokratas, turi gyventi taip, lyg ketintumei tapti Sokratu.

LII

(1) Pirmutinė ir būtiniausia filosofijos dalis – naudojimasis teorinėmis taisyklėmis; pavyzdžiui, „Nemeluok". Antroji dalis pateikia įrodymus; pavyzdžiui, „Iš ko plaukia, kad nereikia meluoti?" Trečioji dalis pagrindžia ir paaiškina šiuos įrodinėjimus; pavyzdžiui, „Iš ko plaukia, kad tai yra įrodymas?", „Kas yra įrodymas, išvada, prieštaravimas, tiesa, melas?" (2) Taigi trečioji dalis reikalinga antrajai, o antroji – pirmajai daliai. Tačiau pati būtiniausia yra pirmoji dalis, prie kurios reikia sustoti ilgėliau. O mes darome priešingai: užsiimame tik trečiąja dalimi, kreipiame į ją visą dėmesį, visiškai praleisdami pirmąją. Štai kodėl meluojame, nors puikiausiai žinome įrodymus, kodėl nereikia meluoti.

LIII

(1) Visur ir visada reikia elgtis pagal šiuos posakius:

O Dzeuse, vesk mane, ir tu, likime, vesk,
Į man paskirtą vietą eisiu paskui jus.
Nejausiu nuovargio. Jei tapčiau blogas aš
Ir eit nebenorėčiau – sekčiau tuo labiau.[9]

(2) Žmogus, kurs koja kojon eina su lemtim, –
Išminčius, sakom, pareigas dievams žinąs.[10]

(3) „Bet, Kritonai, jei taip patinka dievui, teįvyksta šitai“[11]. (4) „Anitas gali mane nužudyti, tačiau pakenkti man negali“[12].

EPIKTETAS IR JO PAMOKYMAI

Su Epikteto vardu labai siejasi žodis „paradoksas": būdamas praktinės filosofijos mokytojas, jis plačiai naudojosi teoriniais ankstyvųjų stoikų laimėjimais, o pastaruosius bene daugiausia žinome kaip tik per Epiktetą; pats nieko nerašė, tačiau jo paskaitas pavyzdingai užrašinėjo mokinys Flavijus Arianas (II a.), ir šie užrašai išliko daug geriau negu, sakysim, per septynis šimtus knygų parašiusio viduriniosios Stojos atstovo Chrisipo (*Χρύσιππος*, apie 280–208/205 m. pr. Kr.) darbai; jis sakydavo galįs patarti tik konkrečiam žmogui, su kuriuo kalbasi pats, mokė tik savo tiesioginius mokinius, o ligi pat naujųjų amžių įvairiausių tautybių žmonės mokėsi iš jo stojiškos dvasios tvirtybės; visiškai abejingas pripažinimui ir šlovei, jis buvo labai populiarus: net pasaulinės Romos imperijos valdovas Markas Aurelijus (121–180) tarp didžiausių savo gyvenimo sėkmių nurodo tai, kad į jo rankas pateko Epikteto – buvusio vergo! – „Pokalbiai"; jis buvęs toks skurdžius, kad jo lūšnelės durys niekada nebuvusios reikalingos

skląsčio, visiškai nebrangino daiktų ir juokėsi matydamas kitų žmonių prisirišimą prie jų, o po šio filosofo mirties kažkoks turtuolis už didžiausius pinigus pirkosi jo molinę lempelę.

Pagaliau dar vienas paradoksas: nepaisant išties didžiulio populiarumo tarp amžininkų ir, atrodytų, tiesiog įgimto romėnams smalsumo iškilesnių asmenybių gyvenimui, išliko labai mažai faktų iš šio filosofo biografijos. Tarsi jis būtų verste privertęs patikėti, kad tėra vienintelė galimybė: „Parodyk man savo nuomones, o aš tau – savąsias. Tiktai tada mes būsime susipažinę".

Gyvenimo ir būdo bruožai. Epiktetas buvo kilęs iš Frygijos miesto Hierapolio (dab. Turkijos pietvakariai). Pagal mokymosi laiką nustatoma apytikrė Epikteto gimimo data – maždaug 50 m. Nežinome netgi tikro jo vardo: *επίκτητος* – graikų kalbos būdvardis, nusakantis vergą kaip „(papildomai) įsigytą"[1]. Vadinasi, Epiktetas kilimo buvo vergas; tai patvirtina ir įrašas iš Pisidijos[2], paties filosofo žodžiai „Pokalbiuose" (I, 9, 29; 19, 19–21 ir kt.) bei kiti paliudijimai. Kada ir kodėl Epiktetas buvo atvežtas į Romą – nežinia. Tačiau jis

[1] Th. Colardeaux (*Colardeaux Th.* Étude sur Épictete. – Paris, 1903, p. 6, 5 past.) mano, kad *epiktētos* galėtų būti ir tikslesnis šio filosofo kilimo vietos nurodymas – būtent Frygijos dalis, vėliau prijungta prie Romos imperijos.

[2] Pisidijos sritis buvo kiek ryčiau nei Frygija; eiliuotas įrašas graikų kalba mini, kad vergės sūnus Epiktetas buvo išmintingas, kilnios širdies, dieviškas, didžiai naudingas ir daug džiaugsmo visiems teikęs vyras.

pats sakosi, jog, valdant Neronui (54–68 m.), buvo pasiųstas į mokyklą, kad taptų *παιδαγωγός* (auklėtoju), – jais paprastai būdavo vergai. Manoma, kad į šias pareigas šeimininkas jį paskyrė dėl aiškaus proto, o galbūt, kaip mano jo vėlesnysis komentatorius Simplikijas (*Σιμπλίκιος*, VI a.), ir dėl luošumo – netiko kitiems darbams.

Istorikai ligi šiol tebesiginčija, kada vyko svarbiausi ekonominiai, politiniai ir socialiniai galingosios Romos valstybės lūžiai bei krizės. Kad ir kaip ten būtų buvę, aišku viena: antroji I a. pusė – vienas neramiausių laikotarpių romėnų valstybės istorijoje. Nors jau buvo praėję beveik aštuoni dešimtmečiai, kai pasikeitė valstybės valdymo forma – respublika tapo imperija, – tačiau jos viduje vis dar vyko smarkus judėjimas, lėmęs dažną valdovų kaitą ir trukdęs bent minimaliai stabilizuotis visuomenės sluoksniams. Per Epikteto gyvenimą pasikeitė trys valdovų dinastijos (Klaudijų Julijų, Flavijų, įsūnytųjų imperatorių) ir vienuolika imperatorių! O visuomenės gyvenimą bene geriausiai nusakė Epikteto amžininkas, paskutinysis žymus Romos istorikas Tacitas (apie 58–po 117 m.), taip apibūdindamas savo kartą: „Mes parodėme iš tiesų didį kantrybės pavyzdį; kaip ankstesnioji karta matė, kokia yra neribota laisvė, taip ir mes patyrėme, kokia yra neribota vergija. Persekiojimai atėmė iš mūsų net sugebėjimą kalbėti ir klausyti; kartu su balsu būtume praradę ir pačią atmintį, jei tik vienodai įstengtume užmiršti, kaip ir tylėti“ (*Tac.* Agr. 2,3).

Nė kiek ne prasčiau to meto prieštaringumą rodo Epikteto šeimininko Epafrodito veikla bei gyvenimas. Epafroditas (*Ἐπαφρόδιτος*) kadaise irgi buvo vergas. Vėliau, paleistas į laisvę, iškilo gana aukštai: jis buvo vieno pačių žiauriausių Romos imperatorių Nerono asmens sargybinis, paskui – sekretorius: priimdavo ir perduodavo imperatoriui *libelli* – adresus, prašymus, raštiškus įskundimus, o paskui pranešdavo rezoliuciją. Taigi per Epafrodito rankas pereidavo dokumentai, šimtams žmonių lėmę mirtį. Darbo jis turėjo per akis, tuo labiau, kad nuteisto žmogaus turtas atitekdavo valstybei (imperatoriui) ir įskundėjui, o norinčių pasipelnyti tokiu būdu netrūko. Lėbautojui ir švaistūnui Neronui reikėjo begalės pinigų. Romos senatas taip pat buvo „tarpusavio išpuolių ir kautynių arena" (*Tac.* Hist. 4,10), kur kiekvienas kaip išmanydamas kovojo už save, „traukė atsakomybėn priešus ir siekė, kad jie būtų nuteisti" (*Plin.* Epist. 9, 13, 4). Savo pareigas Epafroditas ėjo uoliai ir atsidavęs, liko ištikimas Neronui ligi galo: prisidėjo atskleidžiant 65 m. Gajaus Kalpurnijaus Pizono sąmokslą prieš imperatorių, lydėjo Neroną, kai šis bėgo iš Romos, ir padėjo jam baigti gyvenimą savižudybe.

Epafroditas buvo ne tik labai įtakingas, turtingas, bet ir išsilavinęs žmogus: turėjo didžiulę biblioteką, paskatino Juozapą Flavijų (37–po 100) parašyti „Judėjos senybes" (tai liudija šio veikalo dedikacija), leido savo vergui Epiktetui lankyti filosofijos paskaitas. Sumanus, energingas, veiklus Epafroditas, godžiai ėmęs iš gyvenimo visa, ką laikė vertinga, nevarginamas dva-

sinių skrupulų, kaip du vandens lašai buvo panašus į daugelį antrosios I a. pusės didesnių ar mažesnių veikėjų, puikiai aprašytų, sakysim, Tacito ar Plinijaus Jaunesniojo (62–apie 113). Banali ir jo gyvenimo pabaiga: imperatorius Domicianas (51–96) iš pradžių ištrėmė jį iš Romos, o paskui įsakė nužudyti. Net ir paleistas į laisvę (nežinia kada, už išpirką ar veltui) Epiktetas nejuto savo buvusiam šeimininkui nei dėkingumo, nei prielankumo. Krikščionių filosofas ir teologas Origenas (*Ὠριγένης*, apie 185–253) savo veikale „Prieš Celsą" (VII, 53) rašo, jog kartą, kai Epafroditas, pagautas įsiūčio ar norėdamas išmėginti savo vergo kantrybę, griebė sukti Epiktetui koją, šis šypsodamasis įspėjo: „Tu sulaužysi". O kai Epafroditas iš tikrųjų sulaužė jam koją, Epiktetas šaltakraujiškai pridūrė: „Argi aš nesakiau, kad sulaužysi". Nuo to karto Epiktetas esą tapo raišu. Beje, „Sudos knygoje" (X a.) minima, kad Epiktetas apšlubo nuo reumatizmo.

Antras svarbus žmogus Epikteto gyvenime buvo filosofijos mokytojas Muzonijus Rufas (apie 20/30–apie 81), dėstęs Romoje stoikų filosofiją, kurią čia išpopuliarino graikų stoikas Panaitijas (*Παναίτιος*, apie 185–110 m. pr. Kr.), jis buvo vadinamas „romėnų Sokratu". Šis filosofas, aktyviai reiškęsis visuomenės gyvenime, taip pat neišvengė nei trėmimų, nei imperatorių nemalonės. Filosofiją jis dėstė graikiškai. Jo pasiklausyti Epiktetas atlydėdavo ir savo šeimininką Epafroditą. Nors Muzonijus jokių veikalų neparašė, tačiau daugelis jo minčių mus pasiekė per kitus autorius: Epiktetą, Plutarchą (*Πλούταρχος*, apie 46–apie

120), Joną Stobają (V a.), Aulą Gelijų (II a.). Išlikę fragmentai rodo, kad Muzonijus nuosekliai laikėsi stoicizmo filosofijos. Sprendžiant iš visko, Muzonijus buvo gana griežtas mokytojas, iš savo mokinių reikalavo galvotumo ir susikaupimo. Neabejotinai jis buvo talentingas mokytojas. Epiktetas pasakojo savo mokiniams: „Paprastai Rufas sakydavo: „Jeigu jūs turite laiko mane girti – vadinasi, aš šneku tuščiai".

Epiktetas visą gyvenimą gerbė ir mylėjo savo mokytoją ir pats pasirinko šį kelią, kaip labiausiai atitinkantį jo prigimtį.

Nuo kurių metų Epiktetas pradėjo savarankiškai dėstyti filosofiją, nėra žinoma. 89 m. imperatorius Domicianas išleido įsakymą ištremti iš Romos visus filosofus. Tai lietė ir Epiktetą, vadinasi, tuo metu jis jau buvo brandaus amžiaus ir mokė kitus filosofijos. Tremiamas jis atsidūrė nedideliame Epyro (Vakarų Graikijos sritis) miestelyje Nikopolyje, kur įkūrė savo filosofijos mokyklą. Iš čia jis aplankė Olimpijos ir Atėnų miestus. Atrodo, valdant imperatoriui Markui Ulpijui Trajanui (98–117) Epiktetui buvo leista grįžti į Romą. Čia jis labai išpopuliarėjo savo pamokymais. Tarp jo klausytojų buvo netgi ir turtingų, kilmingų žmonių, pavyzdžiui, minėtasis Flavijus Arianas, Romos senatorius, vėliau – konsulas.

Nei įgytas populiarumas, garbė, nei imperatoriaus prielankumas nesugundė Epikteto keisti įprasto savo gyvenimo būdo. O gyveno jis labai kukliai, taip, kaip mokė kitus, griežtai laikydamasis savo paties skelbia-

mų moralinių principų. Mėgstamiausias jo posakis buvo „Ištverk ir susitvardyk". Tuo jis išsiskyrė iš kitų to meto filosofų. Visas jo turtas buvo šiaudinė paklotė, medinis suolelis, plaušinis demblys ir molinė lempelė, kurią po jo mirties kažkoks turtuolis kaip relikviją nupirko už tris tūkstančius drachmų.

Mirė Epiktetas sulaukęs gilios senatvės, apie 138 metus. Ant jo antkapio buvo iškalta tokia jo paties sukurta epitafija: „Vergas Epiktetas, raišas ir neturtingas kaip Yras, nemirtingųjų draugas" (Anth. Pal. VII, 676).

Nors Epiktetas, kaip minėta, nieko nerašė, tačiau jam pasisekė kur kas labiau negu tiems antikos filosofams, kurie prirašė šimtus traktatų. Jo mokinys Flavijus Arianas užrašė jo mintis, pamokymus, pokalbius ir parengė keletą knygų, bet, deja, ne visos jos pasiekė mūsų laikus. Geriausiai išliko keturios iš aštuonių „Epikteto pokalbių" („*Διατρίβῶν Ἐπικτήτου*", lot. „Dissertationes Epicteti") knygų ir vadinamasis „Epikteto vadovėlis" („*Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου*", lot. „Epicteti manuale") – populiariausia Epikteto knyga, kuri sudaryta iš neišlikusių dvylikos „Epikteto pašnekesių" („*Ὁμιλιων Ἐπικτήτου*", lot. „Familiarium sermonum libri XII") knygų. Tačiau dėl pastarosios knygos buvimo mokslininkai yra išsakę įvairių versijų. Taip pat antikos autorių (Jono Stobajo, Aulo Gelijaus ir Marko Aurelijaus) raštuose yra cituojama keliasdešimt Epikteto fragmentų, esą iš neišlikusių „Pokalbių" ar „Pa-

šnekesių" knygų. Jų visuma graikiškai buvo pavadinta „Ἀπόφθεγμα" (trumpi, taiklūs posakiai, aforizmai). Tačiau dėl daugelio jų autentiškumo abejojama. Simplikijas, parašęs plačius „Epikteto vadovėlio" komentarus, jų įvade mini, jog Flavijus Arianas parašė ir knygą apie Epikteto gyvenimą ir mirtį, bet toks veikalas iki šiolei niekam nežinomas ir iš viso abejojama jo buvimu[3].

Epikteto filosofijos apžvalga. Epiktetas priklauso tai vėlyvųjų stoikų plejadai, kurią, be jo, sudaro Lucijus Anėjus Seneka ir Markas Aurelijus. Vėlyvasis stoicizmas, išlaikydamas pagrindinius senojo, klasikinio, stoicizmo bruožus, pasižymėjo ir kai kuriomis naujomis ypatybėmis. Kaip žinoma, bendras visų laikų stoicizmo bruožas buvo perdėtas moralizavimas. Visi stoikai niekino žemiškųjų gėrybių troškimą ir ragino nuolat rūpintis dvasinėmis vertybėmis, absoliučios dvasinės ramybės ugdymusi. Tačiau vėlyvajame stoicizme žmogus jau nėra toks didingas, morališkai ir dvasiškai stiprus, kokį jį postulavo pirmieji stoikai, o priešingai, nuolat pabrėžiamas žmogaus silpnumas, jo padėties beviltiškumas, visiškas atsidavimas likimui. Kitas vėlyvojo stoicizmo bruožas – polinkis į dievobaimingumą. Esą šiame niekingame pasaulyje bejėgiškam, nelaimingam žmogeliui nieko kito nelieka kaip atsiduoti likimui, melstis dievams ir laukti iš jų stebuklingos pagalbos. Taigi vėlyvasis stoicizmas taip defor-

[3] Plačiau apie Epikteto raštus žr. šios knygos paaiškinimuose.

mavo senųjų stoikų moralinę doktriną, kad ji neteko pirmykštės galios ir energijos, žmogaus didybės suvokimo. Trečias bruožas – logikos problemų vengimas.

Epikteto mintys, pamokymai ir pokalbiai nedaug kuo praturtino stoikų filosofiją. Jie rodo, kad Epiktetas buvo linkęs grįžti prie stoicizmo ištakų – Zenono Kitijiečio (*Ζήνων*, 332–262 m. pr. Kr.) ir Chrisipo filosofinės koncepcijos. Tačiau pirmiausia jam rūpėjo praktinis filosofijos poveikis doroviniam jaunimo auklėjimui, o ne teoriniai gamtos ir pažinimo klausimai. Be to, reikia turėti galvoje, kad Ariano konspektai neperteikia Epikteto filosofijos visumos: čia atrinkti išimtinai etiniai pamokymai turi, kaip rodo Ariano laiškas Gelijui, veikiau priminti mokytoją, o ne patį mokymą.

Kaip ir jo pirmtakai, Epiktetas filosofiją skirstė į fiziką, logiką ir etiką (žr. „Vadovėlis", LII), tačiau nė karto nepavartojo stoikams labai svarbios filosofijos dalies – *fizikos* – pavadinimo. Kartu jis perėmė ir pagrindines stoikų mokyklos dogmas šiuo klausimu. Pirmiausia jis perėmė idėją apie griežtą pasaulio tvarką ir vieningumą. Kaip žinome, antikinė filosofija pateikia du požiūrius į pasaulį: 1) kad tai esanti atskirų, tarpusavyje nesusijusių objektų bei reiškinių visuma (Demokritas), 2) kad šie reiškiniai bei objektai priežastiniais ryšiais susieti į organišką visumą. Stoikai, tarp jų ir Epiktetas, teigė, kad kosmosas – tai vieninga būtis. Į vieningą visumą ją jungia *pneuma* (*πνεῦμα* – pažodžiui „dvelksmas") – medžiaga, susidedanti iš ug-

nies ir oro, persmelkianti visą pasaulį, aktyvi, – būtent ji lemia organinio pasaulio gyvybingumą. Kosmoso raida – būtinas, priežastingai sąlygotas procesas, kaip sąlygotas ir kiekvienas vyksmas pasaulyje. Šis priežastinis ryšys stoikų vadinamas įvairiai: *εἱμαρμένη* – „lemtis, likimas", *λόγος* – „protas", *θεός* – „dievas", o Epiktetas dar jį nusako kaip *θεία διοίκησις* – „dieviška tvarka".

Šių visuotinių pasaulio priežastingumo bei dėsningumo ryšių pripažinimas padeda suprasti ir kitus stoikų keliamus klausimus bei jų sprendimus – tarp jų etikos ir net logikos. Tik iš fizikos galima suprasti ir jų požiūrį į dievus (teologiją). Epikteto leidėjas ir tyrinėtojas W. Oldfatheris reziumuoja šio filosofo teologiją kaip „tiesiog neįtikėtiną teizmo, panteizmo ir politeizmo mišinį"[4], kur kritiškai jungiama į vieną daiktą filosofija ir liaudies religija. Dzeusas (kitais atvejais tiesiog – dievas) yra vienvaldis pasaulio šeimininkas, išmintingas valdovas, tačiau jis – ne imanentinis, o išplitęs visame pasaulyje. Kita vertus, visa pilna dievų ir genijų, kurie lydi žmogų nuo gimimo ligi mirties. Dievas nukreipia ir tvarko žmogaus likimą taip pat kaip ir dangaus šviesulių judėjimą: čia jis veikia tarsi personifikuotas (jau minėtas aptariant fiziką) pasaulio raidos dėsnis, dažnai vaizduojamas kaip asmuo – visa numatantis, nuo kurio neįmanoma nieko nuslėpti, pateikiantis savo buvimo ženklus, asmeniškas kiekvie-

[4] *Oldfather W. A.* Introduction // Epictetus: The Discourses as reported by Arrian. – London; New York, 1928. – Vol. 2. – P. XXIV.

nam žmogui. Pagaliau šį dievą galima sutapatinti su prigimtimi, universumu. Kai žmogus miršta, jo siela (medžiagiška!) išsiskaido į elementus, iš kurių buvo susidariusi; šitaip žmogus grįžta į dievą – visumą. Tačiau toks grįžimas nesuponuoja tikėjimo individualiu amžinu gyvenimu. Ir todėl šis dievas nėra tapatus Dzeusui iš mito ar pagoniško tikėjimo, tai – stoikų dievybė. Dėl to mums atrodo teisingas ir paskutinio Epikteto leidėjo J. Souilhé teiginys, kad „<...> jei Epiktetas ir skiriasi nuo kitų ankstyvųjų bei savo epochos stoikų religingesniu tonu, šitai veikiau yra retorikos priemonė, reikalaujanti personifikuoti dievybę; o jo mąstymas visada yra artimesnis monistinei Zenono bei Chrisipo doktrinai nei Senekos ar Marko Aurelijaus"[5]. Įdomu, kad Epiktetas tiki visais pranašavimo būdais, tačiau neteikia tam principinės reikšmės, laiko juos tiktai informacijos šaltiniu. O svarbiausio dalyko – skirti gėrį ir blogį – galįs pamokyti „mūsų vidinis orakulas".

---

[5] *Épictete.* Éntretiens / Texte établi et traduit par Joseph Souilhé. – Paris, 1949–1965. – Vol. 1–4. – P. LXII. Be to, mes manome, kad nuomonė apie ypatingą Epikteto religingumą bus susidariusi ir įsitvirtinusi ne tik dėl nepakankamo tyrinėtojų įsigilinimo į šio filosofo tekstą. Epikteto epocha – tai krikščionybės atsiradimo bei plitimo laikas. Ši nauja religija pirmiausia stengėsi paneigti pagoniškąjį tikėjimą bei filosofiją. Viena iš nedaugelio filosofijos krypčių, kurių krikščionybė neatmetė ir net, priešingai, ėmė taikyti savo reikalams, buvo vėlyvasis stoicizmas. Jo „krikščionizavimas" prasidėjo labai anksti: jau Bizantijos scholastai įžiūrėjo krikščionybės įtaką Epiktetui, Juozapas Flavijus – „fariziejų" mokymo ir stoicizmo analogijas, Tertulianas (apie 160 – po 220) ir šv. Jeronimas (apie 340 – apie 420) teigia, kad Seneka bendravęs su apaštalu Pauliumi, šv. Justinas (II a.) atpažįsta Muzonijuje brolio sielą ir t.t.

Į stoikų fiziką bei teologiją natūraliai įsilieja ir *žmogaus* problema. Griežtų dėsnių tvarkomoje visatoje nieko nėra ir negali būti šiaip sau – be paskirties, be tikslo. Kiekvienas žmogus – taip pat kosmoso dalis, tačiau ypatinga dalis: jis – gyva protinga būtybė (*ζῷον λογικόν*). O kadangi protas yra visatos aspektas, tai žmogus per protą tampa itin artimas, giminiškas visatą tvarkančiam protui (dievui, Dzeusui): „Argi nežinai, kokia menka dalelytė esi prieš visatą. Bet tiktai kūnu, nes protu nesi nei blogesnis, nei menkesnis už dievus" („Pokalbiai", I, 12, 26). Toks žmogaus išaukštinimas – retas ir antikinėje filosofijoje – pasirodė esąs nelabai priimtinas krikščionybei.

Dėl savo protingumo žmogus negyvosios bei gyvosios gamtos hierarchijoje užima išskirtinę vietą: augalai, žvėrys, gyvuliai gimę tarnauti žmogui, o šis – naudotis jais. Kita vertus, protas žmogui – ne tik privilegija, naudojimasis protu yra ir žmogaus prievolė, nes kitaip jis neatliktų savo paskirties – būti laimingam. O laimingam galima būti tiktai gyvenant pagal prigimtį. Tai įmanoma pažinus savo prigimtį ir žinant, kaip žmogaus prigimtis susijusi su bendruoju kosmoso, kurio dalis jis yra, dėsningumu.

Kaip vyksta toks pažinimas? Kaip dažnai pasitaiko, ir šiuo klausimu stoikų filosofiją Epikteto tekstas pateikia nenuosekliai. Todėl paranku pasinaudoti dviem ankstyvųjų stoikų fragmentais (SVF, II, 83 ir 87), nurodančiais tokį sąvokų susidarymo ir pažinimo būdą: gimstant žmogaus siela panaši į švarią, tačiau puikiai paruoštą ženklams užrašyti lentelę. Į ją įrašo-

mi vaizdiniai, atsiradę sieloje pojūčių pagrindu. Kiekvienas vaizdinys palieka sieloje atminimą, o dažnai kartojantis vienarūšiams vaizdiniams, atsiranda patyrimas. Žmogus gali išplėsti jo apimtį, naudodamasis panašumu, analogija ir kitokiomis asociacijomis. Remiantis šiuo tiesioginiu jusliniu suvokimu ir panašiomis mąstymo operacijomis, kai iš keleto tokių „atminimų" užčiuopiama esmė, susidaro išankstinės bendrosios sąvokos (*προλήψεις*). Šis tiktai žmogui būdingas dvasinis procesas natūraliai prasideda jau pirmaisiais gyvenimo metais ir yra įmanomas todėl, kad žmogus gimdamas atsineša protingumo sėklą, arba kibirkštį. Vėliau, pamažu kaupiantis išankstinėms bendrosioms sąvokoms, protas aktualiai vystosi ir maždaug septintaisiais gyvenimo metais[6] pasiekia tokį lygį, kad gali funkcionuoti jau kaip savarankiškas dydis. Nuo to laiko prasideda kokybiškai naujas pažinimo kelias: protas įgalina skaidyti, analizuoti, perdirbti minėtąsias išankstines sąvokas. Taigi greta jų atsiranda per mąstymo aktą sąmoningai proto sudarytos, t.y.

---

[6] Toks metų skaičius, matyt, nurodytas neatsitiktinai: atskiri žmogaus gyvenimo etapai matuoti septynmečiais ir anksčiau. Plg., pavyzdžiui, elegiją, parašytą Solono (tarp 640 ir 635 – apie 559 m. pr. Kr.), Atėnų valstybės veikėjo ir poeto, dar antikos laikais priskirto prie septynių išminčių:

Einant metus septintus, jau iškrenta ką tik sudygę
Dantys vaikiukui, kol dar gležnas ir paikas tebėr.
O kai antrus septintus pabaigia su dievo pagalba,
Ima ryškėti pirmi bręstančio vyro ženklai.

(Poetae elegiaci: Testimonia et fragmenta / Ed. B. Gentili et C. Prato. – Leipzig, 1979, pars 1. Solon, fr. 23).

abstrakčios bendrosios sąvokos (*ἔννοιαι*) siaurąja prasme.

Vadinasi, abiejų rūšių bendrosios sąvokos nėra įgimtos: žmogaus prigimtis teikia tik prielaidas joms susidaryti. Tarpusavyje jos skiriasi ne turiniu, o susidarymo būdu. Jų vertė pažinimo procese nevienoda. Bendrosios sąvokos siaurąja prasme, būdamos apdorotos proto, yra labiau apibrėžtos. Tačiau kaip tik šis apdorojimas didina subjektyvumo pavojų. Tuo tarpu išankstinės bendrosios sąvokos – spontaniškos ir remiasi bendrąja žmogaus dvasios struktūra, todėl yra objektyvesnės. Atspindėdamos dvi mąstymo proceso dalis, išankstinės ir abstrakčios bendrosios sąvokos vienos be kitų yra neįmanomos, o imamos atskirai – nepakankamos. Todėl M. Pohlenzas, pateikęs šią stoikų gnoseologijos interpretaciją[7], pagrįstai laiko ją apgalvota ir nuoseklia sensualistine, empirine teorija.

Ar visų pažinimo sričių sąvokos susidaro šitokiu būdu, ar jos yra visuotinės? Kokia yra, sakysim, *etikos* sąvokų specifika?

Klausimą, iš kur mes pirmiausia sužinome apie gėrį ir garbingumą, Seneka sprendžia taip: „Gamta negalėjo mus šito išmokyti – ji davė mums žinojimo sėklą, o paties žinojimo nedavė" (Epist. 120). Taigi gimdamas žmogus neatsineša ir gatavų, apriorinių eti-

[7] *Pohlenz M.* Grundfragen der stoischen Philosophie //Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philologisch-historische Klasse, 1940, 3. Folge, Nr. 26, S. 82–83.

nių sąvokų: mūsų sieloje yra tiktai prielaidos joms atsirasti. Tačiau dorovinės sąvokos visuomet yra susijusios su vertinimu: tai yra gėris, o šitai – blogis. Kaip žmogus nustato atskirų dalykų ir reiškinių vertę, kokiu masteliu matuodamas? Koks yra mechanizmas, jungiantis teorines žmogaus žinias su praktine veikla ir reguliuojantis jo elgesį? Juk žinojimas pats savaime nėra gėris. Netgi priešingai: Epiktetas ne kartą pabrėžia dorovinę mokytojo atsakomybę už tai, kam perduoda savo žinias – nedorų žmonių rankose jos gali būti netgi pavojingos.

Šis mechanizmas aiškėja iš labai svarbios, tačiau dažnai išleidžiamos iš tyrinėtojų akiračio stoikų prisavinimo (*οἰκείωσις*)[8] sampratos. Gyvos būtybės iš prigimties geba jusliškai suvokti ne tik išorinius dalykus, bet ir pačios save. Žmogus pirmiausia suvokia savo kūno dalis ir jo funkcijas, paskui – savo dvasinį pasaulį. Tokį suvokimą būtinai lydi pasitenkinimo jausmas, kuris pasireiškia instinktyviu atsikreipimu į savąjį *Aš*, ir per tai žmogus tampa pats sau pirmuoju „prisavintuoju", „savu". Iš tokio prisavinimo natūraliai išplaukia siekimas išsaugoti patį save ir siekti visko, kas sau naudinga, o kas kenkia – vengti. Vėliau šis

[8] Graikų daiktavardis *οἰκείωσις* yra veiksmažodžio *οἰκειοῦν* = *οἰκεῖον ποιοῦν* vedinys. Medialinė jo forma reiškia „gauti, įsigyti ką nors kaip draugą ar nuosavybę", „užkariauti kieno nors simpatiją". Visai kitaip šiuos žodžius vartoja stoikai: *οἰκειοῦσθαι πρός* reiškia subjektyvų nusistatymą, sielos judėjimą, dėl kurio pats žmogus jaučiasi tampąs kam nors „artimas, gimininškas" jausmų atžvilgiu. Įdomu, kad ir į savąjį *Aš* galima atsikreipti su giminaičio (artimo) jausmu.

prisavinimas plečiasi, apimdamas pirmiausia giminaičius, paskui – artimuosius, galų gale – visus žmones, nes gamta yra sukūrusi mus gyventi visuomenėje. Tačiau savo santykį su mus supančiais žmonėmis ir aplinka visada nustatome subjektyviai. Ir tai nėra nei egoizmas, nei individualizmas, už kurį ne kartą buvo priekaištauta stoicizmui.

Tad gyva būtybė pirmiausia siekia išsaugoti pati save: žvėrys turi pojūčius, per kuriuos jusliškai suvokia išorinius dalykus, taip pat jaučia, kad vieni iš jų yra „savi", „artimi", o kiti – priešiški, svetimi. Prigimtis yra davusi jiems ir instinktą pirmųjų siekti, o pastarųjų – vengti. Todėl žvėrims gyventi pagal prigimtį reiškia gyventi pagal instinktą. O žmogaus instinktą ima koreguoti sutvirtėjęs protas, ir tik tada gyvenama pagal prigimtį. Protu besivadovaujantis žmogus siekia ne tik išsaugoti, bet ir išlavinti savyje tai, ką jame yra užprogramavusi prigimtis: jame esama ir dorybių sėklos, kurią žmogus savyje turi išauginti pats. Toji sėkla stoikams – ne įvaizdis, o sampratos dalis. Todėl gyventi pagal prigimtį reiškia gyventi dorai. Taigi dorybė – pirmiausia sielos nusistatymas, įgalinantis žmogų nugyventi visą gyvenimą santarvėje su prigimtimi[9], o ši santarvė laiduoja jam ramią gyvenimo tėkmę

---

[9] Terminas *κατὰ φύσιν* filosofijoje buvo vartojamas ir anksčiau. Herakleitas išminties esmę formuluoja taip: „Sakyti tiesą ir elgtis pagal prigimtį, suprantant ją (= paklūstant jai)" (fr. 112). Platono „Įstatymuose" „gyvenimas pagal prigimtį" – jau pastovus terminas (*ὁ κατὰ ούσιν βίος;* 890 a.). Aristotelis nurodo (Protreptikos, fr. 11 W), kad pagal prigimtį mūsų tikslas yra sveikas protas (*φρόνησις*). Tačiau prisavinimo sampratos iki stoikų nebuvo.

(*εὔροια βίου*), t.y. laimę. Taigi vidinė protingo gyvenimo harmonija įgauna aukščiausią vertę ir tampa didžiausiu gėriu[10], per prisavinimą kildinamu iš subjektyvaus vertinimo.

Epikteto filosofijoje iš ankstyvosios Stojos perimta prisavinimo samprata nepaprastai svarbi. Ji nulemia pagrindinį reikalavimą, keliamą mokiniams: lavinti savo protą, nes jis – skiriamasis žmogaus požymis, padedantis objektyviai suvokti tikrovę ir teisingai nustatyti kiekvieno žmogaus santykį su ja; jis padeda teisingai įvertinti savo individualią prigimtį, sugebėjimus, jėgas ir pasirinkti kelią, geriausiai atitinkantį prigimtį, pasirinkti veiklą, kuri užpildys gyvenimą konkrečiu turiniu. O tai privalo padaryti kiekvienas žmogus. Todėl negalima sudaryti dorovinių normų rinkinio – kiekvieną kartą kiekvienas žmogus sprendžia pats, kas jam priimtina, o kas ne. Čia Epiktetas iškelia laisvo pasirinkimo, laisvos valios idėją, pagrįsdamas absoliučią galimybę gyventi dorai: tai minties ir veiklos laisvė, reguliuojanti kiekvieno žmogaus dvasinį gyvenimą, niekam kitam, išskyrus patį žmogų, ji nepavaldi. Šią idėją Epiktetas ir stengėsi įdiegti savo mokiniams pirmiausia.

Epikteto filosofiją galima apibendrinti trimis teiginiais: 1) kiekviena būtybė, taip pat ir žmogus, siekia to, kas jai naudinga; 2) tikroji žmogaus vertybė – laisva dvasinė prigimtis, kuri daro žmogų giminišką die-

[10] Stoikai gėrį plačiąja prasme apibrėžia dar kaip naudingumą (SVF, III, 74–76), o tikrą žmogaus gėrį – „tai, kas prisideda prie laimės" (SVF, III, 73).

vams. Gyvendamas pagal prigimtį žmogus tampa laimingas; 3) žmogus kasdien turi rūpintis dvasiniu tobulėjimu, o tai reikalauja nuolatinio įtempto darbo su pačiu savimi.

Epikteto „Pokalbiai" – vienas unikalių šaltinių, iš kurių sužinome, *kaip* buvo mokoma filosofijos mokyklose Romos imperijoje.

Didžioji laiko dalis, be abejo, būdavo skiriama paties mokytojo dėstymui, kurį mokiniai konspektuodavo[11]. Be to, jis duodavo mokiniams iš anksto apgalvotas temas, kad šie raštu parengtų pranešimą ir perskaitytų jį mokykloje; kartais, matyt, tai būdavo Chrisipo ar kito stoiko veikalo komentaras. Šie rašiniai vėliau praversdavo savarankiškam darbui.

Epikteto auditorija – nevienalytė: čia ir nuolatiniai mokiniai, ir asmenys, atsitiktinai užsukę į mokyklą, kurios durys buvo atviros visiems ir kuri neabejotinai buvo viena iš Nikopolio įžymybių. Pokalbiai su pastaraisiais vykdavo prie tikrųjų mokinių.

Tikruosius mokinius, specialiai studijuojančius filosofiją, pats Epiktetas priešpriešino neišsilavinusiems žmonėms[12] ir skyrė jiems daugiausia dėmesio. Kur ruošėsi dirbti šie jaunuoliai, baigę mokyklą? Arianas

---

[11] Konspektuoti Epikteto paskaitas turėjo būti itin sunku: staigūs minties šuoliai, daugybė pavyzdžių iš kasdienio gyvenimo, filosofijos, literatūros, istorijos, laisva pašnekesio forma. Arianui, be abejo, prireikė neeilinių sugebėjimų, kad susidorotų su šiuo uždaviniu; matyt, neatsitiktinai išliko tiktai jo užrašai.

[12] Terminas *ἰδιώτης* perimtas iš socialinio gyvenimo, kur jis reiškia privatų žmogų, kaip priešingybę einančiam visuomenines pareigas asmeniui. Filosofiniame kontekste šiuo žodžiu nusakomas žmogus, nestudijavęs filosofijos.

tapo valstybės veikėju; matyt, juo pasekė ir dalis kitų: nuo II a. pradžios filosofinis išsilavinimas teikė tam tikrą pirmenybę valstybinėms pareigoms užimti. Tačiau pats Epiktetas dažnai kalbėdavo apie būsimą pedagogo darbą, ir galima manyti, kad dauguma jo mokinių ruošėsi imtis šios veiklos („Pokalbiai", II, 1, 34; II, 21, 10). Tačiau jis pabrėždavo, kad savo mokyklas galima atidaryti tik tada, kai patys bus pakankamai išsilavinę.

Epiktetas dažnai pasisakydavo prieš retoriką, nors pats nebuvo jos priešas (pagaliau kitaip ir būti negali: retorikos priemonės – vienas būdingiausių „Pokalbių" bruožų); jis tik smerkė mokytojus, kurie, labiausiai rūpindamiesi grakščiu stiliumi, efektingomis kalbomis, siekia asmeninės šlovės ar pelno, o ne naudos mokiniams. Labai įkvėptai filosofas kalbėjo apie mokymą kaip apie didų, slaptingą darbą, duodamą ne kaip pakliuvo ir ne kam pakliuvo: kad galėtum mokyti jaunimą, netgi būti išminčiumi per maža – reikia ir specialaus pasirengimo, ir tinkamumo, atitinkamo amžiaus, atitinkamo gyvenimo būdo, o pirmiausia – kad dievas patartų užimti šią vietą, kaip buvo pataręs Sokratui. Epiktetas padėdavo ir žengti pirmuosius žingsnius pasirinkusiems pedagogo kelią – patarimu, pamokymu, o kartais ir pabardamas. Tačiau svarbiausias čia, be abejo, buvo paties mokytojo pavyzdys.

Graikiškas Epikteto veikalo „Pokalbiai" pavadinimas „*Διατριβαί*" – diatribės: taip buvo vadinami pamokomojo pobūdžio pokalbiai, populiariai dėstantys filosofiją, turintys ir sokratiškojo dialogo, ir retorikos

bruožų. Šia žodine dėstymo forma naudojosi kinikai, taip pat ir stoikai – Muzonijus Rufas, vėliau – Markas Aurelijus. Tačiau Epikteto diatribių dialogiškumas gerokai skiriasi nuo, sakysim, Muzonijaus Rufo. Pastarojo dėstymui būdinga rami minties tėkmė, į kurią kartkartėmis įsiterpia dialogas, o Epiktetas visą dėstymą verčia dialogais; jie be galo skubrūs, dažnai be jungtukų pilasi klausimai, žodžiai ir posakiai liete liejasi. Pašnekovų netrūksta: tai – tikrieji mokiniai, žmonės, užsukę į mokyklą atsitiktinai, atėję patarimo, kadaise gyvenime sutikti žmonės (tarp jų jau minėtasis Epafroditas), veikėjai iš literatūros, istorijos, mitų, netgi dievas. Kartais Epiktetas ima diskutuoti pats su savimi, pabrėždamas tokio pašnekesio reikalingumą: *λάλει σεαυτῷ* („šnekėk su savimi") pakeičia ankstesnįjį priesaką „Pažink save patį".

Turbūt neatsitiktinai Epiktetas net ligi atgrasumo atkakliai kartoja tas pačias tiesas: paremiamos vis naujais pavyzdžiais, pritaikomos kaskart kitam gyvenimo atvejui, jos greičiau turi paveikti žmogaus valią, negu plėsti žinių ratą. Nors kartais jo pašnekovai yra bevardžiai („vienas", „kažkas" paklausė ir t.t.), tačiau paprastai pateikiamos svarbiausios žinios (šeimyninė, visuomeninė padėtis, išorė), problemos, kurių patys išspręsti negali, todėl kreipiasi pagalbos į filosofą – ir pokalbis tampa individualus, asmeniškas. Todėl senas bei banalus medicinos ir filosofijos palyginimas, kur šioji turi gydyti žmogaus dvasią, įgauna naują plotmę: kaip žymiausias antikos gydytojas Hipokratas (*Ἱπποκράτης*, apie 460–apie 370 m. pr. Kr.) primygti-

nai reikalavo gydyti ne ligą, o konkretų ligonį, taip Epikteto pašnekesiai su dvasiškai palūžusiu, abejojančiu, nerandančiu išeities žmogumi tampa gydymu žodžiu tiesiogine prasme (logoterapija).

Ir mokiniams, ir amžininkams, be abejo, imponavo paties Epikteto asmenybė: tvirtindamas ir nuolat kartodamas, kad bet kokios žinios, tarp jų ir filosofinės, turi vertę tik tada, kai jas atitinka darbai, šis filosofas pats buvo gyvas tokio reikalavimo pavyzdys – gyveno taip, kaip mokė.

Vanda Kazanskienė

PAAIŠKINIMAI

Epikteto „Pokalbiai“, fragmentai ir „Vadovėlis“ versta iš: Epicteti dissertationes ab Arriano digestae / Rec. Henricus Schenkl; Accedunt Fragmenta, Enchiridion / Ex rec. Schweighaeuseri Gnomologiorum Epicteteorum reliquiae; Indices. – Lipsiae, 1916. Be to, naudotasi leidiniu: *Épictète*. Éntretiens / Texte établi et traduit par Joseph Souilhé (III ir IV knygos – kartu su Amandu Jagu). – Paris, 1949–1965, taip pat ispanišku leidimu: Epicteto Pláticas por Arriano, libro 1 / Texto revisado y traduido por Pablo Jordán de Urries y Azara. – Barcelona, 1957. – Vol. 1 (deja, mums buvo prieinamas tiktai pirmasis šio leidimo tomas, į kurį įėjo pirmoji „Pokalbių“ knyga). Didelių keblumų vertėjai sudarė gana sudėtinga Epikteto vartojama terminų sistema, dažniausiai be eksplikacijos perimta iš ankstyvosios Stojos atstovų. Todėl besiaiškinant daugelį terminų bei sąvokų teko kreiptis į stoikų fragmentus, surinktus leidinyje: *Arnim I.* Stoicorum veterum fragmenta. – Lipsiae, 1903–1924. – Vol. 1–4 (į ketvirtąjį tomą įeina M. Adlerio sudarytos rodyklės); toliau trumpinama SVF. Taip pat ir verčiant, ir ruošiant paaiškinimus naudotasi šiais specialiais Stojos filosofijos tyrinėjimais: *Po-*

hlenz M. Die Stoa: Geschichte einer geistigen Bewegung. – Göttingen, 1955–1959. – Bd. 1–2; *Pohlenz M.* Grundfragen der stoischen Philosophie // Abhandlungen der Gessellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philologisch-historische Klasse, 1940, 3. Folge, Nr. 26; *Bonhöffer A.* Epictet und die Stoa. – Stuttgardt, 1890 ir to paties autoriaus: Die Ethik des Stoikers Epictet. – Stuttgardt, 1894. Kiti specialūs tyrinėjimai nurodomi pačiuose paaiškinimuose.

„Pokalbiai" išversti praleidžiant originalo tekste neretus pasikartojimus, dalį pavyzdžių ir kai kurias filosofijos istorijai ne taip įdomias vietas; praleidimai žymimi ženklu <...>; iš išlikusių kitų antikos autorių užrašytų Epikteto pasisakymų į šį leidinį įtraukiama dalis autentiškiausiais laikomų fragmentų, paliekant H. Schenklio numeraciją.

POKALBIAI

Ariano laiškas Gelijui

1 *Flavijus Arianas* (pilnas vardas Quintus Eppius Flavius Arrianus) – romėnų valstybės veikėjas ir rašytojas, kuriam turime būti dėkingi už Epikteto filosofijos išsaugojimą. Jis gimė Bitinijos (Mažosios Azijos sritis, dab. šiaurės vakarų Turkija) mieste Nikomedijoje. Tikslūs gimimo metai nėra žinomi – paprastai būdavo nurodomi 90–95 m., tačiau vienas paskutiniųjų Ariano biografų Ronaldas Syme'as postuluoja apytikriai 86–89 m. (*Syme R.* The Career of Arrian // Harvard Studies in classical Philology, 1982, vol. 86, p. 181–211); savo nuomonę jis argumentuoja taip: viename lotyniškų įrašų (CIL XV 244, 252) pateikiami Ariano konsulavimo metai – 129/130 m. Konsulais paprastai būdavo renkami

vyrai, ne jaunesni kaip keturiasdešimties metų amžiaus; vadinasi, Arianas turėtų būti gimęs apie 86–89 m.

Visai jaunas jis paliko gimtinę; mokėsi filosofijos pas Epiktetą, kai šis buvo jau tremtyje Nikopolyje, tikriausiai 107 ar 108 m. Vėliau tapo Romos senatoriumi, kaip minėjome, buvo net išrinktas konsulu. Po kurio laiko imperatorius Hadrianas (valdė 117–138 m.) paskyrė jį Kapadokijos vietininku. Po jo valdęs (138–161 m.) imperatorius Antoninas Pijus pasiuntė Arianą į Atėnus, kur šis gavo garbės piliečio vardą ir vadovavo archontų kolegijai. Dar yra paliudyta, kad gimtajame mieste Arianas buvo išrinktas požemių karalystės deivių Demetros ir Persefonės žyniu. Ten ir mirė – spėjama, maždaug apie 175 m.

Gana aukštai iškilęs administracinės karjeros laiptais, Arianas lankėsi beveik visose didžiulės Romos imperijos srityse. Įvairiapusė ir jo literatūrinė veikla (kartais tiesiogiai susijusi su administracine): Arianas rašė istorinius, geografinius, karo meno ir kitus veikalus graikų kalbos Atikos dialektu, nors po koinės (bendrinės graikų kalbos) įsigalėjimo jau buvo praėję daugiau kaip du amžiai. Stilius paprastas, be įmantrių pagražinimų – čia, kaip ir gyvenime, didžiausias pavyzdys jam buvo Ksenofontas.

Žymus Aristotelio komentatorius Simplikijas, gyvenęs VI a., Epikteto „Vadovėlio" paaiškinimų įvade teigia, kad „Arianas parašė [veikalą] apie Epikteto gyvenimą ir mirtį". Iš šio paliudijimo kai kurie filosofijos istorijos tyrinėtojai darė išvadą, kad tai buvusi Epikteto biografija, išleista atskira knyga. Šios nuomonės klaidingumą įrodė R. Asmusas (*Asmus R.* Quaestiones Epicteteae. – Friburgi Brisigavorum, 1888, p. 31 ir toliau): dauguma Simplikijo pateikiamų faktų yra ir

išlikusiame Epikteto dėstyme. Dabar jau visi tyrinėtojai sutinka, kad atskiros šio stoiko biografijos nebūta.

Užtat ligi šiol nėra vieningos nuomonės, vienu ar dviem veikalais, be „Vadovėlio", Arianas pateikė Epikteto filosofiją. Pagrindą šiam ginčui taip pat yra davę skirtingi antikos bei ankstyvųjų viduramžių autorių paliudijimai. Jų yra trys:

1) Aulas Gelijus (g. apie 130 m.) savo mokymo tikslams sudarytame medžiagos rinkinyje „Atikos naktys" (I 2) cituoja Epikteto „Pokalbių (dissertationes), išdėstytų Ariano" II 19, 12, o nurodo, kad tai esanti citata iš I knygos. Be to, pateikia (XIX 1) ištrauką iš V „Pasikalbėjimų" *(Διαλέξεις)* knygos;

2) V a. rašytojas ir filosofas Stobajas taip pat mokymo tikslams skirtoje antologijoje (*Stob.* Flor. 47, 28) pateikia ištrauką iš Epikteto „Pamokančių pašnekesių" *(προτρεπτικαὶ ὁμιλίαι)*;

3) pagaliau Epiktetą mini ir Konstantinopolio patriarchas Fotijus (gyv. IX a.), be kita ko, sudaręs ir su savo mokiniais aptartų ar tik paties Persijoje skaitytų knygų sąrašą. Jame jis mini aštuonias „Pokalbių" *(Διατριβαί)* ir dvylika „Pašnekesių" *(Ὁμιλίαι)* knygų.

Tokia paliudijimų įvairovė davė pagrindą skirtingai spręsti apie veikalų, kuriuose Arianas išdėstė Epikteto filosofiją, skaičių. Vieni mokslininkai mano, kad būta dviejų atskirų leidinių: „Pokalbių" ir „Bičiuliškų pašnekesių". Kiti taria, kad buvo tik vienas veikalas. Sakysim, puikus Epikteto žinovas ir leidėjas H. Schenklis sujungia ką tik pateiktus prieštaringus paliudijimus tokiu būdu: pilnas dvylikos knygų veikalas buvęs suskirstytas į tris dalis; pirmoji jų vadinosi „Pokalbiai" *(Διατριβαί)*, antroji – „Pasikalbėjimai" *(Διαλέξεις)*, trečioji – „Bičiuliški pašnekesiai" *(Ὁμιλίαι)*.

Vienareikšmiškai išspręsti šį klausimą sunku, juoba kad pats Arianas komentuojamame laiške apibūdina šį darbą dar vienu žodžiu *(λόγοι)*, kurio viena reikšmių (taip mes ir verčiame) yra „pokalbiai". Todėl mes linkę manyti, kad veikiausiai tebus buvęs vienas veikalas; pavadinimų įvairovė iš dalies galėtų būti paaiškinama tuo, kad Arianas ne pats išleido šį darbą (žr. „Ariano laišką Gelijui"), todėl iš pat pradžių nebuvo „autorinio" įvardijimo. Atrodo, būta painiavos ir skirstant į knygas – tai matyti iš Stobajo pateikiamos ištraukos. Be to, pavadinimui *Ὁμιλίαι* atsirasti galėjo turėti įtakos krikščioniška literatūra: joje šis terminas reiškė „pamokslą", „pamokslavimą".

Kad ir kaip ten buvę, mums atrodo svarbiau iš suminėtų paliudijimų padaryti kiek kitokio pobūdžio išvadą, nekeliančią abejonių: vos išleisti Epikteto raštai beveik iš karto tvirtai įėjo į mokyklose skaitomos literatūros sąrašą ir išliko jame per tūkstantmetį, o tokio likimo susilaukė toli gražu ne visi antikos filosofai ir kiti autoriai. Juk žinoma, kad išliko visų pirma tie kūriniai, kurie buvo skaitomi mokyklose. Tuo tarpu, sakysim, ankstyvieji stoikai, matyt, daugiau domino tik specialistus. Tai rodo, kad Epikteto, kaip mokytojo, populiarumas tarp amžininkų nebuvo nei atsitiktinis, nei laikinas: dešimtys žmonių kartų jautėsi esą reikalingos jo idėjų bei minčių.

Išlikusios „Pokalbių" knygos parašytos atiška graikų kalbos tarme, kuri turi savų ypatumų. Kartais, ypač sintaksėje ir žodžių daryboje, justi lotynų kalbos įtaka: pavyzdžiui, žodžiui *γυναικ-άριον* iš lotynų kalbos pasiskolinta priesaga suteikia menkinančios reikšmės ir pan. Didelis veikalas (400 graikiško originalo puslapių) neturi aiškaus plano, gausūs pasikartojimai, skiriasi tik forma – šie faktai verčia manyti,

kad tai iš tiesų yra gana tikslus dėstymo konspektas. Esama nuomonių, kad „Pokalbiai" – tiesiog stenografiški Epikteto filosofijos paskaitų užrašai.

[2] Laiško adresatas – Lucijus Gelijus – ligi šiol paprastai būdavo nurodomas kaip „nežinoma asmenybė"; žr., pavyzdžiui, pirmojo pilno „Pokalbių" vertimo į rusų kalbą autoriaus pastabą (Беседы Эпиктета / Пер. с древнегреческого Г. А. Тароняна // Вестник древней истории, 1975, № 2 (132), с. 212).

Tarnybiniais reikalais Arianas lankėsi ir daugelyje Graikijos miestų; ypač gerai jam buvo žinomas Korintas – romėnų kolonija ir provincijos gubernatoriaus buveinė. Iš neseniai Korinte rasto įrašo (AE 1968, 473 (Corinth), cf. G. W. Bowersock, GRBS 8(1967), 279 sq.) paaiškėjo, kad šio miesto pilietis Lucijus Gelijus Menandras buvo Ariano draugas. Jis jau ir anksčiau buvo žinomas kaip didelis oficialių Romos asmenų gerbėjas: užrašais paliudytos jo dedikacijos trims imperijos prokuratoriams (PIR^2 9, 132). Todėl istorikas R. Syme'as pagrįstai identifikuoja šį Lucijų Gelijų Menandrą iš Korinto su Ariano laiško adresatu (*Syme R.*, op. cit., p. 186 ir 209).

[3] *Ὑπομνήματα*; tuo pačiu žodžiu nusako ir Markas Aurelijus (I 7) jaunystėje gautą knygą, iš kurios susipažino su Epikteto filosofija. Arianas aiškiai daro užuominą į Ksenofonto to paties pavadinimo veikalą „Atsiminimai [apie Sokratą]": matyt, amžininkų duota Arianui pravardė „naujasis Ksenofontas" jam buvo prie širdies.

[4] Remiantis šiais žodžiais, daroma išvada, kad Ariano konspektas paplito jau po Epikteto mirties.

Pirma knyga

[1] Kiekviena išlikusių keturių knygų dalijama į smulkius skyrius, turinčius atskirus, neretai pasikartojančius, pavadinimus. Manoma, kad daugelis jų buvo nurodyti paties Ariano, tačiau kai kurie (ypač tais atvejais, kai skyrių pavadinimai neatitinka dėstomų dalykų esmės) galėjo būti pridėti vėlesnių perrašinėtojų.

[2] *Sugebėjimai (δυνάμεις),* kaip paaiškėja iš tolesnių pavyzdžių, apima mokslų ir menų sritis.

[3] *Δύναμις λογική* (lot. atitikmuo *rationandi ac disse rendi facultas*) – „sugebėjimas protauti ir dėstyti mintis", bendrąja prasme – „protas"; dar vartojamas ir terminas *τὸ λογικόν*= lot. *vis rationalis*. Sugebėjimas protauti būdingas tik žmogui (SVF II 205,7), tuo šis skiriasi nuo kitų gyvų būtybių. Vienas svarbiausių Stojos filosofijos bruožų – požiūris, kad žmogaus siela bei jos veikla yra tiktai protinga. Todėl kiekvienu atveju, kai skiriamos protingoji ir neprotingoji sielos dalys (pvz., Poseidonijas: SVF II 230, 23–25), atsisakoma pagrindinio stoikų psichologijos principo. Tuo tarpu Epiktetas jo laikosi nuosekliai, ir jo vartojamas terminas *τὸ ἄλογον* – pažodžiui „neprotingumas" reiškia ne žmogaus savybę, o jo būseną, kai nesiklausoma proto.

Ciceronas (De fin. III 24) refleksyvumą nurodo esant išskirtine proto ypatybe.

[4] *Φαντασία* (lot. atitikmenys *visus, visum, species*) – terminas, nusakantis sielos veiklą bei turinį. Zenonas vaizdinį apibrėžia kaip „įspaudą sieloje" (SVF I 58), atsirandantį žmogui susidūrus su išorės objektais ar reiškiniais. Iš vaizdinių ir pritarimo *συγκατάθεσις* susidaro pojūtis *αἴσθησις* plates-

niąja prasme ir linkimas bei siekimas (žr. 6 ir 7 paaišk.). Protas, atlikdamas aksiologinę funkciją, įgalina naudotis vaizdiniais teisingai, susieja juos ne su jusliniu suvokimu, o su nuomonėmis. Toks teisingas naudojimasis vaizdiniais bei jo supratimas duotas tik žmogui ir garantuoja jam nepriklausomybę, susidūrus su išoriniu pasauliu. Apibūdinamas kaip „stipriausias", „svarbiausias" sugebėjimas, faktiškai jis apima visą Epikteto etiką.

5 Kūnas nėra laisvas, ir netgi dievas negalėjo jo padaryti tokio, nes kūnas priklausomas nuo medžiagos, iš kurios sudarytas, – todėl nuo jo neatskiriami netobulumo bei praeinamumo požymiai.

6 Gr. terminą *ὁρμή* atitinka lot. *appetitus, appetitio* (Cic.), *impetus* (Sen.). Tiesiogine prasme jis reiškia natūralų impulsą arba potraukį (plg. Stobajo apibrėžimą: „Siekimas – tai sielos judėjimas prie ko nors" – SVF III 169), instinktą, būdingą žvėrims ir vaikams, kol šiųjų protas dar nėra subrendęs. Epiktetas paprastai kalba apie *λογικὴ ὁρμή* – proto reguliuojamą siekimą. Toks reguliavimas – būtina sąlyga, kad žmogus gyventų pagal prigimtį (plg. SVF III 43, 20). Tai viena pagrindinių protingos sielos funkcijų, nukreipta į veiksmą. Siekimo objektas – priedermė, vadinasi, tai jau socialinė kategorija; jo pagrindas – nuomonės. Siekimo priešingybė – vengimas *(ἀφορμή)*.

7 Linkimas *(ὄρεξις)* ir jo priešingybė – grasa *(ἔκκλισις)* remiasi mūsų subjektyviu požiūriu į išorinį pasaulį: siela linksta prie dalykų, kuriuos laikome gerais, naudingais, teikiančiais laimę. Kad linkimas būtų teisingas, jis turi atitikti tris sąlygas: 1) būti protingas, t.y. protas turi nustatyti, ar

tinkamas objektas, prie kurio linkstama; 2) turi būti garantija, kad tas objektas bus pasiektas; 3) tokio objekto siekimas turi būti ramus ir saikingas procesas. Iki Epikteto linkimas būdavo visiškai arba tik iš dalies tapatinamas su siekimu – plg. SVF III 40, 8–9: „Linkimas yra siekimo atmaina". Šiedvi sielos funkcijos kartu su pritarimu sudaro garsiąją „Epikteto triadą".

Įdomu, kad prie tokio žmogaus dvasinės veiklos laipsniškumo Epiktetas derina pedagoginius reikalavimus, keliamus savo mokiniams bei klausytojams: pirmojoje mokymosi pakopoje jie turi įgusti valdyti savo jausmus, bet ypač – linkimą bei grasą, apsiribodami tik tais objektais, kurie yra mūsų valioje. Antrojoje pakopoje mokiniai privalo įgusti tinkamai reguliuoti savo siekimą bei vengimą, siekti vien tikro gėrio, atitinkančio prigimtį, derinti savo veiklą su pareiga. Pagaliau trečiasis „kursas" skirtas tiems, kurie jau užbaigę pirmuosius du, pakankamai pažengę į priekį dvasiškai tobulėdami. Čia mokomasi teisingai ir tinkamai formuluoti savo nuomones, kad jos adekvačiai išreikštų sutikimą arba pripažintų teisingais tiktai gerai apgalvotus, pasvertus, iš pagrindų kritiškai ištyrinėtus vaizdinius.

[8] *Προαίρεσις=δύναμις προαιρετική* (pažodžiui „pasirinkimas", „sugebėjimas pasirinkti", lot. atitikmenys: *propositum, studium, voluntas, consilium*) – laisva arba elektyvioji valia, terminas, itin dažnai Epikteto vartojamas apibūdinti žmogaus sielai, pabrėžiant jo pranašumą prieš kitas gyvas būtybes.

M. Pohlenzas (*Pohlenz M.* Die Stoa, op. cit., Bd. 1., S. 332–334) nurodo, kad šis terminas, kurio vartojimo ankstyvosios Stojos filosofijoje negalima dokumentuoti, pirmą kar-

tą aptinkamas viduriniosios Stojos atstovo Panaitijo (apie 185–110/9 m. pr. Kr.) fragmentuose spontaniškam ir laisvam norui nusakyti, priešpriešinant jį priverstiniam. Epiktetas pirmasis sutęikė šiam terminui tikslų turinį, išreikšdamas juo pamatinę savo etikos sąvoką. Tai racionalus išankstinis apsisprendimas arba pasirinkimas, liečiantis esminius klausimus: sakysim, kas laikytina mūsų gėriu ar nauda, o kas ne. Šis pasirinkimas, reguliuojantis kiekvieno žmogaus poelgius, yra laisvas, nekliudomas ir neprievartaujamas – netgi dievams nėra pavaldus. Be to, jis reiškia ir esminę dorovingos asmenybės veiklą, jos dorybę, taigi – ir laimės šaltinį.

A. Bonhöfferis (*Bonhöffer A.* Epictet und die Stoa, op. cit., S. 259–261, 113–119) pabrėžia tokius šios sąvokos aspektus: 1) tai – praktinio siekimo rūšis; 2) voliuntariškumas kaip psichinės veiklos, priešpriešinamos fizinei veiklai, požymis; 3) tai – elektyvioji laisvė, laisva valia, galimybė ir sugebėjimas laisvai bei racionaliai apsispręsti.

8[1] *Publijus Klodijus Trazėja Petas* (I a. po Kr.) – stoikų filosofijos šalininkas, Nerono priešininkas, 66 m. nuteistas mirti.

8[2] *Gajus Muzonijus Rufas* – žr. baigiamąjį šios knygos straipsnį, p. 263.

8[3] *Kvintas Pakonijus Agripinas* (I a. po Kr.) – Nerono priešas, kartu su Trazėja ištremtas iš Italijos.

8[4] *Aricija* – Italijos miestas netoli Romos prie vadinamojo Apijaus kelio.

9 *Τὸ κατὰ πρόσωπον* – pažodžiui „tai, kas pritinka prie veido, atitinka asmenybę" – individualus žmogaus charakteris, būdas.

Kaip ir Panaitijas, Epiktetas didelę reikšmę teikia asmenybės individualumui; kiekvieno žmogaus reikšmingumas

priklausąs nuo jo prigimties ir dorovės (plg. „Vadovėlio" XXXVII, o ypač XXXIII sk.). Pasirenkant vietą gyvenime, vienodai svarbu atsižvelgti ir apskritai į žmogiškąją, ir į savo individualią prigimtį (žr. III, 23, 4–6).

[10] Žr. I knygos 3 paaišk.

[11] Per kasmetinę Artemidės šventę spartiečių vaikai būdavo viešai plakami rykštėmis. Šį paprotį įvedė Spartos įstatymų leidėjas Likurgas vietoj anksčiau atnašautų šiai deivei kruvinų aukų. Todėl, be abejo, jį galima traktuoti kaip „protingą potvarkį".

[12] Apskritai antikoje vyravo neigiamas požiūris į savižudybę (išskyrus tokias kritines situacijas, kaip galimybė kariui patekti į nelaisvę). Stoicizmas buvo bene vienintelė filosofijos kryptis, traktavusi ją kaip „protingą išėjimą" ir pripažinusi ne tik leistina, bet kai kuriais atvejais netgi rekomenduotina ir būtina (plg. SVF III 187, 33–35: „Išminčius protingai pasielgs nusižudydamas už tėvynę ar už draugus, patekęs į žiauriausias kančias, suluošintas ar neišgydomai susirgęs". Tai padaryti reikėtų ir kai žmogus yra verčiamas gėdingai elgtis ar išduoti paslaptis: žr. ten pat, 191, 3–7 ir pan.). Seneka šlovina savižudybę, laikydamas ją lengvu ir trumpu keliu į laisvę (*Sen.* Epist. 12, 10). Epiktetas šiuo klausimu gerokai santūresnis: prieš žengiant tokį žingsnį, jis reikalauja apgalvoti tokio apsisprendimo protingumą.

[13] *Παιδεία*; čia ir kitur Epiktetas turi galvoje filosofinį išsilavinimą.

[14] Apie terminu *πρόληψις* nusakomą sąvoką žr. baigiamąjį straipsnį, p. 270–271.

[15] Šioje formuluotėje slypi esminiai klausimai, nagrinėjami vėliau. Reikalavimas gyventi pagal prigimtį – vienas pagrindinių Stojos filosofijoje. Jis suponuoja būtinybę, kad etika derėtų su fizika. Žmogus, kuris žino savo ir išorinių dalykų vertę, nedisharmonuoja su nuosavu būdu.

[15¹] *Floras* – neidentifikuotas asmuo.

[15²] *Titas Flavijus Vespasianas* (9–79) – Romos imperatorius, valdęs 69–79 m.

[15³] *Gajus Helvidijus Priskas Vyresnysis* (I a. po Kr.) – stoikų filosofijos šalininkas, Trazėjos žentas, 66 m. Nerono ištremtas iš Italijos; grįžęs oponavo Vespasianui, už tai vėl ištremtas, o vėliau, 73 ar 74 m., ir nužudytas.

[16] Sokratas Epiktetui buvo išminčiaus idealas. Todėl šis ne tik dažnai nurodydavo savo mokiniams, kaip kokiais atvejais pasielgęs garsusis atėnietis, bet ir įtraukė į savo filosofiją kai kuriuos Sokrato filosofijos elementus. Pagrindiniai jų: 1) etinis intelektualizmas, aiškinantis, kad dorybė yra žinojimas, o blogis – nežinojimas; 2) žinojimas remiasi savęs paties ir dievo pažinimu; 3) su šiuo žinojimu neatskiriamai susijęs atitinkamas visumos supratimas; 4) nuo tikro savęs pažinimo priklauso teisingas ryšys su išoriniais dalykais; 5) tikėjimas protingu pasaulio sutvarkymu; 6) šis tikėjimas reikalauja iš žmogaus dėkingumo, paklusnumo ir atsidavimo dievo valiai; 7) savo pareigų supratimas ir jų vykdymas yra neatskiriamas nuo dievotumo; 8) autarkija ir apsiribojimas dorybe yra laimės pagrindas; 9) teisingas žinojimas nurodo didžiausia vertybe esant ne apskritai gyvenimą, o dorybingą ir kilnų gyvenimą; 10) filosofija – praktinis mokslas.

[17] Tekstas, matyt, kiek apgadintas ir ne visai aiškus. Tačiau išsakoma mintis aiški; plg. Senekos: „Tad reikalauk iš manęs, kad būčiau ne lygus su geriausiais [žmonėmis], o geresnis už bloguosius, – šito man gana" (*Sen.* De vita beata. 17,3).

[17'] *Milonas* – garsus senovės graikų atletas ir galiūnas iš Krotono, gyv. VI a. pr. Kr.

[18] *Δόγμα* (apibrėžiama kaip „suvokimas protu": SVF II 37, 10) – „nuomonė", specialiąja praktine prasme – požiūris į dalykų vertę ir gyvenimo tikslą. Bet kokia veikla remiasi nuomonėmis; klaidingos nuomonės – neigiamų afektų ir žmogaus nelaimingumo priežastis. Todėl filosofų uždavinys – padėti šalinti klaidingas nuomones ir keisti jas teisingomis.

[19] Tokį vaidmenį žmogus yra gavęs kaip protinga būtybė. Plg. SVF II 333, 22–24: „Pagrindiniam vaidmeniui [gimsta] protinga būtybė, o jos poreikiams [tenkinti] – gyvuliai ir visa, kas auga ant žemės".

[20] *Τὸ εὔρουν=εὔροια βίου* – metaforiškai išreikštas terminas, kuriuo išminčiaus gyvenimas lyginamas su ramiai tekančia upe. Toks gyvenimas, Zenono, Kleanto ir Chrisipo apibrėžimu, yra laimė (SVF I 46, 15–19).

[21] *Τὸ ἀπαθές=ἀπάθεια* – šį žodį čia verčiame „beaistriškumas".

Stoikai skyrė dvi afektų rūšis: 1) *πάθος* – neigiami afektai; Zenonas juos apibrėžė kaip „sielos judėjimą, prieštaraujantį protui ir prigimčiai" (SVF I 50, 21); ir 2) *εὐπάθεια* – teigiami afektai: normali žmogaus būsena, neprieštaraujanti protui. Prie neigiamų afektų priskiriami troškimas *ἐπιθυμία*,

baimė *φόβος*, malonumas *ἡδονή* ir liūdesys *λύπη*; kiekvienas šių keturių jausmų savo ruožtu dalijami į porūšius. Tad stoikams, tarp jų ir Epiktetui, beaistriškumas reiškė *neigiamų*, o ne apskritai afektų neturėjimą. Tai – taip pat būtina laimės sąlyga.

[22] Žodžiu *ὁ προκόπτων* (pažodžiui „žengiantis pirmyn", lot. atitikmenys *proficiens, provectus*) apibūdinamas žmogus, sąmoningai pasirinkęs dvasinio tobulėjimo kelią ir stovintis tarp neišmanėlio *φαῦλος* ir išminčiaus *σοφός*, arba tarp ką tik pradėjusio lavintis ir jau išsilavinusio, tobulo žmogaus. Kaip techninį terminą į stoikų filosofiją jį įvedė Chrisipas, nors pati sąvoka galėjo būti ir anksčiau.

[23] *Τελειότης*; žodis tos pačios šaknies kaip ir *τέλος* (pažodžiui „pabaiga", „tikslas"); jį stoikai vartojo nusakyti žmogaus paskirčiai gyventi pagal prigimtį. Jei žmogus paiso šios paskirties, kiekvienas jo poelgis ir darbas yra užbaigtas ir tobulas, nes natūraliai išplaukia iš dvasinio dorybingumo; o kokią veiklos sritį bus pasirinkęs – nesvarbu.

[24] *Chrisipas* (apie 280–208/205 m. pr. Kr.) – Stojos mokyklos vadovas, stoikų filosofijos sistemintojas, parašęs labai daug traktatų (per 700) logikos, etikos ir fizikos klausimais. Jo veikalai Epiktetui, pasak A. Bonhöfferio, „tarsi šventas kodeksas", daugiausia jais jis remiasi dėstydamas savo pažiūras.

[25] Ši vieta rodo, kad dauguma Epikteto klausytojų buvo ne nikopoliečiai, o suvažiavę iš įvairių imperijos vietų.

[26] Turimi galvoje Vėlyvosios akademijos (maždaug 150 m. pr. Kr. – 529 m.) atstovai: savo veiklos pradžioje jie teigė tikrovę esant nepažinią, skeptiškai vertino mažne visus

žymesnius filosofus. Kaip ir kiti stoikai, Epiktetas laiko nereikalingais ginčus su užsispyrėliais akademikais, manančiais, kad nieko nesą galima įrodyti, neįmanoma pažinti savęs.

[27] T.y. Epiktetas.

[28] *Αἴδημον* – pažodžiui „drovumas", „kuklumas". Ši sąvoka apibrėžiama taip: „mokėjimas elgtis taip, kad nebūtumei pelnytai peikiamas" (SVF III 64, 33–34).

[29] *Πρόνοια* – numatymas, pagal ankstyvųjų stoikų filosofiją, „tvarko kosmosą" (SVF III 165, 11); „neturinčią kokybės medžiagą apdoroja vienas protas ir vienas numatymas" (SVF II 322, 18); „numatymas visų pirma paiso, kad kosmosas būtų kuo tinkamiausias išlikti, paskui – kad nieko nestokotų, tačiau labiausiai – kad jame būtų išimtinis grožis" (Zenonas; SVF I 44,21).

[30] *Διάνοια* – „sugebėjimas mąstyti", „mąstymas", Zenono nurodomas kaip svarbiausioji sielos dalis, proto šaltinis (SVF I 40, 30).

[31] *Feidijas* – žymiausias graikų skulptorius, gyvenęs V a. pr. Kr. Čia minima jo garsioji Dzeuso statula iš aukso ir dramblio kaulo, stovėjusi Olimpijoje ir laikyta vienu pasaulio stebuklų.

[32] *Μεγαλοψυχία* (lot. *magnitudo animi*) – viena išminčiaus dorybių, iškelianti jį virš visų žemiškų dalykų ir sauganti nuo likimo smūgių.

[33] Epikteto pokalbių būdinga vieta: neprotingo žmogaus tingumas bei neveiklumas traktuojami kaip nepagarba dievams.

[34] Stoikai ne tik pirmieji pavartojo terminą „logika", bet ir skyrė jai itin daug dėmesio (vien su Chrisipo vardu siejami 306 darbai iš šios srities), padėjo teiginių logikos pagrindus. Apie stoikų logiką žr.: *Mates B.* Stoic Logic. – Berkeley; Los Angeles, 1961; *Frede M.* Die stoische Logik. – Göttingen, 1974.

[35] *Μεταπίπτοντες λόγοι* – samprotavimai, paremti pačių prielaidų ekvivokacija, arba dvireikšmiškumu: terminas arba posakis, vieno samprotavimo eigoje vartojamas dviem reikšmėmis.

[36] *Ὑποθετικοὶ λόγοι* – samprotavimai, paremti prielaidomis, nusakančiomis spėjimą ar sąlygą. Tipiška Chrisipo silogizmo forma yra tokia: didžioji premisa nusako hipotetinį spėjimą, mažoji – atlieka verifikaciją ir pateikia išvadą.

[37] *Ἠρωθῆσθαι περαίνοντες λόγοι* – samprotavimai, kai daromos nelauktos išvados, išplaukiančios iš atsakymų į vieną ar daugiau užduodamų klausimų.

[38] *Ὁ σπουδαῖος* (lot. atitikmenys *serius, studiosus*) – techninis terminas, nusakantis išsilavinusį dorovės klausimais žmogų arba išminčių.

[39] *Τόπος* – pažodžiui „vieta"; bendroji vieta; pagal Aristotelį – pagrindinis įrodymo momentas.

[40] Tekste trūkstama vieta.

[41] *Ἐπιχείρημα* – pažodžiui „puolimas". Aristotelio raštuose (Top. VIII 11, 162 a, 15) – dialektinis silogizmas. Poaristotelinėje logikoje epicheirema reiškia silogizmą su išvystytomis, motyvuojančiomis prielaidomis. Dažniausiai vartojama ginčuose kaip dialektikos priemonė.

[42] Ἐνθύμημα – pažodžiui „mintis“. Aristotelio raštuose (An. pr. II, 27, 70a, 10) – silogizmas, kuriame išvada, išplaukianti ne iš akivaizdžių, o iš tikėtinų prielaidų, pateikia taip pat ne akivaizdų, o tikėtiną dalyką. Aristotelis (Rhet. I, 1, 11) entimema dar vadina retorinį silogizmą: sprendinį, išreikštą literatūriškai, be formalaus silogizmo griežtumo. Vėlesniojoje logikoje entimema reiškia sutrumpintą silogizmą, kuriame viena prielaidų neišreiškiama žodžiais, o tik turima galvoje (ἐν θυμῷ – „mintyje“ – iš čia pavadinimas). Iš Epikteto teksto aišku, kad entimema (kaip ir epicheirema) vartojama abiem reikšmėmis.

[43] Chrisipas (SVF II 168, 13–14) pateikia tokį kosmoso apibrėžimą: „Dievų ir žmonių bei to, kas randasi jiems tarnauti, bendrija“. Epiktetas duoda sutrumpintą šio apibrėžimo variantą.

Šio skyriaus pradžioje suformuluoti kosmopolitizmo pagrindai; ryškiausi jo skelbėjai buvo kinikai ir stoikai. Vietoj graikams įprastos miesto-valstybės sampratos iškeliama pasaulio-valstybės koncepcija, kuri tapo itin populiari, Graikijai netekus nepriklausomybės. Ji rėmėsi filosofine pažiūra į pasaulį kaip į bendrą dievų ir žmonių tėvynę, kurioje Dzeusas – bendras žmonių ir dievų tėvas.

[44] Σπέρματα – tapsmo ir gyvenimo sėklos.

[45] Durys atdaros, kad žmogus galėtų išeiti iš gyvenimo, kai tik Dzeusas duos signalą.

[46] T.y. Nikopolyje.

[47] Kartais kai kas nužemintai prašydavo atiduoti nuteisto mirties bausme draugo lavoną (plg. *Sen.* Tranquil. c. 14). Epiktetas prideda: „ir kaušą kraujuko“. Žmogus, neteisingai

suprantąs tikrąsias vertybes, negailestingai lyginamas su lavonu, kurį „kaušas kraujuko" daro gyvą, leidžia gyventi gyvio gyvenimą.

[48] *Φιλοστοργία* SVF III 72,5 apibrėžiama: mokėjimas ir stengimasis mylėti savo draugus ar namiškius.

[49] Apie Epiktetą kalba Arianas; taip pat XV ir XXVI skyriaus pradžioje.

[50] *Ὑπόληψις* – pažodžiui „kieno nors kalbos pratęsimas". Stoikams šis terminas reiškia „pripažinti ką kuo" gnoseologine prasme.

[51] *Εὐαρέστησις* (lot. *aequitas animi*) – dvasios būsena, įgalinanti suderinti savo veiksmus su visuotiniu vyksmu ir pasirinkti teisingą požiūrį į savus bei išorinius dalykus.

[52] *Homeras* „Iliada", X 279–280. Vertė *A. Dambrauskas.*

[53] Toks žmogaus protinių galimybių aukštinimas – retas antikoje. Plg., sakysim, Herakleito fragmentą: „Išmintingiausias iš žmonių prieš dievą atrodo kaip beždžionė ir išmintimi, ir išvaizda, ir visa kuo kitu" (B 83 fr.).

[54] T.y. Epiktetas.

[55] Grūdų tūrio matas, lygus 8,7 l.

[56] Tekste trūkstama vieta.

[57] *Γνῶθι σεαυτόν* – užrašas ant Apolono šventyklos Delfuose. Šis posakis, pasak Diogeno Laertijo, priskiriamas filosofui Taliui Miletiečiui (VII–VI a. pr. Kr.).

[58] *Lekiutas* – nedidelis siauru kakleliu indas paprastai aliejui laikyti.

[59] Karštinės šventykla ir altorius stovėjo Romoje ant Palatino kalvos (*Cic.* Nat. II 23).

[60] *Οἰκείωσις.* Apie šį terminą žr. baigiamąjį šios knygos straipsnį, p. 273–274

[60'] *Felikionas* – tikriausiai vienas iš buvusių Epafrodito vergų.

[60²] *Epafroditas* – žr. baigiamąjį šios knygos straipsnį, p. 262–263.

[61] *Φρόνησις* (lot. atitikmuo *prudentia*). Ankstyvieji stoikai šiuo žodžiu nusakomą sąvoką apibūdina taip: „protas ir širdis" (SVF II 27, 8); „žinojimas, kas darytina ir kas nedarytina" (SVF II 297, 13); „įstatymas, verčiantis elgtis teisingai" (SVF III 78, 5) ir pan. Be to, Zenonas nurodo, kad išmaningumas – dorybė (SVF I 49, 22). Stoikų išmaningumo koncepcija remiasi Sokrato postulatu, kad dorybė yra žinojimas. Būdamas visų žmogaus dorybių pagrindas, jis nėra vien proto operacija, o pastovi dvasinio žmogaus gyvenimo dalis. Išmaningumo priešingybė – neišmanymas *(ἀφροσύνη).*

[62] Epikūras rašė nepaprastai daug; už tai jau antikoje buvo pramintas *γραφώτατος* – daugrašiu. Turbūt šiuo atžvilgiu su juo galėjo lygintis (o gal ir pranoko) tiktai Zenonas.

[63] *Πρόληψις;* plačiau apie tai žr. baigiamąjį šios knygos straipsnį, p. 270–271.

[64] Menamas Epikteto pašnekovas kaip priekaištą išsako stoikų paradoksą, jog iš esmės gyvenimas, sveikata, vaikai nesą gėris – jie už valios laisvės ribų.

[65] Manoma, kad šioje frazėje panaudotos eilės iš kokios nors dramos.

[66] Vienas Epikteto mokinių vyksta (ar bent taip įsivaizduojama) iš Nikopolio į Romą sužinoti, kokia ten politinė situacija, ar Domicianas dar nesiliovė persekiojęs filosofų, visų pirma – kinikų ir stoikų. Netinkamas šio mokinio elgesys suteikia Epiktetui progą išdėstyti etinį apmąstymą, kaip pavyzdį pateikiant kiniką Diogeną.

[66'] Turimas galvoje Diogenas Sinopietis. Žr. III knygos 13 paaišk.

[67] Togą su plačiu purpuro spalvos pakraščiu Romoje vilkėjo senatoriai, su siauru – raiteliai.

[68] Tekste trūkstama vieta.

[69] T.y. Epiktetas.

[70] Žr. *Plat.* Apol. 38 a.

[71] *Pirono iš Elidės* (apie 365–apie 275 m. pr. Kr.) sekėjai. Pironas pagrindė skepticizmą kaip savarankišką filosofijos kryptį. Praktiniame gyvenime pironininkai vadovavosi papročiu.

[72] Žr. *Plat.* Soph. 228 c.

[73] *Φαινόμενον* – pažodžiui „tai, kas atrodo“, „regesys“.

[74] *Aleksandras* – „Iliados“ personažo Pario antras vardas. Žr. II knygos 16 paaišk.

[75] *Menelajas, Helenė* – „Iliados“ personažai.

[76] Plg. *Plat.* Phaid. 116 d.

[77] Žr. *Plat.* Phaid. 117 d.

Antra knyga

[1] Stoikai apibūdina mirtį kaip pneumos atsiskyrimą nuo kūno (SVF II 215, 20) arba kaip sielos atsiskyrimą nuo kūno (SVF II 185, 45); atsiskyrusi siela išsiskaido į elementus, iš kurių buvo sudaryta. Tačiau Kleantas teigė, jog sielos išliekančios ligi pasaulio gaisro, o Chrisipas – kad išliekančios ne visos, o tiktai išminčių sielos (SVF I 118, 3–5).

[2] *Implikacija* – *τὸ συνημμένον* – SVF II 68, 12–17 apibūdinama taip: „[Vienas] sudėtinių teiginių, kaip sako Chrisipas „Dialektikose" ir Diogenas Babilonietis (238–150 m. pr. Kr.) „Dialektikos mene", yra implikacija, susidedanti [iš teiginių], sujungtų jungtimi „jeigu"; šis sujungimas reikalauja, kad antrasis teiginys plauktų iš pirmojo; pavyzdžiui: „Jeigu yra diena, tai šviesu".

[2'] *Gracila* – Muzonijaus Rufo ir jo mokinių aplinkos moteris, tikriausiai Kvinto Junijaus Rustiko žmona, imperatoriaus Domiciano priešininkė (*Tac.* Hist. III, 69).

[3] *Peanas* – giesmė arba himnas kokio nors dievo (visų pirma – Apolono) garbei. Apie tai, kad Sokratas, būdamas kalėjime, ėmė eiliuoti, rašo Platonas (Phaid. 60 d.) ir Diogenas Laertijas (II, 42). Labiau įsigalėjęs požiūris, kad Sokratas nieko nerašė. Todėl šį Epikteto, taip pat Diogeno Laertijo paliudijimą būtų galima laikyti klaida, perimta greičiausiai iš ankstyvųjų stoikų. Antra vertus, Sokratas galėjo ir užsirašinėti pastabas bei klausimus, skirtus sau pačiam, o ne publikavimui.

[4] *Συμπεπλεγμένον* SVF II 68, 18–20 apibrėžiama: „Konjunkcija yra teiginys, kuris susiejamas kokiomis nors su-

jungiamosiomis jungtimis; pavyzdžiui: „Yra diena, ir yra šviesu".

[5] *Διεζευγμένον* SVF II 68, 20–23 nusakoma taip: „Disjunkcija yra [teiginys], kuris susiejamas išskiriančiąja jungtimi „arba"; pavyzdžiui, „Yra arba diena, arba naktis". Tokia jungtis reikalauja, kad vienas iš dviejų teiginių būtų klaidingas".

[6] *(Κοιναὶ) ἔννοιαι* – termino *πρόληψις* sinonimas, nusakantis pirmines, tiksliau neapibrėžtas bei neišskaidytas, sąvokas, bendras visiems žmonėms (lotyniškai jos perteikiamos terminais *notiones communes, obviae*), susidaromas iš anksto (dėl to lotyniškai dar vadinamas *anticipationes*); kartais tai paprasčiausias išankstinis nusistatymas. Sakysim, gėrio ir blogio išankstines bendrąsias sąvokas žmogus susidaro per antrąjį savo gyvenimo septynmetį (SVF II, 215, 10). Šios sąvokos, pabrėžiant jų natūralų, savaiminį susidarymą, priešpriešinamos vadinamosioms *τεχνικαὶ ἔννοιαι* – filosofinėms bendrosioms sąvokoms, susidaromoms mokantis.

[6¹] *Nazonas* – neidentifikuotas asmuo.

[7] Svarbiausią vietą tokiose šventėse paprastai užimdavo religinis kultas su aukojimu. Jų metu taip pat būdavo rengiamos viešos žaidynės. Be to, susirinkdavo pirkėjai bei pardavėjai ir suruošdavo turgų.

Žmogaus gyvenimo palyginimas su tokiu turgumi – originali Pitagoro mintis.

[7¹] *Teopompas* (*Θεοπομπος*, apie 378/376–347 m. pr. Kr.) – sen. graikų oratorius ir istorikas, Isokrato mokinys.

[7²] *Antipatras* ir *Archedemas* – žymūs sen. graikų stoikų filosofai, gyvenę II a. pr. Kr., kilę iš Tarso (Mažoji Azija).

[8] *Dioskūrai* Polideukas ir Kastoras – Ledos sūnūs dvyniai (jų vardu buvo pavadintas Dvynių žvaigždynas). Tėvas buvo arba Dzeusas („dioskūrai" pažodžiui reiškia „Dzeuso sūnūs"), arba Ledos vyras Tindarėjas (todėl jie dar vadinami Tindaridais). Pagal kitą versiją, Polideukas buvo Dzeuso sūnus, o Kastoras – Tindarėjo, todėl mirtingas. Abu atliko nemaža žygdarbių. Be kita ko, buvo manoma, kad šie broliai saugo žmones kelionėse jūra ir gelbsti skęstančius laivus. Jų pasirodymo ženklu buvo laikomi šviesuliai ant laivo stiebo viršūnės (vėliau imti vadinti šv. Elmo žvakėmis).

[9] *Hesiodas* „Darbai ir dienos", 413. Vertė *J. Dumčius.*

[10] Kalbama apie Peloponeso karą (431–404 m. pr. Kr.).

[11] Bojotiečių (tėbiečiais jie vadinami pagal sostinę) kariniai susirėmimai su atėniečiais dėl Platajų miesto buvo kilę ne kartą: sakysim, 376 m. pr. Kr. Didžiausios Bojotijos kautynės su Sparta įvyko 362 m. pr. Kr. prie Mantinėjos; nugalėjo bojotiečiai, vadovaujami Epameinondo (apie 418–362 m. pr. Kr.).

[12] *Didysis karalius* – oficialus persų karaliaus titulas.

[13] Kalbama apie graikų karus su persais (490–449 m. pr. Kr.).

[14] Makedonijos karalius Pilypas II (apie 382–336 m. pr. Kr.) 356 m. pr. Kr. įsikišo į graikų valstybės vidaus reikalus, paskelbdamas „šventąjį karą" fokidiečiams, apiplėšusiems šventyklą Delfuose. Per 20 metų jis nukariavo visą Graikiją.

[15] *Getai* – gentis, gyvenusi prie Istro upės. Trajanas pavergė juos 106 m. kartu su dakais. Remiantis šia data nustatomi metai, kada Arianas klausėsi Epikteto paskaitų.

[16] Ir šiuo vardu vadinamas trojiečių karaliaus Priamo sūnus Paris, kuris po viešnagės pasiėmė su savimi ne tik Menelajo žmoną, bet ir iždą (žr. *Homeras* „Iliada", XIII, 626).

[17] *Homeras* „Iliada", II, 25.

[18] *Ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος* SVF II 78, 36–40 apibūdinama taip: „O samprotavimas, reikalaujantis įrodymo, nuo teisingo samprotavimo skiriasi tuo, kad teisingame samprotavime gali būti visa akivaizdu – turiu galvoje prielaidas ir išvadą; o reikalaujantis įrodymo samprotavimas reikalauja šio to daugiau – kalbu apie tai, jog išvada, [pati savaime] būdama neaiški, atsiskleidžia iš prielaidų".

Trečia knyga

[1] T.y. išimtinis.

[2] Apsiaustu iš grubaus audeklo (tribonu), kuris šiaip jau buvo darbinis drabužis, filosofai ėmė vilkėti, rodos, pamėgdžiodami Sokratą. Pastovus filosofų atributas buvo ir barzda, kurią jie nešiojo nepriklausomai nuo mados reikalavimų. Tačiau politinė situacija neretai būdavo galingesnė už madą. Valdant imperatoriui Domicianui, itin aršiai persekiojusiam filosofus, ne vienas jų nusiskuto barzdą, tikėdamasis išvengti tremties.

Būdavo ir priešingų atvejų. Aulas Gelijus pasakoja, kaip pas išsilavinusį ir turtingą Herodą Atiką, ėjusį aukštas pareigas imperatorių Hadriano, Antonino Pijaus ir Marko Aurelijaus valdymo laikais, kartą atėjo tribonu vilkintis ilgaplaukis barzdotas žmogus ir paprašė pašalpos „prasimaitinti". Paklaustas, kas esąs, didžiai įsižeidė: kam dar klausti, jei aiškiai matyti, kad jis – filosofas. Herodas Atikas pasakęs:

„Barzdą ir apsiaustą matau, o filosofo kol kas dar ne". Epiktetas taip pat neskuba spręsti apie žmogų pagal jo išorinius atributus: IV 8, 15–16 jis teigia: „Vadinamieji filosofai, <...> užsimetę apsiaustą ir užsiauginę barzdą, jau sako: aš – filosofas! Juk niekas nesiskelbia tapęs muzikantu, vos nusiperka plektrą ir kitarą <...>".

[3] Apie šiuos terminus, taip pat dvasinio tobulėjimo laipsniškumą žr. dar ir I knygos 6–7 paaišk.

[4] Tai buvo laikoma įžeidimu.

[5] Kasmet būdavo renkami du konsulai (jų vardu pavadinami metai). Konsulams, kaip išrinktiems valstybės interesų saugotojams, buvo pavaldūs visi magistratai, išskyrus tautos tribūnus.

[6] *Φαντασία καταληπτική* – stoikų gnoseologijos terminas, kurį tiksliai perteikti sunku. Su šiuo sunkumu buvo susidūręs ir lotyniškosios filosofinės terminijos kūrėjas Ciceronas. „Vėlyvuosiuose akademikuose" (Acad. post. I, 41), versdamas šį terminą lotynišku žodžiu *comprehendibile*, jis klausia savo skaitytojų: „Ar pakęsite šitą [terminą]? Aš tai taip, nes kaip kitaip nusakyti *κατάληπτον*?" Kitoje vietoje (Acad. pr. II, 144) Ciceronas pasakoja, kad Zenonas savo terminus vaizdžiai aiškindavęs taip: „Tad ištiesęs ranką delnu aukštyn, sakydavo: „Kažkas panašaus yra vaizdinys". Paskui, kiek sulenkęs pirštus tardavo: „Štai toks pritarimas". Paskui, pirštus visiškai suspaudęs į kumštį, sakydavo tokį esant suvokimą: dėl šito panašumo davė ir anksčiau nevartotą pavadinimą – *κατάληψις* (pažodžiui „sučiupimas, sugriebimas". – *V. K.*). O galiausiai, priartinęs kairę ranką, rūpestingai ir stipriai apspausdavo tą kumštį ir sakydavo, jog toks esąs žinojimas; jį turįs tiktai išminčius".

Be to, suvoktinis vaizdinys dar apibūdinamas kaip „tiesos kriterijus" (SVF II 22, 29), „tiktai teisingas ir negalintis tapti klaidingu" (SVF II 29, 39–40), „vedantis mus į pritarimą" (SVF II 26, 17).

[7] Sunkiausia sporto šaka, jungianti imtynių bei kumštynių elementus (tiktai čia, skirtingai negu paprastose imtynėse, rankos nebūdavo apvyniojamos diržais).

[8] *Ἄσκησις* – pažodžiui „pratybos", „treniravimasis" (ypač atletų ir gimnastų). Stoikams tai visų pirma dorybės lavinimas (SVF III 68, 25: „Dorybės – sugebėjimai, atsirandantys pratybų dėka"), praktinių teisingo elgesio įgūdžių susidarymas, įpratimas priešintis savo neigiamiems jausmams („<...> prieš malonumą, liūdesį, baimę, troškimą reikia didelių pratybų ir kovos" – SVF I 85, 18–19). Askezei skirtas VI Muzonijaus Rufo fragmentas: kadangi žmogus yra kūno ir sielos sintezė, tai ir treniruoti reikia abi šias dalis, bet pirmiausia stipresniąją, t.y. sielą; tačiau lavinti reikia ir kūną, nes dorybė naudojasi juo kaip būtinu įrankiu gyvenimo darbuose. Reikia pratintis pakelti šaltį ir karštį, troškulį ir alkį, įprasti prie paprasto maisto ir kieto guolio, susilaikyti nuo malonumų, išsiugdyti ištvermę sunkumams pakelti.

Epiktetas šiam žmogaus dvasinio tobulėjimo aspektui skiria ypač daug dėmesio (plg., pavyzdžiui, dar X jo fragmentą). Perėmęs dalį savo mokytojo minčių, jis jas pritaikė prie savo sistemos: dvasinės veiklos triados, itin iškeliamos valios laisvės ir t.t.

[9] Žr. Diogeno Laertijo VI, 23, kur sakoma, kad Diogenas Sinopietis žiemą stovėdavo apglėbęs snieguotas statulas, pratindamasis pakelti šaltį.

[9¹] *Apolonijas* – tikriausiai čia turimas galvoje klajojantis pitagorininkas, buvęs Muzonijaus Rufo draugas, gyvenęs apie 3–97 m.

[9²] Požemio pasaulio, Hado, upės. Išvertus iš graikų kalbos jų pavadinimai būtų tokie: „Liūdesio upė", „Raudų upė" ir „Liepsnojanti upė", t. y. kančių upė.

[9³] *Eufratas* – žr. IV knygos 15 paaišk.

[10] *Menoikėjas* – Tėbų karaliaus Kreonto sūnus. Kai Tėbams grėsė pavojus, jis, kad išgelbėtų miestą, ryžosi paaukoti savo gyvybę – nusismeigė ant tvirtovės kuorų. Mat Teiresijas buvo išpranašavęs, jog tik taip bus galima numaldyti karo dievą Arėją, kadaise supykusį ant Tėbų įkūrėjo Kadmo už drakono nužudymą.

[11] Apolonas buvo padovanojęs Hermiui auksinę lazdą su trimis šakelėmis, teikiančią laimę ir turtus.

[12] Paskutinioji frazė labai artima IX Muzonijaus Rufo fragmentui; matyt, tai filosofų, teigusių kosmopolitizmą, bendroji vieta.

[13] *Diogenas Sinopietis* (apie 404–323 m. pr. Kr.) – kinikų mokyklos įkūrėjo Antisteno Atėniečio mokinys, žinomiausias kinizmo atstovas, buvo nepaprastai populiarus ir jau antikoje tapo mažne legendine figūra. Epiktetas dažnai nurodo jį (kaip ir Sokratą) savo mokiniams kaip išminčiaus idealą, sektiną pavyzdį.

[14] *Kratetas Tėbietis*, gyv. IV a. pr. Kr. pabaigoje, – graikų kinikas, Diogeno Sinopiečio mokinys. Pas jį mokėsi Zenonas Kitijietis, Stojos filosofinės mokyklos įkūrėjas. Būtent per Kratetą pačios stoicizmo ištakos susijusios su kinizmu.

[15] *Hiparchija,* Krateto žmona, kilusi iš kilmingos šeimos, taip pat priklausė kinikų mokyklai ir dalijosi su vyru klajokliška gyvenimą. Jie abu pavaizduoti Nacionaliniame Romos muziejuje saugomame paveiksle: Kratetas su gumbuota lazda, naščiais, ant kurių užkabintas maišas ir krepšys, vilkįs tribonu ir užsimetęs ant peties kailį; paskui jį eina aristokratiškai apsirengusi Hiparchija, nešdamasi ant galvos krepšį su būtiniausiais daiktais.

[16] *Argas* – mitinis galiūnas, kurio visas kūnas buvo nusėtas akimis; už tai jis buvo vadinamas visaregiu.

[17] Į graikų penkiakovę buvo įtrauktos šios rungtys: bėgimas, šuolis į tolį, imtynės, disko ir ieties metimas.

[18] *Panas* – gr. mit. miškų ir girių dievas; gimė su ragais, ožio kanopomis, barzda, kreiva nosimi, uodega, visas jo kūnas apaugęs plaukais. Klajodamas po kalnus ir girias, jis gano ir laimina bandas, teikia sėkmę medžiotojams, globoja bitininkus ir žvejus. Klajoja su nimfomis, šoka su jomis ir groja joms birbyne, kurią pats išrado.

Panašių temų gvildenimas paprastai įeidavo į retorikos mokyklų programą kaip iškalbos lavinimo pratimai.

[19] Ilgą laiką gyvenęs Atėnuose, vėliau Diogenas keliavo po Graikiją kaip klajojantis filosofas. Vieno plaukiojimo metu jį pagrobė piratai ir vėliau pardavė turtingam korintiečiui Kseniadui; šis paskyrė jį savo vaikų auklėtoju (Diogenas Laertijas, VI, 30–31). Tačiau šis pasakojimas, kaip ir daugelis kitų Diogeno gyvenimo detalių, gali būti pramanytas vėliau. Šio epizodo kūrėjas galėtų būti III a. pr. Kr. kinikas Menipas, parašęs traktatą „Diogeno pardavimas".

[20] Viena pelazgų genčių, gyvenusi Tesalijoje ir garsėjusi jėga bei karingumu.

[21] Žr. II knygos 14 paaišk.

[22] *Aleksandras Makedonietis* (356–323 m. pr. Kr.), Pilypo II sūnus, vienas žymiausių karvedžių pasaulio istorijoje, užkariavimais sukūręs milžinišką valstybę.

[23] *Perdikas* – vienas žinomiausių bei narsiausių Aleksandro Makedoniečio karvedžių.

[24] *Pirėjas* – Graikijos uostas, esantis 8 km į pietvakarius nuo Atėnų. Pirėjas buvo sujungtas su miestu *Ilgosiomis sienomis;* jų liekanos tebėra ir dabar. *Akropolis* – reikšmingiausias Atėnų architektūros ansamblis, jau Mikėnų epochoje apsuptas gynybinėmis sienomis. V–IV a. pr. Kr. sukurta dauguma Akropolio paminklų: Partenonas, Nikės šventykla, Propilėjai, Erechtejonas ir kt.

[25] *Likėjas* – Atėnų įstaiga, buvusi jau už miesto sienos, susidedanti iš parko ir sodų, supančių Apolono Likėjiečio šventyklą, taip pat gimnazijos, kurioje mokė Aristotelis (iš čia kilęs šių laikų mokymo įstaigos – licėjaus – pavadinimas).

[26] Svarbiausias asmeninis apdovanojimas už karinę narsą bei žygdarbius buvo karvedžio triumfas. Tai sudėtinga ceremonija, kurios metu karvedys, apsirengęs kaip Jupiteris, su laurų vainiku ant galvos, paauksuotu karo vežimu, pakinkytu keturiais baltais žirgais, važiuodavo Kapitolijaus link. Už karvedžio stovintis vergas kartkartėmis garsiai šaukdavo: *„Memini te hominem esse"* – „Atmink, kad esi žmogus".

[27] Žodžiai, ištarti Ksenofonto, gavus žinią, kad jo sūnus žuvo kautynėse. Priskiriami ir Anaksagorui bei Solonui.

[28] Skurdi Kikladų salyno sala, į kurią imperatorių valdymo laikais buvo tremiami žmonės. Tenai ištremtyje gyveno ir Epikteto mokytojas Muzonijus Rufas.

[29] Stoikų mokyklos vadovas *Kleantas Troadietis* (331–251 m. pr. Kr.) – žmogus nepaprastai stiprios valios ir tvirtos dorovės. Jaunystėje gyveno labai skurdžiai; pragyvenimą pelnėsi dirbdamas naktimis, nešiodamas vandenį, laistydamas daržus, kad dieną galėtų klausytis Zenono paskaitų.

Ketvirta knyga

[1] Ši vieta rodo, kad Epiktetas naudojosi Diogenui Sinopiečiui priskiriamų laiškų kolekcija, pilnesne už tą, kuri pasiekė mūsų laikus. Šio laiško adresatas – persų karalius Artakserksas III Ochas, kuris nuo 355 m. pr. Kr. grasino Atėnams karu.

[2] *Dvidešimtininkai* – valdininkai, kurie turėjo žiūrėti, kad į valstybės iždą būtų įmokama už kiekvieną paleidžiamą į laisvę vergą. Šis mokestis, lotyniškai vadinamas *vicesima manumissionum* arba *aurum vicessimarium*, buvo įvestas Manlijaus įstatymu 357 m. pr. Kr. ir prilygo dvidešimtajai daliai (arba 5%) vergo kainos.

[3] Aukso žiedą nešiodavo Romos gyventojai iš raitelių luomo.

[4] Municipijų senatoriais – dekurionais – galėjo būti renkami žmonės, dalyvavę karo žygiuose: trijuose, jei tarnaudavo kavalerijoje, šešiuose, jei būdavo pėstininkai.

[5] Patekęs į nelaisvę Diogenas visai nebijojo jį pagrobusių plėšikų. Jis balsiai stebėjosi, kad belaisviai taip prastai maitinami: girdi, kas ruošiasi parduoti paršus ar avinus, paprastai stengiasi juos atpenėti; o žmogų – patį pranašiausią iš visų gyvų būtybių – parduoda šitaip pigiai, išsekusį iš bado. Po tokių kalbų Diogenas ėmė gauti sočiai maisto ir dalydavosi juo su nelaimės draugais.

[6] Parduodamas vergijon Diogenas Sinopietis elgėsi labai oriai. Klausiamas skelbiko, ką moka dirbti, atsakė: „Valdyti žmones". Taip sakydamas parodė į vieną turtingai apsirengusį korintietį ir pridūrė: „Parduok mane šitam. Jis reikalingas šeimininko". Tai buvo Kseniadas, kuris ir nusipirko Diogeną.

[7] Tikrąja tėvyne stoikai ir kinikai laikė visą pasaulį.

[8] Kaip ir kiekvienas Atėnų pilietis, Sokratas turėjo atlikti karinę prievolę: armijoje jis buvo sunkiai ginkluotas karys – hoplitas, triskart dalyvavo karo žygiuose už Atikos ribų.

[9] *Leontas Salaminietis* – atėniečių karvedys. Nuvertus Alkibiadą, kartu su kitais devyniais karo vadais komandavo laivynui mūšyje prie Arginusų (406 m. pr. Kr.). Teroristinio trisdešimties tironų valdymo metu (404/3 m. pr. Kr.) pasitraukė į Salaminą, tačiau neišvengė jų žiaurumo ir buvo nuteistas mirti.

Sokratas buvo paliktas 3000 pilnateisių Atėnų piliečių sąraše, tačiau atsisakė dalyvauti susidorojimuose, į kuriuos tironai norėjo įtraukti visus likusius piliečius. Jis atvirai kritikavo už neprincipingumą bei žiaurumą oligarchinio režimo vadeivas, taip pat ir faktinį jų vadą Kritiją, buvusį savo klausytoją; pastarajam Sokratas nepakluso, kai šis įsakė atves-

ti mirties bausmei Leontą Salaminietį. Tokiu elgesiu Sokratas užsitraukė visagalių diktatorių pyktį ir pats išvengė mirties tik todėl, kad šie greitai buvo nuversti.

[10] Hermis, senovės graikų įsitikinimu, padėdavo užtikti netikėtą radinį, teikdavo nelauktą sėkmę.

[11] Pasak stoikų, kiekvienam žmogui priskirtas globėjas ir sielos saugotojas – demonas. Tačiau panašią mintį jau gerokai anksčiau kėlė Talis, Pitagoras ir Platonas. Plg. SVF II 320, 26–28: „Talis, Pitagoras, Platonas, stoikai [sako], jog demonai globoja sielos esatį: jie esą herojų sielos, atsiskyrusios nuo kūno; gerus [žmones globojančios] geros, o blogus – blogos sielos". Demonų kultas, be abejo, susijęs ir su liaudies tikėjimu – kai dievai ėmė vis labiau tolti nuo žmonių pasaulio, demonai užpildė atsiradusią prarają tarp dievų ir žmonių. Jie – tarpininkai, artimi žmonėms, kaip ir šie, moką jausti bei kentėti, aktyviai veikiantys žmogaus likimą.

[12] T.y. atlikti nepaprastą darbą, koks, sakysim, buvo vienas Heraklio žygdarbių: šis plikomis rankomis pasmaugė Nemėjos liūtą.

[13] Žr. III knygos 9 paaišk.

[14] Sokrato žmona Ksantipė garsėjo tokiu barningumu bei nesitvardymu, kad jos vardas jau antikoje tapo bendriniu blogos žmonos vardu. Itin nelengvo charakterio buvo ir vyresnysis sūnus Lamproklas.

[15] *Eufratas* – filosofas stoikas ir „sofistas", t.y. profesionalus oratorius. Domiciano valdymo laikais kartu su kitais filosofais jis buvo ištremtas, į Romą grįžo jau valdant Nervai. Nusižudė 119 m. pr. Kr. (išgėrė nuodų). Plinijus Jaunesnysis

apie jį rašė (Laiškai, I, 10): „Jis svarsto subtiliai, pagrįsdamas, sklandžiai; dažnai polėkiu ir platumu netgi primena Platoną. Jo kalbos yra turtingo ir įvairaus turinio, o svarbiausia – malonios ir įtikina net priešininkus".

[16] *Adonis* – mitinis nuostabaus grožio jaunuolis, Afroditės ir Persefonės numylėtinis, trečdalį metų gyvenęs požemio karalystėje pas Persefonę, o likusį laiką – su Afrodite. Visiškai jaunutis jis žuvo medžioklėje. Adonis simbolizuoja gamtos – atsibundančios pavasarį ir mirštančios rudenį – gyvenimą. Jo šventės metu, be kito ceremonialo, būdavo išnešami laukan moliniai puodai su juose pasodintais augalais, kurie labai greitai ir vešliai augdavo ir taip pat greitai vysdavo; šie augalai – ankstyvos Adonio mirties simbolis. Iš čia pasakymas „Adonio sodai", reiškiantis dalykus, kurie greitai duoda efektą, tačiau yra labai netvarūs.

[17] Metafora ne visai tinkama: šalna pirmiau nudegina lapus ir žiedus, o ne šaknis. Todėl kai kurie komentatoriai linkę manyti, kad tekstas šioje vietoje apgadintas. Kaip alternatyva nurodomas ir toks argumentas: Epiktetas visą gyvenimą praleido mieste ir pats nebuvo susidūręs su žemdirbyste.

[18] Du rašytojai, kūrę erotinius veikalus: *Aristidas Miletietis* (II ar I a. pr. Kr.) – graikų romano pradininkas, *Euenas* – graikų poetas, maždaug Sokrato amžininkas.

[19] Imperijos laikais (ypač valdant Neronui ir Domicianui) įskundimai dėl įžeistos romėnų tautos ar imperatoriaus asmens didybės buvo masiški. Kadangi Romoje nebuvo prokuratūros ir valstybinių kaltintojų, baudžiamąsias bylas (tokiu nusikaltimu buvo laikomas ir asmens didybės įžeidimas)

keldavo privatūs žmonės; tai – atviri skundikai. Be tokių, buvo apstu ir slaptų skundikų. Kartkartėmis su jais buvo mėginama kovoti. Ypač ryžtingų priemonių ėmėsi imperatorius Trajanas (valdė 97–117 m.): jis visiškai nereagavo į anoniminius įskundimus ir taip apmalšino slaptų skundikų uolumą. O prieš atvirus skundikus jis ėmėsi negirdėto Romos istorijoje žygio. Apie tai pasakoja Plinijus Jaunesnysis panegirikoje Trajanui: „Mes matėme puolimą prieš skundikus, kaip prieš valkatas, kaip prieš plėšikus. <...> Tu išrovei vidinį blogį ir parodydamas toliaregišką griežtumą pasirūpinai, kad valstybė, pagrįsta įstatymais, neliktų be įstatymų. <...> Jie (skundikai. – *V. K.*) buvo susodinti į paskubom suręstus laivus ir išplukdyti į audrą: tegu plaukia, tolinasi nuo šalies, nusiaubtos įskundimais; o jeigu kurį srovė ar bangų mūša išgelbės nuo uolų, lai sau gyvena ant pliko akmens atšiaurų ir bauginantį gyvenimą, liūdėdamas dėl prarastos ramybės, [brangios] kiekvienam žmogui" (*Plinijus* „Panegirika", 34).

Sunku pasakyti, kokį realų efektą davė šie Trajano aktai. Greičiausiai ne itin didelį, jei Epiktetas (jo paskaitos užrašytos kaip tik valdant šiam imperatoriui) mano, jog būtina perspėti savo klausytojus; tai jis daro skatinamas veikiau tėviško rūpinimosi jais, o ne dėstomos filosofijos dogmos.

[20] *Smala ir ratas* – kankinimo priemonės. Respublikos laikais Romoje jos taikytos tik vergams, liudijantiems teisme, nes buvo manoma, kad jais galima tikėti tik po kankinimų. Įdomu, kad imperijos laikais imta kankinti ir laisvus piliečius, liudijančius teisme (tiesa, tik iš žemesniųjų luomų), taip pat kaltinamuosius valstybės išdavimu, žmogžudyste, burtininkavimu ir t.t.

FRAGMENTAI

H. Schenklis savo leidinyje pateikia 36 Epikteto fragmentus; pora jų išliko Aulo Gelijaus „Atikos naktyse"; trejetas – Marko Aurelijaus kūrinyje „Sau pačiam", likusieji – Jono Stobajo raštuose. Matyt, jie visi buvo imti iš „Pokalbių"; šitai patvirtina tas faktas, jog kai kurie jų labai artimi išlikusiam „Pokalbių" tekstui: plg., pavyzdžiui, IV fragmento pradžią ir I 1,7 ir t.t. Kiti turbūt paimti iš neišlikusios „Pokalbių" dalies. Epikteto fragmentų tekstologiniai, autentiškumo ir pan. klausimai išsamiai nagrinėjami R. Asmuso tyrinėjime (*Asmus R.* Quaestiones Epicteteae. – Friburgi Brisigavorum, 1888).

Čia pateikiami devyni fragmentai laikomi autentiškiausiais ir, mūsų nuomone, papildo tai, kas dėstoma „Pokalbiuose".

[1] Šis fragmentas išlikęs Stobajo eklogose (*Stob.* Ecl. 1,31).

[2] Pirmasis šiame pokalbyje dalyvaujančių žmonių paprastai laikomas Epiktetu, o šio fragmento pradžia dažnai cituojama kaip įrodymas, jog šis filosofas visiškai nesidomėjęs fizika. Tačiau toks šito fragmento traktavimas kelia abejonių: 1) tai būtų vienintelis atvejis, kur filosofas tvirtina, jog žmogaus protinės galimybės esančios ribotos; 2) pokalbio iniciatyva būtų ne Epikteto, o jo pašnekovo rankose – taip pat visuose „Pokalbiuose" precedento neturintis atvejis; 3) apeinamas šio fragmento įvardijimas „Prieš vieną žmogų <...>", plg. visiškai analogišką I knygos V skyriaus pavadinimą „Prieš akademikus". Todėl mums atrodo teisingiau šį fragmentą aiškinti kitaip: pokalbį pradeda mokinys ar klausytojas, jau neblogai susipažinęs su etine Epikteto doktrina ir manantis, kad šių žinių visiškai pakanka. Filosofas atkrei-

pia jo dėmesį į prigimtį, siejančią kiekvieną žmogų su visa žmonija, su kosmosu, tuo parodydamas, kad suprasti save – sistemos dalį – galima tik pažįstant pačią sistemą. Taigi šiame fragmente Epiktetas ne paneigia, o kaip tik iškelia žinių apie fiziką reikalingumą.

[3] Fragmentas išliko Stobajo „Antologijoje" (*Stob*. Flor. 108, 65).

[4] Fragmentas išliko Stobajo „Antologijoje" (*Stob*. Flor. 108, 66).

[5] T.y. Ariano iš Epikteto „Pokalbių".

[6] Fragmentas išliko Stobajo ekloguose (*Stob*. Ecl. II 8,30).

[7] Šio fragmento įvardijimas kėlė nemaža ginčų. Labiausiai įtikinantis atrodo R. Asmuso aiškinimas: vienas „Pokalbių" skyrių buvo pavadintas „Apie draugystę". Jame Epiktetas buvo išdėstęs savo mokytojo Muzonijaus Rufo mintis (žr. *Asmus R*., op. cit., p. 41–44).

[8] Fragmentas išliko Stobajo „Antologijoje" (*Stob*. Flor. 19,13). Tą patį pasakojimą perduoda Plutarchas Likurgo gyvenimo aprašyme (Plut. Lycurg, c. 11).

[9] Fragmentas išliko Stobajo „Antologijoje" (*Stob*. Flor. 20, 61).

[10] Fragmentas išliko Stobajo „Antologijoje" (*Stob*. Flor. 108, 60).

[11] Stoikai manė, kad visko, kas egzistuoja, pradžia yra keturios stichijos; dvi jų – ugnį ir orą – vadino aukštesniosiomis stichijomis. Iš jų junginio susidaro pneuma – tarsi savotiška materiali siela, kuri persmelkia visą pasaulį (todėl jame nėra tuštumos), yra aktyvi, turi formuojančių savybių.

Aukštesniosios stichijos priešpriešinamos žemesniosioms – vandeniui ir žemei; šios yra pasyvios.

[12] Eterio pavadinimą stoikai kildino iš veiksmažodžio *αἴθειν* – „deginti" ir laikė žodžio *πῦρ* – „ugnis" sinonimu.

[13] Fragmentas išliko Aulo Gelijaus „Atikos naktyse" (*Gell.* Noct. Att. XIX, 1); kiek sutrumpintą jį pateikia ir Augustinas (*Augustinus* De civ. Dei IX, 4).

[14] Pasak stoikų, siela, būdama materiali, fiziškai reaguoja į išorės veiksmus. Tokia jos reakcija sąlygoja, sakysim, afektus; paprastai jie apibrėžiami nurodant sielos pasikeitimo pobūdį. Pavyzdžiui, „malonumas – neprotingas sielos pakilimas" (SVF III 98, 30), „liūdesys – neprotingas sielos susitraukimas" (SVF III 261, 18).

[15] „Nepritaria jiems ir nelaiko jų tikėtinais".

[16] „Laiko tikėtinais".

[17] „Nepritaria".

[18] Fragmentas paimtas iš Aulo Gelijaus „Atikos naktų" (*Gell.* Noct. Att. XVII, 19).

[19] *Favorinas* – II a. pradžios oratorius, kilimo iš Galijos. Mokėsi pas Dioną Chrisostomą, kurį laiką gyveno tremtyje Chijo saloje. Palaikė draugiškus santykius su Plutarchu. Graikų kalba rašė mokomojo ir populiaraus pobūdžio veikalus, pavyzdžiui, „Įvairios istorijos", „Atsiminimai", „Apie tremtį" (apie savo ištrėmimą), iš kurių likę tik fragmentai. Buvo laikomas ir romėnų literatūros žinovu.

[20] T. y. Epikteto.

[21] Epiktetas ir kitose „Pokalbių" vietose primygtinai reikalauja, kad žmogus sielą ir svarbiausią jos dalį – vidinį vadovą – užlaikytų švarius, nesuteptus netinkamomis nuomonėmis. Kartais sielą jis lygina su indu.

[22] „Šuniškesniu".

[23] „Ištverk" ir „susitvardyk".

VADOVĖLIS

Arianas sudarė šį pagrindinių Epikteto etikos tiesų rinkinį gerokai vėliau – apie 130 m., – ir jis tapo labiausiai skaitomu Stojos filosofijos veikalu. Vienas paskutiniųjų neoplatonikų Simplikijas parašė didžiulius „Vadovėlio" komentarus; naujaisiais laikais jie buvo išleisti pačioje XVIII a. pabaigoje (Epictetus et Simplicii commentarius. – Lipsiae, 1799–1800. – T. 1–4). Bizantijos laikais ir vėliau Epikteto „Vadovėlis" ne kartą buvo perdirbamas, parafrazuojamas ir komentuojamas, siekiant jį panaudoti krikščioniškajam pamokslui. Kaip vieną tokių parafrazių galima nurodyti Meriko Kausabono (1599–1671) leidimą, kur greta graikiško gerokai išplėsto „Vadovėlio" teksto pateikiamas vertimas į lotynų kalbą, taip pat komentarai.

Veikalo pavadinimo vertimas yra problemiškas. Žodis *ἐγχειρίδιον* – substantyvuotas būdvardis (jo darybinė reikšmė – „tai, kas laikoma rankoje") – neretai būdavo vartojamas kaip knygos pavadinimas. G. Broccia (*Broccia* G. Encheiridion: Per la storia di una denominazione libraria. – Roma, 1979), ištyrinėjęs šio žodžio istoriją antikinėje, viduramžių, Renesanso laikų literatūroje, taip pat jo likimą moderniosiose kalbose (pranc. *manuel,* angl. *manual,* vok. *Hand-*

buch ir kt.), nustatė, jog knyga gali būti vadinama šiuo pavadinimu trejopa prasme: 1) remiantis žodžio „ranka" metaforine reikšme (plg. lietuvių „turėti po ranka"), nusakančia knygos naudingumą (pavadinimas pagal turinį); tokia reikšme šį pavadinimą vartoja, sakysim, matematikas, muzikas neopitagorininkas Nikomachas Gerasietis (II a.), pavadinęs *Encheiridion* savąjį matematikos ir harmonijos įvadą; 2) gali nusakyti mažą knygos formatą: „Tai, kas telpa į ranką" (pavadinimas pagal formą); šiai interpretacijai didelę įtaką, matyt, bus turėjęs Augustino, pavadinusio savo veikalą „Apie tikėjimą, viltį ir meilę" *Encheiridion,* paaiškinimas: „<...> todėl, kad galima paimti ranka, o ne apsunkinti spintą"; 3) pagaliau trečia galimybė – pavadinimas pagal įvaizdį: *ἐγχειρίδιον* turi dar ir specialią konkretizuotą reikšmę „kardas". Šiuo atveju knygos pavadinimas įmanomas tik tam tikrame filosofiniame kontekste: suprantant gyvenimą kaip kovą, o filosofiją – kaip „ginklą" teisingam gyvenimui. Kaip tik šitaip Simplikijas interpretuoja Epikteto *Encheiridion* šio veikalo komentarų įvade, tokią pat išvadą savo veikale daro ir minėtasis G. Broccia. Tad į lietuvių kalbą turėtume versti „Kardas".

Tačiau mums atrodo teisingiau palikti tradicinį vertimą („Vadovėlis"), kurio laikosi ir vertėjai į kitas kalbas (vokiečių, prancūzų ir kt.): šis nedidelis veikalas – svarbiausių stojiško gyvenimo taisyklių rinkinys, savotiškas „vade mecum", vadovas, kuris pataria ir primena (plg. vyraujančią liepiamąją nuosaką, ypač „atmink").

1 *Μεθ' ὑπεξαιρέσεως* – techninis stoikų terminas nusakyti veiklai, kai siekiama užsibrėžto tikslo atsižvelgiant į galimas išorines kliūtis; prieš pradėdamas veikti, žmogus daro

išlygą – „jeigu niekas nesutrukdys", tai jis ir nesielgs nedorybingai, siekdamas tikslo bet kokiomis priemonėmis (tai prieštarautų prigimčiai), ir nepatirs savo veikloje pralaimėjimo, kuris sudrumstų dvasios ramybę.

[2] Epiktetas ne kartą mini laivą bei jo vairininką, vartodamas šiuos žodžius tiesiogine prasme; matyt, tokiu būdu aktualina savo dėstymą, priartindamas jį prie klausytojų, bent jau dalies jų (prisiminkime: paskaitos skaitomos Nikopolyje, kur du uostai, tad dienai kitai mieste užtrukę keleiviai – nereti klausytojai Epikteto mokykloje). Tačiau šiame skyrelyje, lygindamas žmogaus gyvenimą su laivu, Epiktetas naudojasi sociomorfine metafora, būdinga ankstyviesiems graikų filosofams.

[3] Žmogaus gyvenimo palyginimas su vaidinimu pjesėje – senas. Pavyzdžiui, ankstyvojo stoiko Aristono (Zenono mokinys, mokęs Atėnuose apie 275 m. pr. Kr.) mintis: „<...> išminčius panašus į gerą aktorių: ar imtųsi Tersito vaidmens, ar Agamemnono – kiekvieną jų atlieka kaip pridera" (SVF I 79, 9–11). Plg. taip pat Seneką (*Sen.* Epist. 77, 20): „Gyvenimas – tarsi pjesė: svarbu ne kad ilga, o kad gerai suvaidinta. Kur ją nutrauksi, neturi reikšmės".

[4] *Varnas* – vienas keturių paukščių (greta pelėdos, genio, gaidžio), kurių balsą romėnai laikė pranašingu ir iš jo spėdavo ateitį; sakysime, pagal padavimą, varnas išpranašavo Cicerono mirtį. Antikos šaltiniuose ne kartą minima varno išmintis (ne veltui deivės Atėnės šalmas yra varno formos). Pasak Ovidijaus, Apolonas iš varno sužinojo apie mylimos nimfos neištikimybę ir iš liūdesio pavertė jį juodu.

[5] Romos pilietybė teikdavo nemaža teisių ir visuomeniniame (teisė balsuoti tautos susirinkime, eiti valstybines

pareigas, draudimas taikyti piliečiams bausmes, žeminančias orumą – plakti rykštėmis, nukryžiuoti), ir asmeniniame gyvenime (pavyzdžiui, teisė įsigyti nuosavybę Romoje). Pilietybę gaudavo Romos piliečių vaikai, paleistiniai, taip pat ji būdavo dovanojama specialiu įstatymu arba tautos nutarimu. Ankstesniais laikais pilietybė buvo teikiama labai šykščiai ir tik asmenims, kurie persikeldavo gyventi į Romą; vėliau – gana dosniai, net visiems atskirų miestų gyventojams ar tautybėms; pagaliau imperatorius Karakala (gyv. 186–217 m.) piliečių teises suteikė visiems laisviesiems, gyvenusiems Romos imperijos teritorijoje. Epikteto laikais, matyt, tai buvo daugelio (taip pat ir jo klausytojų) svajonė, kurią tūlas stengėsi įgyvendinti žūtbūtinai.

[6] Pasakymas ne visai suprantamas dėl lakoniškumo. Šiek tiek paaiškinti jį galėtų Stobajo pateikiama ištrauka (*Stob.* Ecl. II 76, 16=SVF III 6, 7–15): „Jis sako, kad tikslas (*τέλος. – V. K.*) – būti laimingam, dėl jo daroma visa <...>; o tikslas yra gyvenimas pagal dorybę, darnus gyvenimas ir dar (o tai yra tas pat) – gyvenimas pagal prigimtį. Laimę Zenonas apibrėžė taip: laimė – rami gyvenimo tėkmė. Šiuo apibrėžimu savo raštuose naudojasi ir Kleantas, ir Chrisipas, ir visi jų sekėjai, sakydami, kad laimė – ne kas kita, kaip laimingas gyvenimas, tačiau nurodydami, kad laimė – pastatytas taikinys (*σκοπός. – V. K.*), o tikslas – laimės siekimas, o tai tas pat, kaip būti laimingam".

Kita vertus, stoikų manymu, blogis egzistuoja tik ta prasme, kad žmogus jį laiko blogiu, t.y. jo buvimas priklauso tik nuo žmonių požiūrio į vyksmą ir kitus žmones.

[7] *Eteoklis* ir *Polineikas* – pagal graikų mitus, Tėbų karaliaus Edipo ir Jokastės sūnūs. Išvarius Edipą iš miesto, ne-

pasidaliję karaliaus valdžia pradėjo brolžudišką karą, kuriame abu žuvo ir taip pratęsė Edipo giminės nelaimių grandinę.

[8] Žr. III knygos 9 paaišk.

[9] Stoiko Kleanto eilės, cituojamos taip pat IV, 4, 34 (tik pirma eilutė). Visą tekstą Arianas, matyt, bus čia įtraukęs iš neišlikusių „Pokalbių" knygų. Plg. taip pat Seneką (*Sen.* Epist. 107, 11), kur šios eilės išverstos į lotynų kalbą.

[10] Eilės iš neišlikusios Euripido tragedijos (fr. 965, ed. Nauck).

[11] Sokrato atsakymas Kritonui, žr. *Plat.* Apol. 30 c.

[12] Žr. *Plat.* Apol. 30 c.

VARDŲ RODYKLĖ

TURINYS

POKALBIAI

FRAGMENTAI

VADOVĖLIS

Epictėtus

Ep 25 Pokalbiai: Fragmentai: Vadovėlis / Epiktetas: [sudarė Antanas Rybelis; iš senosios graikų kalbos vertė Vanda Kazanskienė]. – 2-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: Pradai, 2001. – 335 p. – (Filosofijos klasika: mažoji serija: 3)

Kn. taip pat: Epiktetas ir jo pamokymai / Vanda Kazanskienė, p. 259–279. – Vardų r-klė: p. 323–327.

ISBN 9986-943-29-9

Žymaus romėnų filosofo, stoicizmo atstovo Epikteto (apie 50 – apie 138) raštų rinktinėje spausdinami visi iki šiol išlikę jo darbai: „Pokalbiai" (sutrumpinti), aforizmų rinkinys, vadinamas vadovėliu ir reikšmingiausi fragmentai, paliudyti antikos autorių raštuose.

UDK 1(37)(09)

Epiktetas
POKALBIAI. FRAGMENTAI. VADOVĖLIS

Sudarė *Antanas Rybelis*

Korektorė *Stefanija Damijonaitienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2001 01 25. Užsakymas 371

Išleido UAB „Pradų" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius
Spaudė AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Printed in Lithuania

'ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Pokalbiai. Fragmentai. Vadovėlis

Serijoje:

1. *Eckhart J.* Traktatai ir pamokslai
2. *Jaspers K.* Filosofijos įvadas
3. *Epiktetas* Pokalbiai. Fragmentai. Vadovėlis.
4. *Hartmann N.* Filosofijos įvadas
5. *Fichte J. G.* Žmogaus paskirtis
6. *Berkeley G.* Traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus
7. *Kant I.* Dorovės metafizikos pagrindai
8. *Schopenhauer A.* Gyvenimo išminties aforizmai
9. *Markas Aurelijus.* Sau pačiam
10. *Descartes R.* Sielos aistros

ISBN 9986-943-29-9

